

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Адабиёт институти
Ҳ. С. Сулаймонов номидаги Қўлғезмалар институти

АЛИШЕР НАВОИЙ

**МУКАММАЛ
АСАРЛАР ТЎПЛАМИ**

Йигирма томлик

Тўққизинчи том

ХАМСА

Лайли ва Мажнун

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг «Фан»
нашриёти
Тошкент — 1992

Таҳрир ҳайъати:

*К. ЯШИН, Э. ЮСУПОВ, ИЗЗАТ СУЛТОН, А. ҚАЮМОВ, Б. НАЗАРОВ,
А. ҲАЙИТМЕТОВ, Ф. СУЛАЙМОНОВА, С. ҒАНИЕВА, М. ҲАКИМОВ*

П.Шамсиев илмий-танқидий тексти асосида дostonни изоҳлар
билан нашрга тайёрловчилар:

Т.ҒАФУРЖОНОВА

Масъул муҳаррир:

С. ҒАНИЕВА

Тақризчилар:

С. ҲАСАНОВ, С. ЭРКИНОВ

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

I

Эй яхши отинг била сароғоз,
Анжомифаким етар ҳар оғоз¹.

Эй сендин улус хужаста фаржом,
Оғозингга ақл тоимай анжом.

Эй ақлга фоизи маоний,
Боқийсену борча халқ фоний.

Эй элга адам бақони айлаб,
Зотингга фанони фони айлаб,

Эй илмингга ғайб сирри маълум,
Мавжудсен, ўзга борча маъдум.

Эй йўқ қилибон адамни будунг,
Йўқлуғни адам қилиб вужудунг.

Эй ҳусни дилпазир қилғон,
Эл кўнглин анга асир қилғон.

Эй ҳуснға айлаганни шайдо,
Мажнунлуғ ила қилиб хувайдо,

Эй ишқ ўтин айлаган жаҳонсўз,
Ҳар бир шарарини хонумонсўз,

Эй ўртаб ул ўтқа хонумонлар,

Не хону не монки, жисму жонлар,

Эй кимники айлабон париваш,
Мажнун анга юз асири ғамкаш,

Эй кимни қилиб париға Мажнун,
Ашки суйин оқизиб жигаргун.

Эй ҳар сориким қилиб тажалли,
Ул мазҳар ўлуб жаҳонда Лайли.

Эй оники Лайли айлаб отин,
Мажнун қилмоқ қилиб сифотин,

Эй Мажнунунг хираддин озод,
Оқи берибоп хирадни барбод,

Эй ақл сенинг йўлунгда ғофил
Ким, телба сенинг йўлунгда оқил.

Эй бандалариға жовидона,
Омурзиш учун тилаб баҳона,

Эй ашк суйидин айлабон паст
Дўзах ўти шуъласини пайваст.

Кўк ер киби пасту муртафиъсен,
Балким еру кўкка мухтариъсен,

Сунъунг била тўрт зид мувофиқ,
Ҳукмунг била етти кўк мутобиқ.

Тун-кунки қилур сипеҳр новард,
Сенинг талабингдадур жаҳонгард.

Бошдинки қадам қилиб дурур меҳр
Истаб ссни бўлди заъфарон чехр.

Бордур талабингға борча мойил,
Лекин сепи тоимоқ асру мушкил.

Ҳар негаки деса ўхшамассен,
Сендин дурур ул сен ул эмассен,

Ҳарне сени деса ройи сойиб,
Ул сендину сен арода ғойиб,

Ғойибсен ангаки бўлса нозир,
Нозирға доғи бор ишда ҳозир.

Афлокка сен шитоб бердинг,
Анжумға бу нуру тоб бердинг,

Кун юзини айладинг мушаккал,
Тун кўзини айладинг муқаҳҳал.

Эй сиймини айладинг зарафшон,
Туннинг шабъасини гавҳарафшон²

Тоққа берибон либоси хоро,
Заррин камар эттинг ошкоро.

Қиш меҳрини чун итикрок эттинг,
Қорнинг садафин арусак эттинг.

Ёз ёмғури етгач айладинг бот,
Ер чакманини яшил сақарлот.

Лола қадаҳини тошқа урдунг,
Жола гуҳарини бошқа урдунг,

Гул ёфроғини ҳавоға сочтинг,
Гунча карамин сабодин очтинг,

Гулга бсрибон зумуррадий тахт,
Гунча киби айладинг жавонбахт.

Кеча анга бўлмасун дебон бийм,
Бердинг наргисга машъали сийм,

Чун кўкни хусуфзод қилдинг,
Ойнинг кумушин савод қилдинг.

Гоҳики касофат этти маҳтоб,
Меҳр олтунин айладинг сияҳтоб.

Бердинг чу жиҳатқа зеб ила фар,
Боши уза тиктинг олти гавҳар.

Унсурни тузук сарой қилдинг,
Деворини чордой қилдинг.

Кийдурдинг зийнат айламакдин,
Тўқуз хилъат анга фалакдин,

Кўк атласу бори зарҳал этган,
Анжум дуридин мукалал этган,

Жайби аро тугма тийру Ноҳид,
Эгнида тирози Ою Хуршед,

Йўқ, йўқки, бу етти жирми мовий.

Анда етти чобуки самовий

Ким, борчаларини фоил эттинг,
Сайру ҳаракатга шоғил эттинг,

Обо чу буларга от бўлди,
Ул тўрт ҳам уммаҳот бўлди.

Айлаб бу ато, аноға пайванд,
Уч қилдинг ароларида фарзанд.

Ҳар бирининг ўзгача сифоти,
Ҳайвонию конию наботий².

Андоқ чу тузилди кадхудолиқ,
Бу навъ ўлди ато-анолиқ.

Бир кимсага тўрт агар тарабдур,
Етти аро тўрт бас ажабдур.

Ҳар майлға тоқдинг, икки занжир,
Қилдинг лақабин қазову тақдир.

Гардунни сен айладинг сабук санг,
Давронни сен айладинг куҳан ланг,

Гар бўлса сипеҳру арз бир-бир,
Чун сендин эрур сенга не тағйир.

Вар топса бақойи лониҳоят
Ким, сендин эрур ўшул иноят.

Ҳар шоҳки андин эл ҳаросон,
Йўқ қилмоқ ани қошида осон.

Ё қайси гадоки нони йўқ-йўқ,
Шоҳ этсанг аниким, этай йўқ.

Зоҳидки улусқа қилғай иршод
Солсанг томуғ ичра кимга ирод?

Фосиқки эрур бор иши муҳмал,
Ёрлиқасанг они кимга мудхал?

Бас олам ичини айладинг қон,
Бир дуқма ютарға ютти минг қон.

Бас жоҳил эрурки беғаму ранж,
Тўктунг этагига махзану ганж,

Бу ишта не билсун эл камоҳий,
Не эркани ҳикмати илоҳий.

Лекин бу тараф кўнгулга йўлдур
Ким, ҳарнеки айладинг иш улдур.

Кимни недин айладинг навосоз,
Топқон анга не кўп эрди, не оз.

Ҳар кимга не берганинг бас эрди,
Андин кўпу оз керакмас эрди.

Топқонға қаноат улки қилмас,
Ўз маслаҳатини сенча билмас,

Биздин неки келса бежиҳатдур,
Сепдин неки бўлса маслаҳатдур.

Дойим қилибон савол варзиш,
Хони карамингдин офариниш.

Кундуз санга бир гадойи руси,
Хуршеддин эгнида кадуси.

Тун даргаҳингга тиланчи занги,
Эгнида терисидур паланги.

Дарё санга толиби навола,
Кишти кафида йиғоч пиёла.

Тоғлар тутуб нечукки сойил,
Очиб этагин тиларга мойил,

Яъни бори узрадур паноҳинг,
Бор улчаки бор гарди роҳинг.

Мулкунг ики боғи икки олам,
Султонлиғ эрур санга мусаллам.

Боғинг ики варди меҳр ила маҳ,
Не боғу не вард, аллаҳ, аллаҳ.

Шонин билмай хирадға андуҳ,
«Жаллат олоуху ва шаънуҳ»³.

II

*Пастлиғ юзидин муножот Ул рафиуддаражот ҳазратидаким,
саносида ақли қулл, тили лол, балки ақли қулл тили шикаста
мақол келди ва ул бобда маъзиратни унутмоқ ва узр демокдин
ўзни маъзур тутмоқ ва ажз ва номуродлиғ кўйига қочмоқ ва
гадолиқ ашкин сочмоқ ва «шайан лиллаҳ»² овучин очмоқ¹*

Поко сифатингда аҳли идрок,
Сўз сурмади ғайри «моарафнок»³.

Ҳар навъки айласам хитобинг,
Юз онча бийикдурур жанобинг,

Улким, «ана афсах»⁴ этти даъво,
Фош этти бу давъви ичра маъно.

Кўргузди чу пукта ичра муъжиз,
Олам фусаҳоси бўлди ожиз.

Ҳамдингни демак чу бўлди коми,
«Ло уҳси»⁵ эдн анинг каломи.

Ул ажзиға эътироф қилса,
Ҳамдингдин ўзин маоф қилса,

Бас назмда сўз деган менингдек,
Мен худ неки, юз туман менингдек,

Сўз ажзини зоҳир айламак ҳам,
Уз ажзини зоҳир айламак ҳам,

Инсоф ила келди носазолиқ,
Йўқ, йўқки, камоли беҳаёлиқ.

Чун ҳамду сано иши бу бўлди
Ким, ақли кулл анда узр қўлди.

Ҳам гунги мақол бўлмоқ авло,
Бу узрда лол бўлмоқ авло.

Қилмай даъвийи хуш адолиқ,
Арз айла, Навоӣё, гадолиқ.

Ёраб, эшигингда ул гадомен
Ким, боштин-аёққача хатомен.

Мушқум бу хатода бўлди кофур,
Кофур ила мушқум ўлди бенур.

Исён ўтидин куюб жаҳоним,
Дуди била тийра хонумоним,

Расволиқ ўтин жаҳонға сочиб,
Учқунларин осмонға сочиб,

Ҳам ушбу унум тошиб жаҳондин,
Ҳам учқуни ошиб осмондин,

Атфоли жунун жафо қилиб фош,
Ҳар лаҳза бошимға ёғдуруб тош.

Мажнунлуғум ичра гар кўруб дев,
Мендин қочариға айлабон рев.

Девоналиғим нечукки мажнун,
Саргашталиғим нечукки гардун.

Занжири жунун эрур нишони,
Андух сипехри қаққашони.

Жўлида сочим бор чарх аро тун,
Йўққим, бошима келиб қаро кун.

Бу навъ қаро кун ичра қориб,

Яъники, қаро тунум оқориб.

Зуннор белимга нафс этиб чуст,
Куфр ичра белимни боғлабон руст,

Ҳар лаҳза ишимни чархи бебок,
Ул ришта била этиб гириҳнок.

Яхшилиқ итиб бу нотавондин,
Ҳолимни десам ёмонроқ андин.

Ҳолим шарҳики бас узундир,
Бу турфаки дам-бадам фузундур.

Бу ранжки келди жовидони,
Уздин бўлмас кетурмак они.

Мен қилсам эди анинг давоси,
Бўлмақ манга эрди мубталоси.

Ҳар неча эмас манга бу осон,
Лекин санга бордур асру осон.

Боқ дарду малолатимг-а, ёраб,
Раҳм айла бу ҳолатимға, ёраб,

Лутф айла ўзум сори йўлум чек,
Чектинг чу йўлум тутуб қўлум чек.

Тортиб бу мағоқдин чиқорғил,
Ғарқоби ҳалокдин чиқорғил.

Чун олима қўймадинг ёвуз йўл,
Сайр ичра насибим айла туз нўл.

Шукрунгға тилимни қойил айла,
Саждангға бошимпи мойил айла,

Ўксутма ҳидоятингни мендин,
Кам қилма иноятингни мендин,

Бўл роҳнамун манга ул ишга
Ким, бўлса санга ризо ул ишга.

Ул иш манга қил муроду мақсуд
Ким, бўлсанг ўзунг ул ишта хушнуд

Бир ишки эмас ризоси сендин,
Эрмас бу қул илтимоси сендин,

Ҳар қиссада шукр сол тилимға,
Ҳар ғуссада сабр бер илимға.

Ҳар зуҳдқи уҷб эрур анга зам
Кўнглум ҳарамиға қилма маҳрам.

Ҳар журмки узр эрур анга ёр,
Ул журмни айлагил манга ёр.

Гар учмоғу гар томуғ дурур йўл,
Сен лутф ила анда йўлдошим бўл.

Раддимға қабулни мутиъ эт,
Журмумға расулни шафиъ эт.

III

Ул рисолат сипехрининг қуёши наътидаким, мағриб соридин

*тулуъ қилиб, Макка авжида камол тутти, балки анвори ашроқи
била машриқдин мағрибқача «Кашшамси нисфуннаҳор»² ёрутти
ва қуфр шомида ислом шамъи ёқти ва жомға яқин уёқти¹*

Эй жилвагаҳинг сипеҳри ахзар,
Раҳшинг изи рашки меҳри анвар.

Эй машъали меҳр шамъи жоҳинг,
Бал меҳру сипеҳр хоки роҳинг.

Буким санга чарх хоки раҳдур,
Меърож туни мунга гувахдур.

Эй рифъатинг олида фалак паст,
Умматларинг анбиёга ҳамдаст.

Оламда рисолатинг навиди,
Одамға шафоатинг умиди.

Эй «кунту набийян»³ айлаб оғоз,
Чўп хилқатинг ичра айтибон роз.

Одам шажарингға мева монанд,
Фарзандингга олам аҳли фарзанд.

Эй нурунг ўлуб жаҳонға собиқ,
Балким тўқуз осмонға собиқ.

Зотинг била муфтахир жаҳон ҳам,
Сайринг била тўқуз осмон ҳам.

Эй рутбада хайлинг офариниш,
Йўқ, йўқки, туфайлинг офариниш.

Ҳар неча жаҳон бўлуб туфайлинг,
Бўлмай бу туфайл сори майлинг.

Эй зотинг номаи футувват.
Орқосида хотами нубувват,

Ул муҳр хутути васфи зотинг,
Хотам алифию теси отинг.

Эй илм санга ладунни анжом,
Мактаб сори ранжа айламай гом.

Олингга вале келиб муаддаб,
Илм аҳли нечукки, тифли мактаб.

Эй сунмай иликни хома сори,
Ул навъки хома нома сори.

Номанг вале андаким бўлуб фош,
Хаттидин Улус кўтармайин бош.

Эй пўяда маркабингга таъжил,
Олингга ҳақир пайки Жибрил⁴.

Ҳудхудға не моя, қадру сомон,
Сайр айласа ер уза Сулаймон⁵.

Эй зумраи анбиё шафии,
Олам эли буйруғунг мутии.

Буйруғларинг элга қарз янглиғ,
Суннатларинг улга фарз янглиғ.

Қадринг ети чархдин муалло,

Зотинг худ икки жаҳондин аъло.

Сен бўлмасанг анбиёда кимдур
Ким, нутқи жавомиул-калимдур.

Ваҳ-ваҳ, не каломи муъжиз ойин
Йўқ ўйла русулға ҳаргиз ойин.

Аҳкоми била жаҳон низоми,
Назми ики олам интизоми.

Ҳар бир алифи қилиб сипон тез,
Куфр аҳлиға ул синони хунрез.

Миқроз ила лом-алифлари руст,
Таън аҳли тилин тутуб кесиб чуст.

Бу номаға нусха зоти поки,
Тенгри сўзидин улусқа ҳоки.

Сунъ илги чекиб бу номаға там.
Орқосиға бости нақши хотам,

Хотам дема они, мушки тар де,
Йўқ мушкки, мунхасиф қамар де.

Рухсорики келди қурси хуршед,
Ул меҳр қамарваш ўлди жовид.

Чун жисми жиҳоти бўлди ҳойил,
Нури бу қамарнинг ўлди зойил.

Ул меҳрға гарчи мунҳарифдур,
Чун ҳойили бор муихасифдур.

Ҳойил дема, бу жаҳони суғро,
Суғро эмас, ул хужаста туғро.

Ким зоти қошида етти торам,
Торам дема, балки арши аъзам.

Меърож туни табоҳ бўлди,
Барча анга хоки роҳ бўлди,

Бас оламе ўлди зоти кубро,
Юз ончаки, ушбу жирми ғабро.

Ғабро неки минг сипеҳр чоғлиқ,
Нур ичра туман бу меҳр чоғлиқ.

Ер узра келиб жаҳондин ортуқ,
Чарх узра эканда андин ортуқ.

Бўлмаса жаҳондин ортуғ ул пок,
Бас бўлмас эди матофи афлок.

Бўлмаса сипеҳрдин кироми,
Арш ўлмас эди анинг мақоми.

Гар меҳрдин ўлмаса мунаввар,
Қилмас эди ломаконни анвар.

Гардундин ўтар замон буроқи,
Ой-кун бўлубон ики жуноқи.

Ислом таниға ул келиб руҳ,
Асхоби анга фидо қилиб руҳ.

Ун ёри жавоҳири нафойис,
Зоҳир қилиб ул баданға ўн ҳис.

Ул тўртки динға келди носир,
Бу руҳ тани учун аносир,

Ул руҳу ҳавосу тўрт унсур
Ким ақлға солдилар таҳайюр.

Бу жисмға мустадом бўлсун,
Суҳбатлари бардавом бўлсун.

Олики, риёзиға шажардур,
Авлоди шажар уза самардур.

Борясиға ҳар гузин авқот,
Юз минг салавот ила таҳиёт,

IV

*Ул шоми висолнингким, «Вал-лайли изо яғшо»² ояти бўла олғай
анинг шонида саводи ёзилмоғи ва мунунгдек шомда ул мусофири
самовийнинг шабгир баланд қилмоғи ва субҳи висол эшиклари
юзига очилмоғи ва меҳри мурод топилмоғи¹*

Ғам шомида зору ранжпарвард,
Кезмак неча ой хаёли шабгард.

Неча ғам аро тузуб тарона,
Бу шомдин айтмоқ фасона

Ким, тули ҳаётим этти нобуд,
Савдосида ҳеч тоимадим суд.

Ваҳ, не кечаким, қаро балойи,
Кун ганжини кўмган аждаҳойи.

Дилбар сочидек ҳароси жонда,
Мен мунда, нечукки кўнглум онда,

Бу шом фасонаси узундур,
Ҳаддин қаро қайғуси фузундур.

Фикрида тутар кўнгулни қайғу,
Савдосида кўз бўлур қаронғу,

Жон меҳнати келди зикри онинг,
Умр офати бўлди фикри онинг.

Бу шомға истасанг ниҳоят,
Ул шомдин айлагил ҳикоят.

Ким ранги эди чу мушки ноби,
Ҳар юлдузи рашки офтоби

Шабнамлариким, сочиб заройир.
Оламини тутуб нужуми сойир.

Тун гардин шабнами қилиб гум,
Ғам тийралиғин доғи ул анжум.

Гардун чиқориб кеча палосин,
Давронға ёпиб саҳар либосин.

Тун даҳр юзидин орितिб менг,
Кундузни ўзига тутмайин тенг.

Кундуз уёлиб бу ҳолатидин

Ким, ерга кириб хижолатидин,

Бу ишга қулуб сипехри хазро
Ким, тишларин айлаб ошкоро.

Атфоли нужум айлабон майл
Уқурғаву ўқумоғи «Вал-лайл».

Чун лаъбу нишот аларға ортиб,
Устоди қазо фалакка тортиб,

йўқким бори ранжу ғуссадин шод,
Яъники фалак ғамидин озод.

Қолмай фалак ичра зулмат оти,
Борин супуруб, малак қаноти.

Дегилки ҳавода юз туман хур,
Оразларидин сочар эди пур.

Ораз хайидин сочиб ниҳони,
Шудрун киби оби зиндагони.

Исони таажжуб айлабон лол,
Ҳарён фалак узра музтариб ҳол.

Бот-ботки олиб дами равонбахш,
Оламға эсиб насими жонбахш.

Оқшом дсмагилки, субҳи уммед,
Не субҳи умед, субҳи жовид.

Мундоқ кеча шамъи жилвасози.
Не шамъки, машъали тирози.

Машъал демагил, маҳи мунаввар,
Не машъалу маҳки, меҳри анвар.

Тун ўйлаки, меҳри осмонии,
Олам элидин бўлуб ниҳоий.

Бир хобгаҳи ниҳони ичра,
Манзилгаҳи уммаҳони ичра.

Бор ишдин этиб ўзини маъзул,
Маҳбуб хаёли бирла машғул,

Ким етти бариди нур баҳши,
Ҳамроҳ анга маҳз нур раҳши.

Пайкига вужуд то адам гом,
Ул пайкка раҳш доғи ҳамгом.

Ҳар ергаки кўзлари тушуб тез,
Ул ергача иккисига бир хез.

Чун етти равандаи самовий,
Ул меҳри самоға бўлди ровий

Қим, васлингга ҳақдур орзуманд,
Бўл сен доғи васлидин баруманд.

Бу раҳшки барқи гармравдур,
Йўқ-йўқки, буроқи барқдавдур.

Хилқат аро нурдин сиришти,
Не нур, фариштаи биҳишти.

Йўқ жисмиға кимса ҳамлидин дард,
Не кимсаки, анда қўнмайин гард,

Лойиқ санга келди бу жанибат,
Отланки, маҳал эрур ғанимат.

Бу сўзни эшитгач ул ягона,
Гўёки тилар эди баҳона,

Маркаб уза чиқти секрибон бот.
Иўлдош ила йўлға тушти ҳайҳот.

Кўкта тилаганни ерда топти,
Чун ер уза минди кўкка чопти.

Ул пўяда маркаби сабукпай,
Олам-олам қилур эди тай.

Гардунки кўзин юзига очти,
Анжум дирамин бошиға сочти.

Чун кўрди фуруғ талъатини,
Ой чекмади меҳр миннатини.

Мукший кўрубон хати саводин.
Кайвон юзига сочиб мидодин.

Зухра йўлида тузуб навозир,
Мутриблардек бўлуб миёнгир.

Исоға етиб чу кимиёси,
Зарбафт бўлуб қуёш либоси.

Баҳром кўруб бийик жанобин,

Ташлаб қиличин, ўпуб рикобин.

Биржисқа чун етиб рикоби,
Иш анга саодат иктисоби.

Сойислиғиға Зуҳал уруб фол,
Газдаста била қўлида ғирбол.

Савру Ҳамал айлабон фиғонлар,
Қурбони анинг қилурға жонлар.

Жавзо кўзи тўрт ўлуб Бақардин,
Топиб Саратон ҳам ул назарднн.

Ҳам Шер тутуб йўлида гўша,
Ҳам Хўша бўлуб отиға тўша,

Жон санж ўлУб изидин Тарозу,
Ақраб топиб анда нўш дору.

Ёй гўша тутуб қоши хамидин,
Қўчқор ўлуб ўчку мақдамидин.

Қўбқа суйи оби зиндагоний,
Ул сув била тоза Хут жони.

Бўлмай чу бу буржларда собит,
Дурлар йўлиға сочиб савобит.

Қолиб чу ўтиб фалак наварди.
Гард ичра сипехри ложувардий.

Чун юқори секретиб самандин,
Арш зғнига беркитиб камандин,

Курси доғи лавх ила калам ҳам,
Рахши изидин бўлуб мукаррам.

Рафраф йўлиға қадамни солиб,
Бир-бир оти бирла пайки қолиб.

Борлиғ тўнин эгнидин солиб чуст,
йўқлуғ камарини боғлабон руст.

Даврида жиҳотдин асар йўқ,
Унсурдин жисмиға хабар йўқ.

Не даврида олтидин маосир,
Не жисмида тўртдин аносир.

Тан бирла бориб, вале борур чоғ,
Не ўту не сув, не ел, не туфроғ

Ким, тан анга жондин ортуғ эрди,
Жон икки жаҳондин ортуғ эрди.

Солиб ўзин анда бехудона,
Ўздин чиқибон бўлуб равона.

Қолиб ўзи, ул ўзида қолмай,
Солиб ўзину ўзини солмай.

Бир ерга етибки, ақл етмас,
Ул важҳ ила ақл бовар этмас.

Поя топиб анда қоба қавсайн,
Дийдор ўлуб анга қурратул-айн.

Тун анбари зулфини қарортиб,
«Мозоғ»³ кўзига сурма тортиб.

Очқоч басарин бу тўтиёдин,
Равшан қилибон «ва мо тағо»⁴дин.

Чун кўрди бу сурмадин очилди,
Мақсуд тилаб назора қилди.

Фаҳм эттики жилва қилмиш ойин,
Шодурвони жалолу тамкин.

Ҳақ очиб ўз олидин ниқобин,
Етмиш минг пардаи ҳижобин,

Чекги ани ул ҳарамға онсиз,
Не жисму не жон, не жисму жонсиз.

Кўргач ўзин ул ҳарамда маҳрам,
Маҳв ўлди бу маҳрам, ул ҳарам ҳам.

Чун ёр қошинда бор топти.
Ўзни тилагонча ёр топти.

Ўзни чу кўруб арода нобуд,
Изҳор этиб ўзга арзи мақсуд.

Ҳақдин неки фаҳм этиб хитобин,
Ҳам ҳақ сўзидин топиб жавобин,

Ҳақ ҳар не ато қилиб насиби,
Ҳам ҳақ билибу билиб ҳабиби.

Ҳар неки алардин ўзга ағёр,

Балким йўқ алардин ўзга дайёр.

Бал келди алар демак хатодин,
Иснайният чиқиб ародин.

Айлаб ўз-ўзига арзи мақсуд,
Мақсуди бўлуб ўзида мавжуд.

Уммат ёзуғин тилаб тамомий,
Тошиб тилагонни улча коми.

Ҳарнеки тилаб хужаста сойил,
Бўлмай нема тоимогига ҳойил.

Ҳар неча талаб қилиб фузунроқ,
Истардин ани тошиб бурунроқ.

Топқоч неки ҳақдин истаб они,
Авд айлади моҳи осмоний

Юз кўйди бу коргаҳга пур жўш,
Беҳуш ва лек юз жаҳон ҳуш.

Ой бордию келди меҳри рахшон,
Дур бордию келди баҳри Уммон.

Борурда эду чу дастаи вард,
Чун келди баҳори нозпарвард.

Ҳақ лутфидин илгида бароти,
Мазмуни бори улус нажоти.

Хат жайбида афв хомасидин,
Эл махласи нақш номасидин,

Бориб келури бўлуб ики гом,
Қай бир бурун эрканида ибҳом.

Эй гамзада қалблар давоси,
Мотамзада жисмлар шифоси.

Ҳар ишки гириҳ калиди сендин,
Ҳар кимдаки бийм — умеди сендин.

Мен хастаки хору зор эрурмен,
Лутфунгдин умедвор эрурмен.

Элга назаринг чу чорарасдур,
Мен хастаға бир кўз учи басдур,

Баҳри караминг чу бўлди маълум,
Бир қатрадин этма бизни маҳрум.

V

Сўз гавҳари васфидаким, гавҳар сўзи анинг қошида гавҳар олида бир қатра сувдек бўла олғай, бир неча сўз сурмоқ ва Ганжа ҳакими таърифидаким, ганжи Қорун²анинг «Панж ганжи»³ қошида ганж олида вайронадек кўрунгай — ганжфишонлиқ қилмоқ ва Ҳинд соҳириниким, Кашмир жодулари анинг олида ип эша олмаслар — анинг гавҳари силкига тортмоқ ва ўз назмининг чурук риштасин ва узук торин ҳам аларға уламоқ¹

Улдамки йўқ эрди буду нобуд,
Маъдум эди эмди ҳарне мавжуд,

Ҳақ кавнға солмамиш эди пай,
«Коналлоҳу ламякун мааҳ шай»⁵.

Аввалғи насими офариниш,
Ким қилди вужуд сори жунбиш.

Инсоф ила ҳар киши солур кўз,
Англари сўз эдию мунда йўқ сўз,

Ким бўлди чу амри «кун» хувайдо,
Бўлди «фаякун» ғулуси пайдо.

Бас аввалғи садо сўз ўлғай,
Ҳар савтқа ибтидо сўз ўлғай

Эй сўз, не бало ажаб гуҳарсен,
Гавҳар неки, баҳру мавжварсен.

Ул баҳрки, мунча нақши дилкаш,
Бир мавж ила айлади мунаққаш.

Ер қаърию токи чарх авжи,
Мажмуи анинг бурунқи мавжи.

Дерлар сени дур, савоб эмас бу,
Сен жавҳари руху дур қуруқ сув⁶,

Демакки санга шабиҳ эрур дур,
Ул навъдурурки, дурға мўлдур⁷,

Айтиб совумас тарона сен-сен,
Олиб қурумас хизона сен-сен.

Олам эли зарра йиғса жовид,
Нурини кам айлағайму хуршид.

Игна учи бирла жазб этиб нам,
Ким баҳр суйини айлагай кам.

Ҳам қадру атода баҳри афлок,
Ҳам лутфу баҳода гавҳари иок.

Хома била улкн сепи сизди,
Гавҳарни қаро ипакка тизди.

Тил зикринг ила чу топти таржих,
Тишлар анга бўлди инжу тасбиҳ⁸.

Бу тил била кимса тоимади ком,
Жуз ганж фишони Ганжа ором⁹.

Айвони шараф нухуфта ганжи,
Мизони лут(у)ф хизона санжи¹⁰.

Маъни дирамиға сиккапардоз,
Узлат ҳарамида маҳрами роз.

Сарриштаи диққати гириҳнок,
Ҳар бир гириҳида юз дури пок.

Ганжинаи фикри гавҳар ойин,
Андин бори халқ ўлуб гуҳарчин.

Кўнгли садафи бўлуб гуҳаррез.
Килки қамиши доғи шакаррез.

Ваҳдат гуҳарин элига олғон,
Узлат камарин белига чолғон.

Маъни ҳарамин мусаххар этган,

Сўз бикрини ғарқи зевар этган¹¹.

Ҳам Тури фазилат узра Мусо,
Ҳам Қофи қаноат узра Анқо¹².

Мусо змас эрса килки ноғу
Жавфи аро музмар этти жоду.

Анқо гар эмас недин ҳамиша,
Сўз Қофида узлат этти пеша.

Назм аҳлининг афсаҳул-каломи,
Сўз дурриға мунтазим Низомий¹³.

Ул Ганжада ганждек ниҳони,
Беш ганж қўюб, вале нишони¹⁴.

Ҳар ганжида сайрафийи идрок,
Ҳадсиз топибон жавоҳири пок.

Ҳар жавҳари мулклар хирожи,
Шаҳларнинг зебу фарри тожи.

Маъни дуридин бу ганж қисми,
Алфозу иборати тилисми¹⁵.

Улким қўли очса оҳанин диз,
Лекин бу тилисм очарға ожиз.

Кўргач бу тилисм соҳири Ҳинд,
Жодулиғ ишида моҳири Ҳинд.

Килки учи сафҳаға фусунрез,
Ул сафҳа жаҳонға фитнаангез.

Ҳар сафҳаи назми гоҳи таҳрир,
Фитна аро бир саводи Кашмир¹⁸.

Ҳар нуқта бу сафҳада балое,
Рухсор уза холи дилрабое.

Ҳам хатлари шоҳроҳи Бобул.
Ҳам килкида жавф чоҳи Бобул¹⁷.

Ҳам соҳири хомаси фусунсоз,
Ҳам жодуви табъи сихрпардоз.

Айлаб бу тилисмона ожиз,
Соҳир нетгай чу кўрди муъжиз.

Қочмай вале ўйлаким забуне
Ул ҳам қилиб ўтруда фусуне.

Беш қалъаки барча эрди хоро,
Беш махфи ганжи ошкоро¹⁸.

Ўтруларида тугатди беш қаср,
Ким ҳар бири келди зийнати аср.

Ҳам тошида нақши дилкаш этти,
Ҳам ичларини мунаққаш этти.

Эъжоз ила сихр аро тафовут,
Бор ончаки Каъба оллида бут¹⁹.

Лекин бут ўлуб эмас жамоди,
Йўйғон ани бутгар устоиди.

Бор ул бут гулрухи париваш,
Савдосида юз хирад мушавваш.

Бори бошиға тушуб ҳавойи,
Ул ўтруда урди дасту пойи.

Тенглик анга худ гумон эмастур,
Чун яхшидурур, ёмон эмастур.

Чун етти бу базмгаҳға Ашраф,
Бўлди ўзи хўрдиға мушарраф²⁰.

Менким бу тараф гузор қилдим,
Бу ранжни ихтиёр қилдим.

Аввалда кўп айладим таамул,
То қўнглума кирди бу тахайюл

Ким, Ганжада ганжлар ёшурғон,
Ҳар ганжигаким ясади қўрғон.

Ё ҳинд нажоди ҳиндувийзод
Ким, қасрларини қилди обод.

Ҳам қалға учун керакдурур шаҳр,
Ҳам қасрға боғусабзадин баҳр.

Бўлса менга фурсат ул қадар чоғ
Ким, шаҳр ила тарҳ солибон боғ.

Боғини риёзи хуррам этсам,
Шаҳрини саводи аъзам этсам.

Бу навъ эди доимо хаёлим,

То бўлди қазодин ул мажолим.

Ким, икки бурунғиға қўюб гом,
Ком ўлди манга раво саранжом.

Эмдики учунчи номаи дард²,
Қилди мени ақлу хушдин фард.

Уммедки бу яна ики ҳам
Ким, эрмас ики бурунғидин кам.

Яъни ҳам онингки «Панж ганжи»,
Ҳам сўнгра мунунгки ганжи панжи.

Айтилғон икиси бетааммул,
Ул навъки айладим тахайюл.

Бўлғай бу муродға кушодим,
Етгай бу кушоддин муродим.

Бу комға етмайин не тадбир,
Чун мултафит ўлди ҳолима пир.

VI

*Валоят сипеҳрининг ахтари жаҳонтоби ва ҳидоят маъданининг
гавҳари сероби ва назм авжининг меҳри фалак эҳтишоми ва
маоний жомининг ринди софий ошоми яъни Мавлоно Нуриддин
Абдураҳмон Жомий² мадҳида нукта сурмак ва анинг дурди жомин
сумурмак*

Сўз гулшанининг шугуфта варди,
Илм оятининг варақнаварди.

Қадриға ул авж узра поя
Ким, меҳр тутуб тагида соя.

Наълайнидин айлабон малак ҳал,
Суртарга судоъ бўлса сандал³.

Ҳамдинки, асоси бошида тоб,
Чекмакка ики жаҳонни қуллоб⁴

Нўгида санин айлагач кин,
Кўр айлаб дев ила шаётин³.

Юз донаки субҳаси аро қайд,
Юз файз қушини айлабон сайд.

Ул торки доналар белига,
Бил ҳабли матин⁶ жаҳон элига.

Ибриқи вузуси баҳри гардун,
Ҳар қатраки томса дурри макнун⁷-

Лўла анга файзи жовидоний,
Андин оқиб оби зипдагопий

Каъби³ ери давраи иродат,
Давр аҳлиға халқаи саодат.

Сажжода масжидида меҳроб,
Каъба уйига кирарга абвоб.

Меҳроби уза ёзилғон оллоҳ,
Эвнинг ияси ишида огоҳ.

Бошиға чу билса сажда чогин,

«Ҳе» (هه) даврасидин сунуб аёгин.

Бал саждада жисми чун топиб ҳам,
Айлаб ани «ҳе» хамиға мудғам.

Ҳар саждада ҳаққа бўйла восил,
Не сажда доғи бу васл ҳосил

Чолиб фалак узра кўси рифъат,
Айтиб малак ичра дарси ҳиммат.

Сочиб лақаби жаҳон аро нур,
Зоти била нурун ало-нур⁹.

Абдурахмондин оти номий,
Лекин топиб иштиҳор Жомий.

Эй илм юзига машъалафруз,
Файз ойинасиға сайқаландуз.

Эй борча сулук ичинда муртоз,
Фойиз санга файзи бирла файёз.

Чун илминг баҳриға тушуб мавж,
Бу етти ҳубоб уза тутуб авж.

Хомангдин дурри маъни оқиб,
Сўз силкига нутқунг они тоқиб.

Килкинг жавфида сайр этиб ул,
Ул нову бу дур хиромиға йўл.

Ул йўл аро корвони маъни,
Балким келибон жаҳони маъни.

Чун хавфдин айлабон қадам фард,
Олам юзида бўлуб жаҳонгард.

Яъни тутубон жаҳон юзини,
Бал арсаи осмон юзини.

Ҳам назминг насрдек келиб хуб,
Ҳам насринг назмдек дилошуб.

Бу назминг ила насринг сипоҳи,
Олам юзини тутуб камоҳи.

Гар «Хамса»ни этмай мураттаб,
Килкинг яна сўз қилиб мураккаб.

Улдамки хароши хома қилдинг,
Ўзга нима нақши нома қилдинг.

Лекин киши бўлса фикратандеш,
Ул ганжга ҳам эрур адад беш.

Чун «Силсила» айладинг ҳувайдо,
Юз ақлни қилдинг анда шайдо.

Чун «Тухфа»ни эл балоси эттинг,
Жон тухфаларин фидоси эттинг.

Чун «Субҳа»ни килкинг этти тавзих,
Солдинг малак ичра зикри тасбиҳ.

Чун қилдинг «Аҳсанул-қасас» фан,
Ул қисса улусқа бўлди аҳсан.

«Девон»иики айладинг муҳайё,
Сочти бошиға гуҳар сурайё¹⁰.

Кўргуздунг тортмай ғаму ранж,
Беш ганжларига бўйла беш ганж.

Назминг сифати баёндин ортуқ,
Насрингники дермен ондин ортуқ.

То нукта улусқа ком бўлғай,
Файзи анингэлга ом бўлғай.

Файзинг била баҳраманд олам,
Олам эли поймоли мен ҳам.

VII

Ул шоҳ мадҳидаким, Чин ва Ҳинд шоҳлари анинг арсаи базмида шатранж шоҳларидек ҳаракатдин муарро ва фалаки фарзинрав пили ҳамул пиллардек остониға рух қўюб саркашликдин мубарродурур ва кўкбўз ашҳаби сипеҳри тездав ва Баҳром қамар ноҳахи била оти олида бир пиёдарав¹

Чун ёварим ўлди бахти фаррух,
Қўйди манга фатҳ ила зафар рух.

Ҳиммат тутубон Жунайди соний².
Очтим бу хазойини маоний.

Бор эрди чу кездим анда бебок,
Олам-олам жавоҳири пок,

Олдим бу жавоҳири саминдин,
Софий дуру лаъли оташиндин.

Жайбу этагимни айладим кон,
Йўқ эрди қўтармак ўзга имкон,

Андин чиқтим чу шоду хуррам,
Қўйнуи тўла, жайб ҳам, этак ҳам.

Теграмда хужум этиб халойпқ,
Меп кимса тилаб ул ишга лойиқ

Ким, арсаи базми ичра этсам,
Борини анинг нисори этсам.

Чун ёр эди бахти жовидона,
Тортар эди мени беҳудона.

То элтти бир хужаста манзил,
Ҳар навъ мурод анда ҳосил,

Жаннат киби анда базмгоҳе,
Тахт устида бир хужаста шоҳе,

Бахт айттиким, этак, қўюн оч.
Шаҳ боши уза овуч-овуч соч.

Чун сочмоғини шиор қилдим,
Бору йўқини ннсор қилдим,

Дедимки, билай не шоҳ эрур бу,
Не арсаи боргоҳ эрур бу.

Бор эди шаҳи сипеҳр тамкин,
Яъники, муиззи давлату дин.

Дин нусратининг алам тирози,
Яъни Султон Ҳусайни ғози³.

Шаънида нузул ояти шаръ,
Адли бўлубон ҳимояти шаръ⁴.

Дин илмининг андин интизоми,
Исломға пок зоти ҳомий.

Ислом алифи анга ливо бил,
Син кунгири қасри аршо бил.

Ҳам лом ливоға зулфи пур хам,
Бу қаср сутуни сўнг алиф хам.

Мимин қилибон асо назири,
Мусодек иш ўлса дастгири.

Мусо киби ҳақ ишига маъмур,
Тахти ислом анга келиб Тур.

Бу Тур уза топқали тасалли,
Ҳақ ҳар нафас айлабон тажалли.

Кўқса анга тахтдин танафур,
Ҳақ дарғаҳи туфроғи таҳассур.

Олам уза шоҳ зоти поки,
Дарвеш замири дардноки.

Пили фалак оллидин гурезон,
Пашша пари синса ашкрезон.

Шер узра қиличи барқ чоқиб,

Мўр ўлса шикаста ёши оқиб.

Тиғи гар этиб фано жаҳонни,
Хулқи тузотиб яна жаҳонни.

Шаҳлар аро ўрни тоқи афлок,
Дарвешлар оллида овуч хок.

Кибр аҳли қошида арши аъзам,
Фақр аҳли қошида заррадин кам.

Дарвеш десам улус уза шоҳ,
Шоҳ дарвеш боракаллоҳ!⁵

Десамки, эрур сахо анга фан,
Демаклик эрур қуёш равшан.

Десам бордур жаноби аъло,
Гардунни демак дурур муалло.

Умр этмай илм касбиға сарф,
Боқмай варақ узра ҳарф-барҳарф.

Лекин зиҳни борин қилиб ҳал,
Ул янглиғким, набийи мурсал⁶.

Ҳар илмда бир кишики аълам,
Етгач оча олмай олида дам.

Олам аро илм илмидиндур,
Дин илми фикҳ эрур яқиндур⁷.

Базми аро ҳар фақиҳи моҳир,
Бир масъала қилди эрса зоҳир,

Юз шубҳа қилиб бори муважжаҳ,
Ким, ноқил эмас биридин оғаҳ.

Чун масъалагў қолиб муаттал,
Уз шубҳаларин ўзи қилиб ҳал.

Ул деб не ўқуб варақда мутлақ,
Бу деб неки кўнглига солиб ҳақ.

Чун масъала бобида сочиб дур,
Юз мужтаҳид айлабон таҳайюр,

Ҳар ердаки ул дебон масойил,
Андин фуқаҳо ёзиб расойил.

Кўнглига масойил онча маълум
Ким, бўлмаи юз кутубда марқум:

Кўшиш била они ёд тутмай,
Бир қатлаки эшитиб унутмай.

Ҳар нуктаки кўргузуб вузуҳин,
Шод айлаб Абу Ҳанкфа руҳин⁸

йўқ фикҳ фақат ҳадису тафсир.
Ҳар қайдаки, дахл қилди бир-бир,

Ҳарёнки таважжуҳ этти-етти,
Андоқки керак такаллум этти.

Кўнглиники, шаръ бўлуб мупаззаҳ,
Хайроти била улус мураффаҳ.

Ҳар сори бино қилиб масожид,
Одамча малойик анда сожид.

Ёлғуз демайинки қиблагаҳлар,
Фақр аҳлига турфа хонақаҳлар.

Ҳар шарбат аёғи жоми Жамшед,
Ҳар садқа фатири қурси хуршед⁹.

Марғуб ғизо еб анда муҳтож,
Матбуъ либос олиб яланғоч.

Ҳар йўлдаки офат эҳтимоли,
Гардунға чекиб работи олий.

Бори сафар аҳлиға паноҳ ул,
Ҳориб етганга такъя гоҳ ул.

Чун топти мусофир анда ором,
Оч ўлса таому кирса ҳаммом.

Мулкида қаёнки, эл хироми,
Саҳройи адам тутуб ҳароми,

Чун жазм қилиб бу ишни тожир,
Суд истаю мулкидин муҳожир

Манзил қилур ўлса тоғ уза боғ,
Тамғодин кўнгли ичра йўқ доғ.

Дилхоҳ ила тоимаса харидор
Қолосини қилмайин падидор,

Гар йиғса бериб қумошиға печ,

Таклиф эта олмайин киши ҳеч.

Шаҳр ичида хожавор жавлон
Айлаб не саломию не ҳавлон.

Тожир бу сифат яна раоё,
Бир нафъ фароғ этиб муҳайё

Ким, ҳар бири ўз ишиға машғул,
Ҳосил қилиб улча коми маҳсул.

Дона тутубон жаҳон юзин жум,
Ул навъки кўк юзини анжум.

Буғдой била арпа берса сойил,
Бўлмай агар унжу бўлса мойил.

Донаға гадой майл қилмай,
Бал шаҳрда бир гадо топилмай.

Бу амн ила адли бениҳоят
Шаҳр аҳлиға боиси кифоят.

Ҳар судки бехасорат айлаб,
Бўстону саро иморат айлаб,

Ул элгаки дашт соридур майл,
Турку арабу булужу ҳар хайл,

Лола киби зоҳир айлабон кўрк,
Эгри қўюбон қизил тери бўрк,

Қўйға бўридин бўлуб амонлиқ,
Қўйчи ити бирла посбонлиқ.

Десам бу деганча ўну гар юз,
Мингдин бир эмас бу сўзни бил туз.

Бу турфаки ул жаҳон худованд,
Юз мунчаға ҳам эмас ризоманд.

Ерабки, бер улча коми онинг
Олам юзин эт тамоми онинг.

Бўлмоққа жаҳонда адлу доди,
Мундин доғи кўп эса муроди,

Андоқки тилар муяссар айла,
Оламни анга мусаххар айла.

VIII

Хилофат тахтиға зеб ила зайн ва салтанат шахсиға қурратул-айн, яъни Султон Бадцуз-замон Баҳодир иби Абулғози Султон Хусайн Баҳодирхон «халладаллоҳу таоло мулкаҳумо ва султонаҳумо еа авзаҳа алал-оламина бирраҳумо ва эҳсонаҳумо» ҳазратида ниёз арзи¹

Қим баҳри сифотин этса идрок,
Тонг йўқ сифат айласа дурин пок.

Гардун сўзин айлаган шимора,
Хуршед ҳадисидин нечора.

Гулшан сифатин дегонга бир-бир,
Гул васфин этарга қайда тадбир.

Айтилди чу шоҳ учун саное,

Шаҳзодаға ҳам керак дуое².

Шаҳзода неким, шаҳу шаҳаншоҳ,
Шаҳлар эшигида хоки даргоҳ.

Ҳам кишвари адл тоза боғи,
Ҳам салтанат авжининг чароғи,

Шаҳлиғ чаманида сарви гулчехр
Адлу эҳсон сипехрида меҳр.

Олам эли ичра қаҳрамон ул,
Яъники, Вадиуз-замон ул³.

Гар оти ўлуб замон бади.
Зоти келиб инсу жон бади.

Аллоҳ, Аллоҳ, не от эрур бу,
Не поку хужаста зот эрур бу.

Андоқки малакваш ўлди зоти,
Келди малакий бори сифоти.

Жуди илойида тўққуз афлок,
Афлок қошида тўдан хок.

Ройи жанбида меҳри анвар,
Меҳр оллида заррадек муҳаққар,

Адли ёрутуб жаҳопни жовид,
Ул адл бошида айни хуршед.

Чун қаҳри шарори кўкка рожиъ,
Ул шин уза нуқта насри воқиъ.

Якрони бўлуб чу чарх паймой.
Нун ўрниға наъл анга янги ой.

Кин вақтикн очилиб каманди,
Дол ўрниға фатҳ зулфи банди.

Ўқи юнги шаҳпари малакдин,
Отқоч ўтубон тўқуз фалакдин,

Чавгонға⁴ чу қилса азми майдон,
Майдон аро қилса майли чавгон.

Чавгони боши ҳилоли тоби,
Даства анга ҳайати шиҳоби.

Майдон фалак этгали таку пўй,
Анжум талашиб бўлур учун гўй.

Ҳар қайсиға текса савлажони⁵,
Қадр ўтқарибон фалакдин они.

Рамз ичра қитоли умр фарсо,
Базм ичра жамоли олам оро.

Базмида сипеҳр хони мину,
Ул хонда нужум курси лиму.

Хунёгару нағмасоз Ноҳид,
Лекин даф анинг қўлида хуршед.

Тахтики келиб сипеҳр соя,
Чиқмоғиға неча меҳр поя.

Ҳар пояки келди меҳр ё бадр,
Тошиб бориб пойбўсидин қадр.

Бу поя била ясалғач ул тахт,
Тахт устида хусрави жавонбахт

Эгри қўюбон боши уза тож,
Юз тожвар итлариға муҳтож.

Қўлларин қовуштуруб йироқдин,
Фармониға мунтазир қироқдин.

Ўлтур, деб ангаки бўлса фармон
Ким, йўқ анга мундин ўзга армон.

Бош ерга қўюб сано демақдин,
Турфа буки бош ўтуб фалақдин,

Базмида бу навъ дўш-бардўш,
Шаҳлар бори ёндашиб қадаҳ нўш.

Соқийлари хур ё паридек
Кўк даврида меҳри ховаридек.

Май кимга тутуб бу навъ соқий,
Қолмай анга ақлу ҳуш боқий.

Май дема, зулоли зиндагоний,
Соқийси ҳаёти жовидоний.

Шаҳким ичиб ул майи равонбахш,
Базм ичра бўлуб ҳадиси жонбахш.

Гаҳ сўз била элга жон бағишлаб,

Бир сўз била гаҳ жаҳон бағишлаб,

То бўлғусидур жаҳон шоҳи,
Офоти замон учун паноҳи.

Ҳам шоҳ жаҳон паноҳ бўлсун,
Ҳам аҳли жаҳонға шоҳ бўлсун.

IX

Ул тун маҳобати таърифидаким, савдойи ишқ аждаҳоси дами ўтининг бухори ва анжуми ул олам сўз ўтининг шарори эрди ва мундоқ тунда хаёл мусофири савдо адҳамиға миниб, ҳар ён азм этмоқ ва ишқнинг юз офатлиқ даштиға етмоқ ва офат ёғинларидин бало тўфонига қолмоқ ва бало чоқинлари анинг жониға шавқ ва муҳаббат ҳарорати солмоқ ва ишқ дури шабчароғин ул кеча тоимоқ ва ул шамъи ҳидоят била сўз майдони жавлониға чоимоқ ва Лайли хаёли била кўрушмоқ ва Мажнун савдосиға тушмоқ¹.

Утган кечаким сипеҳри пурфан,
Нур устига бўлди зулмат афган.

Даҳр узра эсиб насими шабгир,
Кўк жавфи аро сочар эди қир.

Мен гунбази қиргунда маҳбус,
Ул қир этибон эшикни мадрус.

Даврон уза абри қир монанд, »
Тун қири юзига қир пайванд.

Жисмим бўлубон бу қир асири,
Кўнглумга мақар сипеҳр кири².

Маркаб анга тавсани тахайюл,
Ҳар ён чопар эрди бетааммул.

Шабранги жаҳонда кўп югурди,
Чун барри арабқа етти, турди

Ким, топти машоми ишқдин бўй,
Тарк этти, бу бўй ила таку пўй³.

Чун водийи ишқ топти манзил,
Утмаклиги мушкил эрди, мушкил.

Рокибға доғи даранг бўлди,
Маркабнинг аёғи ланг бўлди.

Ҳам сарсари оҳ этиб ҳаво фош
Юммай тўкар эрди ҳам булут ёш.

Яъни эсар эрди ел доғи тез,
Ёмғур доғи эрди ваҳшатангез.

Тун тппралиги демақдин ортуқ
Кўзни юмуб истаған ёруғлуқ.

Гаҳ Тур уза ламъа кўргузуб барқ,
Андоқ ёрубонкн, меҳрдин шарқ.

Ё Мусо этиб аён тамаино,
Ҳақ Тур уза айлабон тажалло,

Ул навъки Туру соҳиби Тур
Бўлғон киби ғарқи лужжаи нур.

Гаҳ Ясриб⁴ уза бу барқ иниб тез
Зулматқа ашиъаси зиёрез.

Андоқки расули Ҳошимийкеш⁵,
Ҳажр ичра чу бўлди вуслат андеш

Меърож тунпки авж тутти,
Юз ламъасидин жаҳон ёрутти.

Чун барқваш ўлди осмондав,
Ясрибқа бу барқи солди партав.

Гаҳ қудс уза ул чоқин сочиб нур,
Туп мушкига тўкар эрди кофур.

Андоқки Халил ўтин замона⁶,
Чектургай дуд аро забона.

Ё ўтқа борурда барқ кирдор,
Намруд⁷ юзига солиб анвор.

Ҳар лаҳза аён бўлуб Ямандин,
Ташлар эди оташин камандин⁸.

Андоқки Суҳайл⁹ бўлса толиъ,
Бўлғай қара тун Яманға ломиъ,

Йўқ, йўқки, Увайс¹⁰ кўнгли тоби,
Қилғай қора тунни моҳтоби.

Гаҳ солиб Абуқубайс¹¹ уза тоб,
Андин бўлубон ҳарам сафоёб.

Ё нур бўлуб ҳарамға нозил,

Ул тоғ уза ҳам ёруб манозил.

Гоҳи Изам¹² узра ламъа афган,
Шох узра печукки нори айман¹³.

Андоқки салам ёғочларин дур,
Зийнат бергай аён этиб нур.

Гаҳ Наждⁿ уза ўт чоқиб жаҳонға,
Шуъла чекиб ул ўт осмонға.

Ҳнжрон қора шоми зору маҳзун.
Чеккан киби ўтлуқ оҳ Мажнун.

Гаҳ Шом¹⁵ уза чатри бемадоро,
Субҳ айлабон анда ошкоро.

Андоқки қилиб карашма майли,
Зулф ичра жамолин очса Лайли.

Секрир эди ул чоқип паёпай,
Андин кўрунуб қабилаву ҳай¹⁶.

Йўқким чоқилурда бетааммул,
Юз ҳайю қабилапи қилиб кул.

Бўлғон сойи барқ нур паррон,
Ҳарён кўрунуб сибои даррон.

Қоплон била бабру шери хунрез,
Қон тўккали чанглар қилиб тез.

Ушшоқ таники бўлди туфроқ,
Ҳарён кўрунуб сўнгаллари оқ.

Сўксўк кибиким чу бўлди пуда,
Ётқан ёзи узра тўда-тўда¹⁷.

Кун ганжин итуруб аждаҳолар,
Тун хайли келиб қаро балолар.

Ёгин демаким булут адувдек,
Пайкон тўкуб элга қатра сувдек,

Ҳар сори қаро булутқа жунбуш,
Айлаб қора девдек ғурунбуш.

Ҳардамки бўлуб алар мисоси,
Кўк тоқини дарз этиб садоси.

Оқшом дема зулмати махофат,
Жон қасдиға ҳарсари юз офат.

Ҳайратда мусофири сабукпай,
Бўлмай оёғида бир қадам тай.

Худ қайда қадам урар мажولي,
Ул бир нимаким йўқ эҳтимоли.

Юз офат ичинда жон овучлаб,
Минг маҳлакадин ннҳон овучлаб.

Қўймай анга хавфу заъф гаҳ тоб,
Ул тор кибики кўрса маҳтоб.

Не ақл анинг рафиқи не ҳуш,
Бежон ва гар ўлса жони, беҳуш.

Юз қатла кечиб рамида жондин,
Оҳанги раҳил этиб жаҳондин.

Офатдин очмай икки кўзни,
То чекти саҳарға тегру ўзни.

Тонг ели чу тун кулин супурди,
Меҳнат булутини доғи сурди.

Бетоб мусофири рамида,
Бир лаҳзаи бўлди орамида.

Деб ўзигаким: «Эрур бу тунму?
Ё дашти балода тийра кунму?

Мунчаму бўлур жаҳопда офат,
Ҳарён қадам урса анда офат?

Не водий экин бу тийра водий
Ким дам йўлини тутар саводи».

Ул бўлмайин ушбу ишта воқиф
Ким, қилди нидо хужаста ҳотиф¹⁸.

Ким: «Келди бу дашт— ишқ дашти,
Жон офати келди саргузашти.

Ҳар барқки кўрдунг озари ишқ,
Ҳар ламъаси барқи ханжари ишқ.

Ҳар тинра саҳоб зулмат андуд,
Гардун уза ишқ ўтидин дуд.

Ёмғур дема, қатраи баҳорон,

Ишқ айлабон анда тийрборон.

Дарраида сибоъким солиб шўр.
Бу даштда ҳар тараф ушоғ мўр¹⁹.

Аждар келиб ул фазода ноле,
Шери яла мўри хаста ҳоле.

Қиш олдоротиб ҳумуми элни,
Ёз элпоротиб самуми елни.

Офат алифи киби тиконлар,
Лоласида ишқдин тугонлар.

Кимса бўла олмай анда сокин,
Сокин пеки, йўқ мурури мумкин.

Жуз бир кишиким сипеҳри булбод
Билмас яна бир апинг киби ёд²⁰.

Ғам туфроғи суйидин сиришти,
Ишқ ўтию ели сарнавишти.

Саргаштау пўягар ниҳод ул,
Ғам бодиясида гирдбод ул.

Жисмида аносири мураттаб
Ким, айлади пайкарин мураккаб²¹.

Ҳам тупроғи дард кўйидин гард,
Ҳам суйи зулоли чашмаи дард.

Ҳам елнга қисм сарсари оҳ,
Ҳам ўти самуми ишқи жонкоҳ.

Вайрон тани гам қуши макони,
Сингон боши ҳам қуш ошёни.

Савдо тутунига сочи монанд,
Ҳар тори жунун аёғига банд.

Ишқ ичра жунун анинг сифоти,
Мажнун дейилиб жаҳонда оти.

Бу дашт анга мақому маскан,
Ўти гулу хори дашти гулшан.

Бир нодира ишқи мубталоси,
Не нодираким жаҳон балоси.

Андин ажаму араб аламда,
Йўқ мисли Араб била Ажамда²².

Ишқ ичра нечукки ул ягона,
Бу — ҳуснда офати замона.

Афсоналари жаҳонда номий,
Назм айлаб Хусраву Низомий.

Ким, ишқ сўзин ривоят айлаб,
Ҳам бу икидин ҳикоят айлаб.

Андоқки бўлуб демакка майли,
Назм авжининг ахтари Суҳайли²³

Ким, ҳолати пазм аро эрур фард,
Дурпош баёни назм парвард.

Хусрав руҳиға еткуруб шайн
Лекин яна бирга қурратул-айн.

Ҳарнеча қилиб бирига бедод,
Руҳий яка бирнинг айлабон шод.

Чун сурмиш килки дурфишонни,
Таҳрир этмиш бу дostonни.

Мақсудки бўйла турфа мақсуд,
Йўқ даҳр саҳифасида мавжуд.

Бу хайлки бу дам ўлди маълум
Ким, айладилар бу қисса манзум.

Бу даштқа қилмайин гузар ҳеч
Тоимай бу балийядин хабар ҳеч.

Эшитган ила авомдин сўз,
Ё ровийи нотамомдин сўз

Бу қиссаға онча бердилар зеб
Ким, бўлмас васфи ичра сўз деб.

Сенким бўлубон сипехр ёринг,
Бу бодияға тушуб гузоринг.

Билдинг анга ҳол не экандур,
Андуху малол не экандур.

Мунда етиб ул кишики ёнғай,
Не дегаю, деса ким инонғай.

Менким отим ўлди ҳодийи ишқ,

Маскан манга ушбу водийи ишқ.

Айтай Мажнун сўзин санга рост,
Лайли ғами ичра бекаму кост».

Бу сўз дебон этти қисса оғоз,
Охирғача бўлди нукта пардоз

Ким, бўйлау, бўйла ҳоли онинг,
Андуху ғаму малоли онинг.

«Чун қиссани англадинг равон бўл,
Сунғил вараку қалам сори қўл.

Сендин рақам айламак ҳикоят,
Биздин санга сўз сори ҳидоят.

Сабт айламасанг аларча рангин,
Маъниси дақику лафзи ширин.

Лек ўлғуси дарду сўзи кўпрак,
Ҳангомаи дилфурўзи кўпрак.

Ул ён гулу сунбул ўлса мавжуд,
Сен ўт ёққунг аён қилиб дуд.

Кўрсанг ул ён дури ягона,
Сен қилғунг кўз ёшини дона.

Бўлса ул ён сарви дилхоҳ,
Бўлғуси буён фиғон била¹ оҳ».

Чун ишқ ҳаволасини билди,
Сидқи дил ила қабул қилди.

Жониға етишти завқу ҳолат.
Рафъ ўлди бори ғаму малолат.

Сўз дерга белини боғлабон руст,
Ул маркаби узра секриди чувт.

Еткурди чу ҳужраға иқомат,
Муаззин чекти салойи қомат.

Чун қилдим адойи фарзи бори,
Қўл борди давоту хома сори.

Ул навъки ҳотиф этти иршод,
Мен ҳам қилдим фасона бупёд.

Х

*Қайсинг адам мажлисидин қутулуб, вужуд маҳдиға тутулғони
ва қон ютмоқдин ҳўриш ва ишқ доясидин парвариш топқони ва
ишқ зоти чошнисидин эл кўзига ширин ва дарди азалий
ҳароратидин халойиқ назарига исиф кўрунғони¹*

Бу силсила ҳалқасида дилгир,
Бу навъ чекар садойи занжир.

Ким, барри Арабда комрони,
Бор эрди Арабқа ҳукмрони.

Маҳкуми анинг неча қабила,
Иқболиға пстабон васила.

Бечора улусқа чорасоз ул,
Хон густару, мсҳмоннавоз ул.

Осмоқдин анинг қозони тушмай,
Тун-кун ўти ўчғали ёвушмай,

Ким бодия ичра йўл қилиб гум,.
Бу ўт анга тийра оқшом анжум

Дониш анга касбу жуд пеша,
Дониш била жуд этиб ҳамеша.

Оту теваси ҳисоб ила жуп,
Қўю қўзиси ҳисобдин кўп.

Айлаб ани умри суръагойин,
Бир ёш йўқидин асру ғамгин.

Моли кўпу, умри суст пайванд,
Фарзандға эрди орзуманд.

Ким, эскирибон ҳаёти рахти,
Майл этса йиқилғали дарахти

Нахл бўлғай ёпида навбар,
Раънолиғи ўйлаким санавбар².

Итгач шажари баланд поя,
Солған бошиға бу нахл соя.

Яъни дури бўлса гум садафдин
Хайли ёруғай дури халафдин.

Бўтротқали молини ҳаводис,
Қўймағай агар бор ўлса ворис.

Умриға уёқса меҳри ховар,
Туққон эса ёна меҳри анвар.

Ул мсҳр чу иртифоъ тутқай,
Мажмуи қабиласин ёрутқай.

Ғофилки, қуруди чун гулистон,
Гулбонг этмас ҳазордастон³.

Ё ғам туни ўчса шамъи апвар,
Парвонадин ўлмас уй мунаввар.

Комингни анингдек эт тахайюл,
Қим, тоимасанг этгасен таҳаммул.

Чун тенгрига қилди кўп тазарруъ
Топти неким айлади таваққуъ.

Чун коми анинг бор эрди фарзанд,
Берди халафе анга худованд.

Қайси халафи, халифа зоди,
Ишқ аҳлиға қиблаи муроди.

Нутфаки бўлуб бу мазҳари ишқ,
Маъни садафида гавҳари ишқ.

Тан махзаининг нухуфта сийми,
Жон гулшанининг ёруғ насими.

Меҳр ояти олида ҳувайдо
Маншури вафо юзида пайдо.

Ҳукм айлади мулки ишқ шоҳи

Ким даҳрни моҳ то бамоҳи.

Сур ичра яроғласунлар ойин,
Кўк тоқини боғласунлар ойин⁴.

Ул тоқ уза дарди жовидона,
Чолсун бу тарабда шодиёна.

Ғам хайли аро хурўш тушти,
Савдо черикига жўш тушти.

Очти кўзини бало сунуб қўл
Ким, сели балога айлагум йўл.

Бошин силади фироқи авбош
Ким, ёғдурғум бу бош уза тош.

Юб оғзини дард ҳар ёмондин
Ким, оҳ ўти кўкка чеккум ондин.

Кўнгли сори ишқ бўлди мойил
Ким, йўқ манга бўйла пок манзил.

Алқисса атоси топқач ул дур,
Кўп сочти гуҳар, қилиб тафохур.

Қайс анлади ўғли отини бот
Ким, ўз атосиға бу эди от.

Ҳифз айлади они неча доя,
Ҳар навъ ишидин топарға воя.

Чирмаб япа кишу ос бирла,
Ғунча киби юз либос бирла.

Ётқуздилар они маҳд ичинда,
Гул ёфроғи тушти шахд ичинда³.

Доя кнби бахт ила саодат,
Алқисса нечукки бўлса одат,

Мардум киби кўзда асраб опи,
Ғофил эмас эрдилар замони.

Кўз уйида ҳифзини қилиб фош,
Қим кўз ичида ажаб эмас ёш.

Кўз маҳди аро тутуб ул ором,
Зарфу мазруф, мағзу бодом⁶.

Қўймас эди теграсидаги эл
Ким, эсгай анинг сори совуқ ел.

Сут бўғзидин ўтгач-ўқ бўлуб қон,
Бағри бу баҳонадин тўлуб қон.

Маҳд этмак ила танини раижа,
Тифл эрканида кўрўб шиканжа.

Ерда юруй олмасида бешак,
Варзиш қилибон кичикдин эмгак.

Ўт кўрсаки майл этиб ниҳони,
Ишқ ўти тасаввур айлаб они.

Бўлмай ғофил дами ғаму дард,
Улғайтибон они дард парвард.

Маҳд ичраки тортибон фиғонлар,
Афғонида дарддин нишонлар.

Бўлғоч тили лафздин хабарлиқ,
Ҳар лафзки деб бори асарлиқ.

Чун айлай бошлади такаллум,
Эл ҳушин этиб такаллуми гум.

Рухсорида ламъаи малоҳат,
Гуфторида нашъаи фасоҳат⁷.

Ҳар нуктаким ул ривоят айлаб,
Эл қўнгли аро сироят айлаб.

Не қилса баён хирадға маъқул,
Бошдин аёғи назарда мақбул.

Ҳар сори хабар топиб қабойил,
Кўрмаклингига тилаб васойил.

Атрофдин эл келиб талоша,
Ул нодирани қилиб тамоша.

Баъзи юзидин топиб таҳайюр,
Баъзи сўзидин қилиб тафаккур.

Жондин севиб они бенаволар;
Ҳар кимки кўруб, қилиб дуолар.

Бас тифли ажабки, юз куҳан сол
Бўлғайлар васфида анинг лол.

Севмакда ато-ано мувофиқ,

Маъшуқ бир эрди икки ошиқ.

Беҳад эшптиб чу бул ажаб сўз,
Дебким анга тушмасун ёмон кўз.

Жоп пардасичин ёпиб паранди,
Кўз мардумидин сочиб сипанди⁸.

Етгач сши тўрту беш ароси,
Таълим сўзин солиб атоси.

Истатти қабойил ичра пири,
Таълим берурга беназири

Ким, мактаб аро хужаста фарзанд,
Бўлғай бори илмдин баруманд.

Чун илм ила аржуманд бўлғай,
Офоқ ора сарбаланд бўлғай.

Эй пири муаллиму муаддаб,
Ақл ўлди қошингда тифли мактаб.

Бу тифл илигига бир варақ бер,
Лекин манга ишқдин сабақ бер!

XI

Қайснинг хирад мактабида улум авроқин эвурғони ва ишқ тундбоди етиб, ул авроқни совурғони, яъни Лайли хусни гулшанидин заъф хазони канора қилиб, сихҳат баҳори насимидин латофат гуллари очилиб, мактаб азми қилғони ва ул гуллардин Қайс кўнгли аёғиға ошиқлиқ тиканлари сончилғони¹

Сўз дарсини улки берди таълим,
Бу навъ этти фасона тақсим.

Ким, Қайсга илм учун мурағғиб,
Ҳар ён чу тилаттилар муаддиб.

Топплди ҳунарвар устоде,
Одам ичида малак ниҳоде.

Лек асру ҳан ичра эрди побаст,
Дарс ичра топиб каломи пайваст.

Ул турфа қабилада сарафроз,
Ҳар ишта ҳай лҳлиға навосоз.

Шахсе эди бас азим шони.
Рифъатда сипехрдин нишони.

Қаҳр этса дами самум янглиғ,
Хоро илигида мум янглиғ.

Хони карамида меҳри ховар,
Бир қурси фатирдек муҳаққар².

Тун атласиға чу йўқ гарона,
Хайлида бир эски хайлхона.

Ут қаҳриға бўлмайин ҳамовард,
Ел хайлидин элта олмайпн гард.

Қўймай ғами даҳрдин табоҳи,
Ул элга иҳотаи паноҳи.

Ганжида кўп эрди гавҳару дур.

Бир дурдин этиб, вале тафохур.

Бўстонида юз гул эрди худрўй,
Бир гулдин анинг димоғи хушбўй

Бир машъал ила кўзи мунаввар
Ким, учқуни эрди меҳри ховар.

Бир шамъ ила ҳужласи музайян
Ким, чарх уйи андин эрди равшан.

Шамъию не шамъ чашмаи нур,
Нурики ёмон кўз олидин дур.

Нахлию, не нахл, сарви озод,
Сарвию, ие сарв, рашки шамшод.

Ойию, не ой, бадри толиъ.
Бадрию, не бадр, меҳри ломиъ³.

Шаҳд икки лаби, вале ратабнўш,
Бадр икки юзи, вале қасабпўш.

Зулфи тунида узори хуршед,
Хуршед уза зулфи шоми уммед.

Не шомки чун очиб саводин,
Кўймай кўнгул ичра субҳ ёдин⁴.

Бошким кўшиб икки эгма қоши,
Ҳусн ичра икисининг талоши.

Чун воқиф ўлуб бу можароға,
Мушкин хутаба кириб ароға.

Чун вусма бернб аларға тазйин,
Минойи ўлуб ҳилоли мушкин.

Йўқким ики сарви нав дамида,
Ҳар сори насимидин хамида.

Кўзлар ики шўх кофпри маст,
Ҳар қайсиға боқса уйқу ҳамдаст

Ул сарвлар остида узолиб,
Уйқу таманға соя солиб

Мужгон сафининг қаро балоси,
Кўзлар уза соянинг қароси.

Йўқ сонки тўрт саф чекиб занг,
Мажмуи либоси сурмаи ранг.

Очқукча юмуб кўз ул сипаҳ тез,
Бир-бирга тегиб қилурға хунрез.

Дема бу сипаҳнп хайли ҳинду,
Чин дашти кийикларига мўнду⁵.

Мушк онча сочиб бу оҳуни Чин
Қим, айлади мўндуларни мушкин

Юз, равзаи хулддин нишона.
Хол анда фиреб этарга дона.

Ул донаға санд ўлуб бир одам,
Бу донаға борча аҳли олам⁶.

Шаҳди лабидинки коми ширин,
Андин келибон каломи ширин.

Лаълида йиғиб захираи жон,
Оғзи сўйи анда шираи жон.

Жоп топибон улки ўпса они,
Мундин дебон оби зиндағони.

Ҳам жон келиб икки лаъли майгун,
Ҳам тавқи зақан келиб анга нун⁷.

Бир тоза ниҳоли сарв қомат
Ким, жилвасидин солиб қиёмат.

Не айб қиёмат этса ҳардам,
Кўрганга етар чу ўзга олам.

Бел риштаи жонп зор янглиғ,
Жон иардаси ичра тор янглиғ.

Торики ёпиб либоси они,
Жон пардасида бўлуб ниҳони.

Ҳам гавҳари ришта шуғлидин пок,
Ҳам лаълиға йўқ газанди ҳаккок⁴.

Пок эрди нечукки рост даъви,
Бикр эрди нечукки хос маъни.

Йўқ икки сочи тунига ғоят,
Яъни ики лайли бениҳоят.

Андин бўлуб оти жилва орой,

Андоқки бароту қадр аро ой⁹.

Кимики бўлуб демакка майли,
Малфуз ўлмай бағайри Лайли.

Гулдек юз ила бу тоза гулшан,
Айлаб отанинг кўзини равшан.

Бир уй қилибон ота мураттаб
Ким, бўлғай ул уй бу ойға мактаб.

Лутф ичра нечукки хиргаҳи моҳ,
Сокин бўлуб анда моҳи хиргоҳ.

Уйни ёрутуб дабири мазкур,
Таълим олибон фариштадин хур.

Атфол тутуб ул уй ичин жум,
Кўк хиргаҳини нечукки анжум.

Ул хайл аро моҳи мажлис орой,
Андоқки нужум аросида ой.

Чун Қайс сўзи дейилмиш эрди
Ким, волиди фикр қилмиш эрди.

Устодға қилмоқ они таслим,
То қилғай анга улум таълим.

Йўқ эрди қабилаларда мактаб,
Бу мактабдин ўқурға ансаб.

Андоқки бўлур арабда маъхуд,
Айлаб неки расм бўлса мавжуд.

Топшурдилар они нуктадонға,
Гавҳарни муҳити бегаронға.

Чун топти бу навъ гавҳари пок,
Баҳр ўлди бу завқдин тарабноқ¹⁰.

Соатни чу ихтиёр қилди,
Лавҳ узра сабақ нигор қилди.

Айлаб анга лавҳи сийм таслим,
Филҳол этти сабақни таълим.

Таълимиға белни чуст қилди,
Не ул деди, бу дуруст қилди.

Ҳар неча сабақ дебон фузунроқ,
Гўёки билиб эди бурунроқ.

Ҳамдарслари бу ҳолатидин,
Ожиз эдилар хижолатидин.

Бир кун эди ҳам сабаққа ҳам так,
Икинчи кун ўтмиш эрди бешак.

Куп бор эдиким беш-ўн сабақни,
Англаб эвурур эди варақни.

Оз вақтда айлади замона,
Они бори илм аро ягона.

Ул вақтки ул замона фарди
Мактабға келурни бошлаб эрди.

Лайли демай, ул бути паризод,
Бир ориза¹¹ бирла эрди ношод.

Табъида қуёш киби ҳарорат,
Айшиға солиб эди марорат¹².

Ҳар табъки зоти ўлса маҳрур,
Оз ҳирқат этар танини ранжур.

Зорики ўчук ёнор чароғи,
Бот ўртанур ортуқ ўлса ёғи.

Кун кумни қилур неча қизикроқ,
Ўт ёнса бўлур яна исигроқ¹³.

Бор эрди қуёш мизожи пори,
Қумнинг ҳам эсиб насийми ҳори.

Марғуби эди ратаб била шахд,
Май ичгали ҳам қилур эди жаҳд.

Шаҳду, маю табъ ила ҳаво тўрт,
Чун муштаил ўлди солдилар ўрт¹⁴.

Жисмипки бор эрди ёсимин гул,
Ҳуммо қилур эрди оташин гул!

Терким гулидан бўлуб равона,
Уйни қилибон гулобхона.

Ғунча киби ҳуллаларда ноёб,
Хурда киби ўт анга солиб тоб.

Кам бўлса мизожиға ҳарорат.

Титратма қилур эди шарорат.

Шамшодиға титрамак падидор,
Тонг елидин ўйлаким сапидор.

Чун зилзиля бўлди эрса хора,
Булур нафас ичра пора-пора.

Ул танғаки лутфдин эди гул,
Ел титратурига не таҳаммул.

Боши уза жамъ ўлуб аҳиббо,
Ҳозир қилур эрдилар атиббо¹⁵.

Беморға мушкил эрди парҳез,
Андоқки кўзи қилурда хунрез.

Бу ҳол ила эрди сарви гулхад
Ким, бўлди мизожи заъфи мумтад.

Ҳар неча сипеҳр эди ҳасадгор,
Ҳам бўлди табиати мададгор.

Заъф ичра табиат ўлса мушфиқ,
Беҳроқки туман табиби ҳозиқ!

йўқ эрса мнзожидин мувосо.
Жон берса не суд элга Исо¹⁶

Ким, бўлса табиати муолиж,
Жисмидин этар маразни хориж.

Чун қилди табиати мурувват,
Заъф ўлди гуму етишти қувват.

Ер ўлди ҳақимнинг иложи,
Сихҳат сори қўйди юз мизожи.

Майл этти мизожиға саломат,
Табъиға юз урди истиқомат.

Лаъли лаби нўшханд бўлди,
Нахли қадн сарбаланд бўлди.

Май табъпға бўлди ишратангез,
Қон тўкмак учун ушатти парҳез.

Бўлди яиа ул узори гулгун,
Хусн ичра бурунғидин ҳам афзун.

Бир кун эрикиб маҳи муаддаб,
Тушти бошиға ҳавойи мактаб.

Машшотаи ҳусни олам оро,
Оройишин этти ошкоро.

Ул ҳуснки зеби олам эрди,
Зеб устига ёна зеб берди.

Зулфу юзи хад ёнидағи дол,
Фам нуқтаси оғзи устида хол¹⁷.

Айлаб юз ўтин ёқорға таъжил,
Гугурд ўти юзда ҳар тараф нил.

Утдин гул очиб чу гулситонға,
Ул гул била ўт солиб жаҳонға.

Фарқи уза зулфи анбар олуд,
Гулфом ўтиға анбарип дуд.

Ораз уза зарварақ нигори,
Ул ўту, бу дуднинг шарори.

Юз узраки ўт ёқиб жабини,
Ахгар анга лаъли оташини.

Жодулиғи бирла холи ҳинду,
Лаъли ўтида ниҳон қилиб су,

Йўқким лаби оби зиндағони,
Сув ичра ўт айлабон ниҳони.

Ул лаъл ўтидин жаҳонға куймак.
Йўқ, йўқ не жаҳонки жонға кунмак.

Утлуғ ики кўзи сурмаолуд,
Ул ўтга дағи бу сурмадин дуд.

Бу ўтлар ароки орази ғарқ,
Ўртарға жаҳонни ҳосилан барқ.

Не барқки барқи офат ул юз,
Ё бориқаи латофат ул юз.

Юз гирдида иқди гавҳар андоқ
Ким, ой ила бўлған ахтар андоқ.

Миъжар сочи узра торп ноёб,
Ул навъки васл шомн маҳтоб¹⁸.

Ҳусн ичра аёғидин боши хўб,

Бошдин аёғиға тегру маҳбуб.

Кўргач бу балойи жовидона,
Қўзғолмай найласун замона.

Бу шакл ила ул жаҳонға ошуб,
Солиб секиз осмонға ошуб.

Кенида неча канизи ҳамқад,
Борча гул рўю арғувон хад.

Мактаб сори жилва айлади соз
Боштин аёғиға хусн ила ноз,

Ким, еайр ила кўнгли хуррам ўлғай,
Ҳамдарслариға ҳамдам ўлғай

Хуррам кўруб они фаррух устод,
Қилған бори сарвларни озод.

Қизлар бпла азмп гулшан этгай,
Гулшанни жамоли равшан этгай.

Мактабни ёрутғач ул пари чехр,
Андоқки сипехр гунбадин мехр.

Борча қилиб эҳтиромин онинг,
Юқори ясаб мақомин онинг.

Шод ўлди жзмолидин дабистон
Андоқки баҳордин гулистон.

Лекин бу баҳори зиндагони
Бир нахлия айлади хазони.

Йўқ, кўкки тутошти сарбасар ўт,
Боштин аёғ ўлди ул шажар ўт.

Ё шуълаки ҳар бирига етти,
Эл барги хазон тасаввур этти.

Яъни кўрубон они Қайс маҳзун,
Рухсорини қилди қаҳрабогун.

Ҳам чехраси ранги қаҳрабодек,
Ҳам кўнглида қўзғалон сабодек.

Ҳардам йиқилурга жисми мойил,
Ҳусн доғи лаҳза-лаҳза зойил.

Топиб анга жисми нотавон заъф.
Кўнглинда доғи замон-замон заъф

Тағйирназир кўзга ҳоли,
Кўзга неки, ҳардам ўзга ҳоли.

Чун зўр кетурди ишқи бебок,
Аввал қадаҳ олди ҳушини пок.

Бал май иси бирла маст бўлди,
Ғам хайлиға зери даст бўлди.

Кўп саъй ўзига қилди ҳамдаст,
То бўлмади ерга соядек паст.

Кўргач ҳам они нигори зебо,
Ўз кўнглини топти ношикебо.

Нозуклук ила чу қилди мафҳум,
Ким эрканин этти яхши маълум.

Қолмади ҳавосида қарори,
Шавқ ўтиға тушти жони зори

Онинг доғи билди изтиробин,
Ишқи ўтидин ичида тобин.

Билдики, гар этмас ишга чора,
Ул ҳол ўлур элга ошкора.

Эл солсалар нзтироб ароға,
Бир навъ тушар ҳижоб ароға,

Ким ёр ўла олмай анда сокин,
Бўлмас дийдор умеди мумкин.

Таъжил ила қўпти луъбати шанг
Ким, боғ сори қилурбиз оҳанг.

Атфол доғи билиб ғанимат,
Онинг била қилдилар азимат.

Таклиф этти бути шакарлаб
Ким, ҳар киши бўлса аҳли мактаб:

«Бир кунгина таркн дашт қилсун,
Гуллар била боғ гашт қилсун».

Чун кирди ароға бўйла сурат,
Азм айлади Қайс ҳам зарурат.

Чун Қайс аларға бўлди йўлдош,

Гулшан ичидин чиқордилар бош.

Эй гулшани ишқ боғбони,
Гулгун қадаҳе кетур замони.

То гулки бу гулшан пчра сочқунг,
Маълум этайин не гуллар очқунг.

XII

Баҳор фарроили нафас-нафас эсган насимлар пувламоки била лола чароғин ёрутқонда ва саҳоб мушаъбиди лаҳза-лаҳза тушган чоқин чушкурмокидин тоғ димоғин қурутқонда ул кўзин ҳусн чароғи ёрутқон ва димоғин ишқ савдоси қурутқонининг гулрухлар била боғ тавфиға азм этгони ва Лайли ҳусни гулининг насими димоғиға этиб бир йўли ўзидин кетгони¹

Меҳр истади чун ҳамал фароғи,
Дашт узра бутар кўзи қулоғи.

Гул шамъи ҳавойи гулшан айлар,
Гулшанни фуруғи равшан айлар.

Тўти бўлуриға чарх этар завқ,
Ким қавси қузаҳни² айлагай тавқ.

Гар тўти ўлурға қилмас оҳанг,
Айлар нега ерни тўтаги ранг³.

Ё тўти ўлуб сипеҳри хазро,
Бўлур айга жўжа фарши ғабро⁴.

Аъзосидаким бутуб янги пар,
Тутқон бори ернн сабзаи тар.

Тун —кунии қилур бинафш сизғон,
Кофур ила мушқдин соқизғон.

Сориғ гул уза сабуҳи ёмғур,
Олтун табақ ичра кўргузур дур.

Ёхуд ярақон⁵ ўтин қилиб тез,
Сориғ юзига бўлур арақ рез,

Марз узра кияр себарга жавшан,
Шашпар кўтарур бошиға савсан⁶.

Ғунча боши узра кўргузур худ,
Ях тиғи қилур чаманни падруд⁷.

Мева йиғочиға сийм ўқулур,
Андоқки дирам аро кўмулур.

Илгин кўрубон чинор холи,
Куйдурур ичин дирам хаёли.

Тоғ бағрида сел йўқки, ҳар тош,
Фарҳод⁸ фироқидин тўкар ёш.

Саҳрода не лола бўлса барбод,
Парвез⁹ кулоҳидин берур ёд.

Ҳар ғунчаи лола ҳуққан лаъл,
Очилса ливода шуққайи лаъл¹⁰.

Чун барги тушарға майл қилди,
Бағри қаро дашт уза ёйилди.

Дашт узраки сайр ўлур сабоға,
Бағри қоралар учар ҳавоға.

Сув ичра бипафша ҳар замони,
Сўна бошидин берур пишони.

Ёш ғунчаға истамак бўлуб иш,
Жола тушуб оғизға бўлур тиш.

Ё ғунчаки кулгусин узотур,
Даврон тоши оғзини қонотур.

Ҳар балбалани қилур макони,
Турно кўзию тазарв қони¹¹.

Наргис олур ўлса бодадин ком,
Норанж терисидин ясар жом.

Насрин барги тўкулса саҳбо,
Кўп ёғини айлар ошкоро.

Занбақ варақп аро сепар мушк
Ким, атри димоғини қилур хушк¹².

Гўё тутулуб шамнми чоғи,
Боғ ичра бипафшапинг димоғи.

Дол ўлди димоғи заъфиға бу
Қим, шабнам бирла оқизур сув.

Шудрун тўкулуб чаман қилур фош,
Хашхош гул юзинда хашхош¹³.

Ҳар қушқина жуфти бирла пуржўш,

Ҳампар бўлур учса, қўнса ҳамдўш.

Баргики бўлур йиғоқча хилъат,
Қушларға бўлур мақоми хилват.

Ҳар хайлки рафъ этиб надамин,
Сахро сори қўйсалар қадамин,

Чун азми шароби ноб этарлар,
Жайран қўзиси кабоб этарлар.

Бу фаслда ул гуруҳи чолок,
Гулшанға ёйилдилар тарабнок.

Боғи эди равзадин пишопа,
Шом аҳли ясаб нишотхона.

Ҳар нахли фалакка тегуруб бош,
Парвин била хўша айлабон фош.

Нажд этагидин чнқиб булоғи
Ким, тоза бўлуб бу навъ боғи.

Даврон тоши эмди они кўммиш,
Ул чашма сувин кўзини юммиш.

Асҳобға майли лолаву боғ,
Ул икки¹⁴ ичинда лоладек доғ.

Асҳобға ғунча сори оҳанг,
Бу икки нечукки ғунча дилтанг.

Ишқ нчра неча етиб малоли,
Маҳваш қилур эрди забт ҳоли.

Бедилға бу ҳифз мушкил эрди
Ким, ҳуш ила ақли зойил эрди.

Эл ҳарнеки сўрса фаҳм қилмай,
Фаҳм этса жавоб дерни билмай.

Ишқин неча айламай дебон фош,
Андин ажаб амрлар уруб бош.

Гаҳ кўзидин оқиб ашк ногоҳ,
Гоҳи чекиб ихтиёрсиз оҳ.

Аҳволида ҳар замонки тағйир,
Кўнгли ғамин айлаб элга тақрир.

Тағйириға топиб они чора
Ким, ёрнға айлағай назора.

Лекин солайин деган назар тез,
Кўнгли ўти тортибон шарар тез.

Боққай деса доғи қуввати йўқ,
Боқмай деса доғи тоқати йўқ.

Кўз учи била боқиб чу гоҳи,
Жондин чекиб андоқ ўтлуғ оҳи

Ким, боғ юзин хазони айлаб,
Кўк баргини заъфарони айлаб.

Маҳваш қилибон назора ногаҳ,
Бўлмоққа анинг ўтидин огаҳ.

Ҳам жисмида печу тобин англаб,
Ҳам кўнглида изтиробин англаб.

Ўз кўнглида ҳам топиб асарлар,
Онинг ғами ўтидин шарарлар.

Бир фуржа топарға кўп қилиб майл
Ким, бир нафас ўлса ғофил ул хайл.

Мақтулиға еткуруб ҳаёти,
Сўрмоқ била қилса илтифоти.

Ангатса ўз изтирорини ҳам,
Ишқи ўтининг шарорини ҳам.

Боғ эрди васиу халқ сойир,
Ашжор ғулуси элга сотир.

Гулбун чаманининг иттисоли.
Ишқ аҳлиға пардаи висоли¹⁵.

Атфол бўлуб ўюнға машъуф,
Сарву гул ўлуб аларға маълуф.

Сайр ичра етишти моҳи дилхоҳ,
Бир гул чамани ичига ногоҳ.

Гулбун била руст тўрт ёни,
Кирса киши кимса тоимай они.

Киргач анга ул шугуфта гулзор,
Кўрди тикон ичра булбули зор.

Кирмиш эди анда Қайс ғамнок,

Гул янглиғ этиб яқосини чок.

Ўз ҳолиға зор йиғлар эрди,
Бесабуру қарор йиғлар эрди.

Оғзида таронаи фироқи
Ким, ёр етишти иттифоқи.

Чун булбулининг гули шугуфта.
Топти бори халқдин нухуфта.

Ҳар неча йўқ эрди сўзга тоби,
Кўнглида кўп эрди изтироби.

Йўқ эрди гузири неча сўздин.
Борғудек ўлуб дегунча ўздин.

Бунёд этти ҳижоб бирла,
Бал хижлати беҳисоб бирла:

«К-ей турфа йигит, не ҳолатинг бор,
Не навъ ғаму малолатинг бор?»

Ким, шодлиғинг йўқ ўзгалардек,
Ободлиғинг йўқ ўзгалардек.

Асҳобға майли боғу гулзор.
Ҳам тан санга решу ҳам кўнгул зор.

Бу дамки эсиб насими наврўз,
Гул атрини қилди мажлисафрўз.

Боғ ўлди баҳордин гулафшон,
Сунбул бу гул узра кокулафшон.

Бу фаслда азми гулшан этгай.
Бўстон ҳарамини маскан этгай.

Бор онинг учунки шод бўлғай.
Ҳар бандиға бир кушод бўлғай,

Сен нола қилиб ғамин недин сен,
Ашкинг оқизиб ҳазин недин сен?

Ишрат чоғи меҳнатинг не яъни,
Шўробаи ҳасратинг не яъни?

Бу ғам санга қайдин ўлди ҳодис
Ким бўлди бу шиддатингға боис?»

Боисни чу сўрди ул дилафрўз,
Бедил чекибон бир оҳи жонсўз,

Ширин сўзидин бўлуб эди лол,
Қон ёш ила юзга ёзди аҳвол.

Йўқ, йўқки, забони ҳол бирла,
Шарҳ айлади бу мақол бирла:

«Кей жонима ҳайрат ўти солғон,
Кўнглумни бурун назарда олғон.

Аввалки жамолидин сочиб барқ,
Ут ичра вужудум айлаган ғарқ.

Зулф очмоқ ила олиб қарорим,
Қилғон қаро рўзу рўзгорим.

Аввалки фасона зоҳир этгон,
Кўнглумнинг ишини охир этгон.

Қилғонни ёшурмоғинг не эрди?
Мендин яна сўрмоғинг не эрди?

Эл онгламасун дебон намуна
Урмоқ не бу наъли бозгуна!¹⁶

Сендин етибон бу шиддат охир,
Кимга тоқойин бу туҳмат охир?!

Кўнглумники олмишанг ниҳони,
Сендин ола олмоғум худ они,

Ким аъжами айлаб ўзни ёна,
Бу навъ сурар лабинг-фасона¹⁷.

Жонимпики ўртадинг бас эрди,
Тонмоқ бу сифат керакмас эрди.

Ўт узра не эрди қуймоғинг ёғ!
Куйганга не эрди қуймоғинг доғ!

Чун бўйла неча хуруш қилди,
Заъф эттию тарки ҳуш қилди.

Туфроқ уза бўлди ул сифат паст
Ким, ердагиларга бўлди ҳамдаст.

Қўйниға олиб нигор бошин,
Сочиб кўзидин юзига ёшин.

Беҳушға айлаб изтироби,

Ҳардам юзига уруб гулоби.

Ўлтурганига ўзи ебон ғам.
Йиғлаб тутар эрди бўйла мотам.

Истаб ани бир, ики дилором,
Ул воқиа ичра қўйдилар гом.

Гар зулф ила мушкбез эдилар,
Иккиси анга каниз эдилар.

Кўзларига даҳр ўлуб қаронғу,
Кўрқуб дедилар: «Не ҳол эрур бу

Маҳваш ишидин чу парда қўпти,
Иккисининг олида ер ўпти.

Ул иш неки воқия ўлди бехост,
Бир-бир деди ул икисига рост.

Даҳр этти чу сиррин ошкора,
Йиғлаб тилади ғамига чора.

Бор эрди бириси дардпарвард,
Филҳол санамға бўлди ҳамдард.

Деди: «Ема ғамки бок эмастур,
Ким ишқ ўтидин ҳалок эмастур.

Сен қўпғилу бизга топшур они,
Азм айла қабилаға равони.

То бўлмасун эл бу ишдин огоҳ,
Биз фикр этали нечукки дилхоҳ».

Маҳваш ул иков дегандек этти,
Кўнглин қўюб анда эвга кетти.

Бедил кишисин топиб алар ҳам,
Қилдилар ул ишга ёру маҳрам.

Чун бўлди рафиқ анга мулозим,
Бўлди ул иков ҳам уйга озим.

Эй сода рафиқ, бенавомен,
Ишқ илгига зору мубталомен.

Бехудмену ўлтурур навойиб,
Бир лаҳза бошимдин ўлма ғойиб!

XIII

*Қайсинг ҳажр шабистонида шабнам гулоби юзига сочилғонидин
кузи очилғони ва булбули шабхез била ишқ дostonлари адосида
нола қилғони ва булбул соясидек туффроққа йиқилғони ва атоси
анинг булбулдек фиғонларин эшитиб бошға етғони ва маҳмил
қафасиға солиб олиб кетғони¹*

Чун гулшани чарх гул узори,
Мағриб сори тортти амори.

Анжум гули бирла бу шабистон,
Олам юзин айлади гулистон.

Ул тоза баҳори нозпарвард,
Ғунчадек ичини қон қилиб дард.

Соз этти қабила сори оҳанг,

Бедил ғамидин валеk дилтанг.

Беҳол қабиласиға кетти,
Ғамдин анга етти улча етти.

Гулшан аро Қайс ҳушдин фард,
Етиб эди ерда ўйлаким гард.

Ҳам мағзида ҳушдин хабар йўқ,
Ҳам жисмида руҳдин асар йўқ.

Ёрим кечаким насими гулбез,
Бўлди чаман аҳли узра гулрез.

Гул атрн димоғиға солиб ҳуш,
Очти кўзин ул ғариби мадхуш.

Кўрди ўзини чаман ичинда,
Сарву гулу ёсуман ичинда.

Булбул боши узра нағма пардоз,
Аҳволиға навҳа айлаб оғоз.

Гул ҳолиға чун назора айлаб,
Гулгун ёқасини пора айлаб.

Наргис шабнамдин ашк этиб фош,
Аҳволиға юмайин тўкуб ёш.

Чун кўксида ҳажрдин кўруб доғ,
Кўкси уза лола куйдуруб доғ.

Заҳми кўкидин бинафшада ғам,
Сўгига² кийиб либоси мотам.

Топиб чу вуқуф бу азоға,
Ашжор алам чекиб ҳавоға.

Сунбул қилибон қаро узорин,
Очиб қаро зулфи мушкборин.

Сўғиға оқар су зор йиғлаб,
Ун тортибу сўгвор йиғлаб.

Сарв ўлмай меҳнатидин озод,
Қолмай шамшод дардидин шод.

Дебким ани қилди ишқ бежон,
Чирмониб ўзига ишқпечон.

Сабза қилиб ўзни сарбасар тил,
Айтиб ғамидин фасона ҳар тил.

Бу сўглар айлаб ул назора,
Тоимай ўлмакдин ўзга чора.

Ҳарён боқиб анда ёр тоимай,
Андухи ўти қарор тоимай.

Не даврида хайли дўстдори,
Не олида сарви гулғузори.

Хуршед кетиб, келиб қаро шом,
Ё ҳажр куни, вале сияҳ фом.

Е ҳажр ўти бўтратиб духонин³,
Айлаб қора даҳр хонумопин.

Кўнглига ўкулди кўҳи андуҳ,
Андуҳи йиғилди кўҳ то кўҳ.

Соғинди қачон назора қилди
Ким, чарх уйи бошиға йиқилди.

Чун дардиға тоимади карона,
Дард ашқини айлади равона.

Чок айлади тортибон яқосин,
Чекти тан офият либосин.

Йўқким бу либосини сувурди
Ким, жисмидин они ўтқа урди.

Чун бўлди либоси оташ олуд,
Гардунға етишти оҳидин дуд.

Йўқ, йўқки, бу дуд оҳи эрди.
Уртангучи жисми коҳи⁴ эрди.

Гоҳи бу сомонда шуъла, гаҳ дуд,
Андин тутубон жаҳонни каҳдуд⁶.

Каҳдуду фалакка еткуруб бош,
Афлок кўзига кетуруб ёш.

Кож урди сориг юзига онча
Ким, они кўк этти ул тапонча⁶,

Гарчи юзи эрди заъфарони,
Бўлди гулидин кўки нишони.

Кўнглида бу заъфарондин озор,

Кулмак ўрнида йиғлатиб зор.

Кўксига уруб фироқдин тош,
Ерга уруб иштиёқдин бош.

Кўкси аро шуълаи фироқи,
Бу ўт била доғи иштиёқи.

Кўнглига сипаҳ чекиб аламлар.
Оқи ўти кўргузуб аламлар⁷.

Солиб бу сипаҳ ичига ошуб
Кўнгли мулкин қилиб лагадкўб.

Утмай бу сипаҳ эли камоқи,
Етиб яна бир бало сипоқи.

Ҳар хайли жафо қўлин сунуб кенг,
Ул мулкни ер била қилиб тенг.

Ғам хайли ичинда сондин ортуқ,
Ҳар нечаки десам ондин ортуқ.

Бу навъ эди ҳажри ибтилоси,
То чекти алам саҳар ливоси.

Тун урди кўмурларини дарҳам,
Меҳр ўтини субҳ айлади дам.

Кўк гулшани гуллари тўкулди,
Гулларки тўкулди ғунча кулди⁸.

Кўк боғида гуллар ўлди нобуд,
Ер боғида гуллар ўлди мавжуд.

Ул боғда ҳар неким сочилди.
Гўёки бу боғ аро очилди.

Бедил кўрубон ёруғ жаҳонни,
Чекти яна оҳ ила фиғонни.

Гул бошиға эврлуб сабодек,
Учраб кўзига гул ошнодек.

Дебким: «Қани ул гули шакарханд
Ким, бу гул эрур юзига монанд?»

Ул чехрадин зрди ёдгори,
Бўлмаса эди ёнида хори.

Ғунча сори боқибон уруб печ,
Ухшатмайии они оғзиға ҳеч.

Гаҳ сарв аёғиға қўюб юз,
Оҳин яна сарвдек чекиб туз.

Дебким: «Ғар эмас қади равони,
Лекин қадидин эрур нишони».

Гаҳ меҳр қилиб бинафшаға фош,
Бир лаҳза кўтармай олидин бош.

Атридин ўлуб мурод коми,
Ул турра иси топиб машоми⁹.

Гаҳ сабзаға суртубон узорин.
Кўкка чекибон фиғону зорин

Ким, «Гулшан аро хиром чоғи.
Тегмиш санга гулрухум аёғи».

Наргис кўзи айлаб они волиҳ,
Ёри кўзидек кўруб биайниҳ.

Йиғлаб кўруб онча ранжу темор
Ким, заъф қилиб нечукки бемор.

Туфроғда кўруб аёғ нишони,
Ёпиб ики кўзи бирла они.

Ким: «Ёр аёғи етмиш эркин,
Туфроғини сурма этмиш эркин».

Гоҳи тилабон сувдин нишона,
Ашкин қилибон сувдек равона

Ким, «Жилва қилурди ул суманбў,
Аксини топиб эди экин сув».

Булбул била соз этиб навони,
Булбулдин ошар эди фиғони

Ким, «Бежиҳат ўлди бу малолинг,
Чун ёринг ила эрур висолинг.

Маскан санга бўлди тоза гулшан,
Гулбун уза айладинг нишиман.

Гулшан аро маҳрами ҳарамсен,
Гул суҳбати ичра муҳтарамсен.

Гўё бу мурод эмас писандинг,

Ё ёр висолидин ўсондинг

Ким, шому саҳар қилиб мароға,
Минг тил била ун солиб ароға.

Элга етуруб унунгдин озор,
Айтурсен ўзунгни ошиқи зор,

Ким сен киби урса ишқдин дам,
Ишқ аҳли қачон тутар мусаллам.

Сен аҳли висолсен дам урма,
Ҳажр аҳли қошида нукта сурма!

Мискин мепу дардманди мажруҳ,
Тоимай тан аро нишонаи руҳ.

Яъни ғам ўтида жисми зорим,
Шўх жон киби сарви гулўзорим

Сен тортма нола мубталовор
Ким, пола эрур манга сазовор.

Олингда сенинг висолдин боғ,
Бағримда менинг фироқдин доғ.

Внингда сепинг гули баҳори,
Кўнглумда менинг фироқ хори».

Чун чекти бу ерга навҳаи дард,
Бўлди яна ақлу хушдин фард.

Ул навъ йиқилди тортибон оҳ
Ким, жони дегилки чиқти ногоҳ.

Бош устидаги нигоҳбони
Ким, топшуруб эрди қизлар они.

Бир гулбун аро тутуб канора,
Аҳволин этар эди назора.

Чун ҳолин анинг бу павъ билди,
Қўптию қабила азми қилди.

Етгач қилибон қадамнн раҳқўб,
Уй ичра худ эрди беҳад ошўб.

Бу воқиадинки Қайс ул шом,
Тутмайдур эди ватанда ором,

Ҳарён кишилар қилиб равона,
Андин тилар эрдилар нишона.

Чун ул иш эди хилофи одат,
Ҳардам эди ғамлари зиёдат

Ким, етти хужастафол қосид,
Бўлди бориға раво мақосид¹⁰.

Андин бўлуб ул гуруҳ афгор,
Итгон Юсуфларин талабгор¹¹.

Ул доғи қилиб тарона оғоз,
Кўрганга бўлуб фасона пардоз.

Ҳар қиссаки англабон тамомин,
Шарх эттн ёшурмайин каломин

Чун бўлди аён бу можароси,
Беҳол ўлубон ато-аноси.

Бўлдилар ани тиларга озим,
Бал аҳли қабила ҳам мулозим.

Қосид дағи хайл аро қадамкаш,
Ул ерга дегинки ул ситамкаш,

Кўргач ани айлабон назора,
Кўнглак дема, кўкси пора-пора.

Туфроғ ила ер уза ҳамоғуш,
Айлаб ғами ишқ ғорати ҳуш.

Бори қилибон фиғону зори,
Ҳозир қилибон равон амори¹².

Айлаб анга маҳмил ичра манзил,
Манзил сори азм қилди маҳмил.

Эй маҳмили ишқ сорбони,
Азм айлади дард корвони.

Бир гом қабила сори солма,
Ҳар сори бу хайл борса қолма.

XIV

Қайснинг ҳажр шомида андуҳ хайлхонасидин чиқиб, висол қабиласиға азм этгони ва ул қабила ўти била ҳамзабонлиқ ва ити била ҳамдостонлиқ қилиб қабила қироғиға етгони ва Лайли анинг унидин ҳашамдин чиқиб бир-бирин кўргач ҳам ул ва ҳам бу ўзидин кетгони¹

Бу номаи дард уза қаламкаш,
Мундоқ қаламин қилур рақамкаш

Ким, Қайс рамида ҳушу беҳол,
Билмас эдиким етишти не ҳол.

Чун мағзида ҳуш бўлди пайдо.
Очди кўзин ул заиф шайдо.

Ато-аносида ғам уза ғам,
Не ғам уза ғамки, сўгу мотам.

Бу меҳр ила манглайн ўпти,
Ул бошиға эврелурға қўпти.

Фаҳм айлади Қайс чун бу ҳолат,
Сув қилди вужудини хижолат.

Ул бирга хижолат айлабон фош,
Бу бир оёғидин олмайин бош.

Яъники уётдин ўзда қолмай,
Андоқки юқори боқа олмай.

Чун кўрди ато било аноси
Ким, они ҳалок этар ҳаёси.

Аҳволиға қилдилар мувосо,
Сўз демадилар насихат осо

Ким, бу иш анга шугуфт тушмиш,
Бу ҳодиса ногирифт тушмиш:

«Биз кўп сўрсак бу сўз мақоли,
Нобуд этар они инфиоли².

Бу воқиа тарки тутти эркин,
Ул васвасани унутти эркин.

Тутқай они эмди табъи софи,
Бу ишгаки айлагай талофи.

Иффат ҳарамида кеш тутқай,
Тақви билан зуҳд пеш тутқай».

Кўптилар этиб бу фикр лойиқ,
Йўқким ул иков, бори халойиқ.

Бу деб: «Анга турфа ҳол тушмиш».
Ул дебки: «Ажаб хаёл ушмиш»

Халқ олида дев уруб анга йўл,
Билмай муниким пари эмиш ул³.

Ҳар ким уйи сори гом солиб,
Ғам ҳужраси ичра Қайс қолиб.

Бир лаҳза енгиб ани тафаккур,
Ўз ҳолатига этиб таҳайюр.

Бирдам ишига қилиб назора,
Тоимай қатиғ эмгакига чора.

Ишқ ичра тутарга кўҳу води,
Манъ айлаб ато-аноси ёди.

Тутмоққа салоҳ ишқ этиб зўр,

Кўнгли мулки аро солиб шўр.

Ул чоққачаким сипеҳри худком,
Офоқ уза ёйди пардаи шом.

Кофурни ёпти мушки суда,
Кўк шамъи жаҳонға сочти дуда.

Тийга уй ичнда ул ғам андуд,
Тўлғониб ўзига ўйлаким дуд.

Чеккач яна ишқ ўти забона,
Кўймади вужудидин нишона.

Ғам хайли кўнгул ҳисорин олди,
Ишқ илгидин ихтиёрин олди.

Лайли ғами ўйла қилди бедод
Ким, ато-анони қилмади ёд.

Ошиқлари холини унутти,
Маъшуқ уйининг йўлини тутти.

Юз урди бало қабиласиға,
Ул моҳлиқо қабиласиға.

Не гом солурда ҳуш ёри,
Не пўя қилурда ихтиёри.

Ҳардам йиқилиб кўпуб уруб гом.
Эс бирла не сайр анга, не ором.

Кўпуб йиқилури мастлардек,
Бехудлуғи майпарастлардек.

Чун бўлди қабила ўти пайдо,
Ул ўт била куйди зор шайдо.

Кўнгли аро қўзғолиб шарори,
Қолмоди шарорадек қарори.

Кўкка чекиб оҳи оташолуд,
Ут сори юз урди ўйлаким дуд.

Тил чекти демак учун тарона,
Ул навъки ўт чекар забона.

Ўтдек дам ила тутуб сароғоз,
Ўтқа боқиб ўлди нукта пардоз:

«Кей ҳажр тунида ахтари ишқ,
Рахшанда нечукки гавҳари ишқ.

Бал машъалаи фароғ сенсен,
Ё гавҳари шабчароғ сенсен.

Дуд ичра шарарларинг ҳужуми,
Ғам шоми таҳарруки нужуми⁴.

Саргаштаи ғамға тун саводи,
Ламъанг келибон хужаста ҳоди⁵.

Дудунг била даҳр анбаролуд,
Йўқ дудким, ул саводи мақсуд.

Кўмган кулунг ичра ҳар фатири,
Кўк хоии аро маҳи мунири.

Ҳар кўзники ул етиб яшортиб,
Учқон кулунг анга сурма тортиб.

Гар қилмаса кўз ёрутмоқ оҳанг,
Кўзга нега келди сурмаи ранг.

Ё онингдек очарға кўзни,
Хокистари этти сурма ўзни.

Ахгар санга ҳарбири самин лаъл.
Ўртарға кўнгулни оташин лаъл

Ранги норию, табъи нори,
Руммони ўлуб бу лаъл бори⁶.

Тож устида лаълдин тарабдур,
Лаъл устида тожи зар ажабдур.

Ғам шоми аро кўлумни туттунг,
Ҳижрон тунида кўзум ёруттунг.

Мадҳингни зтай не навъ зоҳир,
Шукрунгни не тил била де охир.

Ой-кун санга икки манқал ўлсун,
Ҳеминг бори уду сандал ўлсун⁷.

Дойим бу тариқу шевани тут,
Ҳам ёру ва ҳам жаҳонни ёрут».

Кам қилмамиш эрди бу навони
Ким, ҳайдин келди ит фиғони.

Ҳам жисмиға печу тоб тушти,

Ҳам кўнглига изтироб тушти.

Фарёд қилиб равон ул итдек,
Юз навъ чекиб фиғон ул итдек

Андоқки жафойи осмондин,
Оқшом киши қолса корвондин,

Истаб ани чекса каъра ёри,
Ул ҳам чекгай фиғону зори.

Дашт узра ул ун сўнгича кетгай,
То мақсаду манзилиға етгай.

Солур эдн гоми беҳудона,
Оғзида валеқ бу тарона:

«Кей муждаи жон ҳазин нафиринг,
Рухумга ғизо бийиқ сафиринг⁸.

Ҳам ғам туни кўргузуб вафо сен,
Ҳам гумшудаларға раҳнамо сен.

Ул кўйга эврлуб кўюб бош,
Ким бошинга мен ҳам эврулай кош

Ул кўйгаким бўлуб бадандеш,
Чанголу тишинг танин қилиб реш.

Эл қони аёқларинг ҳиноси
Ким, жоним аёғларинг фидоси.

Мен гар тоймай бу комронлиқ,
Сен айлабон анда посбонлиқ.

Бу ким сену мен биз икки ҳамдам,
Мен хору валеқ сен муқаррам.

Сен ёр эшиғнда шоду масрур,
Маҳрум мен ғарибу маҳжур.

Сен кўйида ҳар тараф шитобон,
Мен зорға жилвағақ биёбон.

Сен кўйида тош уза қўюб бош,
Бошимға фироқи ёғдуруб тош.

Сен мендин ўлуб вафода афзун,
Ҳам сидқда, ҳам сафода афзун.

Йўқса не учун фалақ хироми,
Хор этти мени, сени кироми?

Бу шукрғақим сипехри хунхор,
Қилди сени муҳтарам, мени хор

Ким, соз этибон фиғонни мендин,
Гоҳи ўп ул остонни мендин».

Ит бирла тузуб бу можаросин
Ким, кўрди қабиланинг қаросин.

Ошуфта ичига юзлапиб шўр,
Қолмади юрур аёғиға зўр.

Ҳар неча юрурға саъй қилди,
Чирмашти аёгию йиқилди.

Нечаки йиқилди, қўпти ёна,
Ер ўймак эди анга баҳона.

Чун ҳайға йиқила-қўпа етти,
Жон оғзиға етти, хуши кетти.

Гаҳ хушида, гоҳ хушидин фард,
Ҳай давриға айлар эрди новард⁹.

Ғам хайли балаид пояси ул,
Фитна черики талояси¹⁰ ул.

Ҳар лаҳза чекиб фиғони жонсўз,
Тортиб ўтлуғ дамин жаҳонсўз.

Лайлики эди араб балоси,
Ҳам бор эди Қайс мубталоси.

Кўнглида қилиб нухуфта дардин,
Фориғ бўлуб эрди хобу хўрдин.

Тун-кун ичида анинг хаёли,
Жониға мурод анинг висоли.

Ул ксча бу чоқка тегру қайғу,
Қўймайдур эди кўзига уйқу.

Ҳардам урар эрди зулфдек печ,
Оғзи киби сабри йўқ эди ҳеч.

Тийра қилибон кунин қаро тун
Қим, ногаҳ эшнтти бир ҳазин ун.

Ул ундин ичига тоб тушти,

Кўнглига ҳам изтироб тушти.

Кўпти доги кўйди ул сари гом,
Кўнглидин итиб қарору ором.

Мажмуи қабила уйқу масти,
Илло буки ишқ пойбасти.

Беишқ улусқа ком уйқу,
Ишқ аҳлиғадур ҳаром уйқу.

Воқиф эди доя ҳолатидин,
Ишқ офатида малолатидин.

Ҳам Қайсга эрди меҳрибон ул,
Шавқидин этиб фидойи жон ул.

Мақтаб аро золи меҳрпеша,
Кўнглини сўруб анинг ҳамеша,

Ҳам бу ясаб ўзни доя монанд,
Ҳам ул мунга айлаб ўзни фарзанд.

Ул ой чу югурди, чиқти доя,
Борди сўнгғича нечукки соя.

Ойни чекар эрди ишқ бебок,
Ул ерга дегинки Қайс ғамнок.

Бир-бирини кўргач икки дилхоҳ,
Чектилар анингдек оташин оҳ

Ким, ўтларидин жаҳон ёрушти,
Хирманлариға бу шуъла тушти.

Эмдики кул ўлди хирмани хуш,
Беҳуш йиқилди икки мадхуш.

Дояки бу ишқи пок кўрди,
Ул шуълаи сўзнок кўрди.

Бу навъ ики ишқ ўтиға тафсон,
Оғизлари ноладин садафсон¹¹.

Бўлғонда бу васл ошкоро,
Нутқ урғали йўқ бирига ёро.

Не бу анга дарду розин айтиб,
Не ул ғами жонгудозин айтиб.

Хуршед уёқти бўлмайин лайл,
Девор йиқилди етмайин сайл.

Кўп ғам еди сўгвор йиғлаб,
Иккисига зор-зор йиғлаб.

Ваҳм эттики кимса билса ногоҳ,
Бўлғунча ул икки ўздин огоҳ

Бўлған икисига хавфи кон ҳам,
Бўлғай талаф икки нотавон ҳам.

Эгнига қўюб бирини ҳоли,
Андоқки қуёшни чарх золи,

Ул ҳамлда ҳам қилиб қадин ҳам.
Ул навъки золи чархи қадҳам¹².

Келтурдию бистариға солди,
Ётқуздию ёнди пўя олди,

Ул ерга дегинки Қайс бедил
Туфроғ уза ётмиш эрди ғофил.

Куюб онадек ғамида жони,
Гаҳ судради, гаҳ кўтарди они.

То чекти қабиладин йироқроқ,
Эл ваҳму гумонидин қироқроқ.

Ким кўрса бу ҳоли бадписанди,
Жониға тегурмагай газанди.

Дсвонани чун йироқ чиқорди,
Ендию пари қошиға борди.

Еткурдию ётти доягона,
То тонгла не ўйнағай замона.

Эй золи замона доду фарёд!
Атфолинга неча зулму бедод!

Бу хайлниким, ҳалок зтарсен,
Ўз бағринг эрурки чок этарсен.

XV

*Қайснинг ғойиб бўлғонига қабила аҳли ҳозир бўлуб елдек тоғ ва
водиға этиб анинг бир қум ичинда беҳуд ётқонин назора этиб, ел
хошокни элтгандек уйга элтганлари ва анинг ул пари ишқида
хирад тариқин унутқони ва Мажнунлуққа шуҳрат тутқони¹*

Меҳнат тунидин фасона овар,
Бу қиссаға буйла тоқти зевар

Ким, ул кеча Қайс зори бедил
Ким, бўлди қабила сори мойил.

Лайли ҳашамиға чун ёвушти,
Тушти айга ҳарне ишки тушти.

Кундуз кўруб уйда они ғойиб,
Тушти элига яна масойиб.

Ҳам қилди атоси йиғламоқ соз,
Ҳам этти аноси павҳа оғоз.

Ҳар ён кишилар қилиб равона,
Андин тиламак учун нишона.

Жамъики изип топиб саранжом,
Лайли ҳашами сари уруб гом.

Ул пай чу етиб муҳозийи ҳай²,
Ҳайдин чиқибон яна ики пай.

Бўлғоч учов иккиси узолиб,
Қум узра анинг нишони қолиб.

Аидоқ топибон бу хайли човуш
Ким, бўлғон экин ул икки беҳуш

Ким, қум уза қолибон нишона,
Енмоғлари вазъи беҳудона.

Бир ётғони судралиб шитобон,

Девоба киби тутуб биёбон.

Бир ётғон ўлуб ниҳон паридек,
Ёхуд кеча меҳри ховаридек,

Бир из ёнибон қабила сори,
Келган сари-ўқ тушуб гузори

Ул жамъ билибки бўйла ҳолат,
Не ишларга қилур далолат.

Судралган хат била тутуб йўл
Ким, қум уза йўл ясаб эди ул.

Топиб ани қум аросида гум,
Ел эсибу жисмини ёпиб қум.

Туфроқ аро ғарк пой то фарқ,
Онинг била йўқ ўлук аро фарқ.

Қум ичра нухуфта зор жисми,
Жонсиз киби хоксор жисми.

Ул хайл этибон яқоларин чок,
Йиғлаб боши узра зору ғамнок.

Андоқ согинибки, гўйи они,
Кўммишлар ўлтуруб ниҳони

Тортиб ани туфроғини очиб,
Туфроғини бошлариға сочиб.

Англаб бир асири дарду оҳи,
Оғзига нафас келурпн гоҳи.

Шукр айлабон ўлдилар япа шод,
Вайрона кўнгулни айлаб обод.

Тонгиб биров устига ани руст,
Азм айладилар қабилаға чуст.

Ҳолин кўрубон бу навъ атосп,
Йиғлодию ғолиб ўлди ёси.

Айлаб аноси дағи фиғонлар,
Кўздин тўкубон юзига қонлар.

То қўпти кслиб димоғиға хуш,
Боши қуйи эрди оғзи хомуш.

Ўз ҳолида кўрмайин саломат.
Эл ҳар саридин қилиб маломат.

Ул дебки: «Санга бу не ҳавасдур»,
Бу деб: «Ҳавас ўлса мунча басдур».

Ҳар ёндин ўлуб насихат ангез,
Ҳар панд анга бир синони хунрез³.

Қаттиғ сўз илаки панд этиб фош,
Девона бошиға ёғдуруб тош.

Бу тошки зоҳир ўлмай отиб,
Тан йўқки сўнгаларин ушотиб.

Бу дедн: «Керак қулоғиға панд»,
Ул деди: «Керак аёғиға банд».

Ул кун дағи бўлди сўз била кеч,
Ошуфта йигитга йўқ хабар ҳеч.

Не зажр мизожи ичра нохуш,
Не лутф табиати аро хуш⁴.

То даҳр ёшурди кун чароғин,
Савдозада қилди тун димоғин.

Эл айлабон уйқу сори оҳанг,
Савдо қилиб они уйда дилтанг.

Секриб чиқибон қабиладин тез,
Дилбар ҳашами сори солиб хез.

Тонгла яна зору нотавонлар,
Ҳарён югуруб қилиб фиғонлар.

Топиб яна они зору маҳзун,
Дард ичра бурунғидин ҳам афзун

Ҳар тун бу сифат анинг фирори,
Ҳар кун бу бўлуб алар шиори⁵.

Чун ошти қиёсдин балоси,
Ислоҳдин ўтти можароси.

Девонаға ҳуш аҳлидин панд,
Мажнун сўзидур доғи хирадманд⁰.

Ҳар қуи тилабон анинг давоси,
Ҳар лаҳза ошиб анинг балоси⁷.

Тадбирида эл фусуни ошиб,

Дам бирла ўти батар тутошиб⁸.

Ожиз бўлубон ато-аносп,
Балким бори хайлу ақрабоси.

Носихлари дам-бадам забунроқ,
Савдоси замон-замоп фузунроқ.

Эл етмоғида чу бўлдилар сушт.
Ул доғи жунунин айлади руст.

Савдо қилиб они мухталиф ҳол,
Тинмай югуруб сўнгича атфол.

«Мажнун» била айлабон хитобин,
Ким ҳарне деса бериб жавобин.

Эл деб чу етишса ул жигар хун:
«Келди Мажнуну, келди Мажнун»

Ул бўлуб отин билуридин ёт,
Мундин доғиким, не нимадур от.

Ўз отию қавму хайли оти,
Йўқ ёдида ғайри Лайли оти.

«Лайли, Лайли» дебон чекиб ун,
Эл деб: «Мажнундур, ушбу Мажнун».

Бу сурат ила ҳар сабоҳу ҳар шом,
Лайли ҳашами сори уруб гом.

Атрофига эврлуб неча давр,
Уз кўксига тошдин қилиб жавр.

Ҳай гомки кўксига уруб тош,
Аввал қадзм ўрниға қўюб бош.

Ҳар даврда деб: «Тўкулса қоним
Қим, садқа қабиласиға жоним».

Андин сўнг ашкидин тўкуб сайл,
Сахро сори чун қилур эди майл.

Манзури қабилаи дилором,
Сайр ичра кейин-кейин уруб гом.

Улдамки ароға кирса ҳойил,
Бўлур эди дашг сори мойил.

Эй даштни айлаган ватангоҳ,
Йўл озмишам, ўл замоне огоҳ.

Қолдим ўронишда, тут қўлумни,
Кўргуз карам айлабон йўлумни.

XVI

*Мажнунни беҳабар ошиқлиғидин Лайли атоси хабардор бўлуб,
Мажнун атосиға тил синони, балки синон лисони била захм
забонлар йиборгони ва ул бу ҳалоҳил захрин нўш этиб, сингуруб,
Мажнунни салосил ва ағлол била муқайяд қилғони¹*

Бу сафҳани айлаган нигориш,
Афсона бу навъ этар гузориш

Ким, қилди чу гардиши замона,
Мажнун сўзин эл аро фасона.

Ҳар ким тилига бу эрди мазкур,
То барча Арабда бўлди машхур.

Лайли атосиға ҳам ниҳони,
Арз этти бир-икки меҳрибони

Ким: «Омир элида Қайс бадрўз,
Бу ҳайдаки эрди донишомўз.

Топиб илму хирадға пайванд,
Ҳам олим эдию, ҳам хирадманд.

Бўлмиш боридин фароғи гўё,
Хабт этмиш анинг ди|моғи гўё².

Дашт узра фиғон қилиб ҳамеша,
Кезмак анга бўлмиш эмди пеша.

Ошуфталиғиға йўқ ниҳоят,
Девоналиғиға ҳадду ғоят

Лекин эл аро будур иборат
Ким, ақлу ҳавосиға бу ғорат.

Бир ишқ ғаму балосидиндур,
Бир хур сифат ҳавосидиндур».

Сомий³ чу эшитти бўлди ғамгин,
Тишлаб илигин дедики: «Мискин!

Таърифида кўп ўтар эди сўз,
Гўёки анга тегурдилар кўз.

Бас қобил эдию дилписанд ул,
Озодавашу ниёзманд ул.

Ақли комилу каломи маъқул.
Бор эрди манга ҳам асру мақбул.

Не эркин анинг атоси ҳоли,
Бечора аносининг малולי?

Не ўтдин экин бу тоби оё,
Кўнгли аро изтироби оё.

Қай гулдин экин бу хорхори.
Қай сарвдин ашки жўйбори?

Бу ҳолиға ким васила эркин
Қиблагаҳи не қабила эркин?»

Ноқил деди: «Эй хужаста сурат!
Чун сўрдунг эрур демак зарурат;

Бу ишқ гар ўлса зишт ё хўб,
Айларлар улус бу ҳайға мансуб.

Гўёки улус гумони жупдур
Ким, бу ишига далил кўпдур.

Бу даштда кўпдурур қабойил
Ким, кўнгли эмас бирига мойил.

Лекин анга ҳар сабоҳу ҳар шом,
Етмай бу қабилаға йўқ ором.

Ҳам қиблаи жони бу қабила,

Ҳам жону жаҳони бу қабила.

Бу ҳужла эрур ҳарими иффат,
Эсмай анга жуз насими иффат⁴.

Атрофида пардалар намуди,
Исмаат била зуҳд тору пуди⁵.

Лек оҳи ели етишса бебок,
Кўк иардаси бўлса ҳам қилур чок.

Афғонида барча беҳабарлиқ,
Алфозида барча пардадарлиқ.

Табъи хушу назми ҳам равондур
Андоқки санга дағи аёндур.

Назмида бори бир исм мазкур
Ким, эрмас зикри бизга мақдур⁶.

Биз айттуқ эмди сен билурсен,
Бу ишта не фикрким қилурсен».

Эшитгучи билдиким недур ҳол,
Тўлғонди ўзига ўйлаким нол⁷.

Бошин тутуб ўлди бир замон геч,
Сўз демади яхши, ё ёмон ҳеч.

Чун яхши тааммул этти лахте,
Тил чекти нечукки шўр бахте.

Ноқилға дедиким: «Тез уруб гом,
Қил саййиди омирийға эълom.

Ким, бўйла ҳадиси номупосиб,
Не бизгаву, не санга муносиб.

Бор эрмиш улустилида жори,
Сендин бу ажаб кўрунди бори

Ким, мундоқ иш англаб ошкоро,
Бу чоққача айладинг мадоро

Ким, топса эди жунунға пайванд,
Мажнунға илож банд эрур, банд.

Билмангму шукуҳу савлатимни,
Аъроб аро молу шавкатимни?

Ҳам ўғлунга, ҳам санга билурмен
Ким, ҳарне қилай десам қилурмен.

Лекин санга бу тагофул ўлмиш.
Ғафлат юзидин тажоҳул ўлмиш.

Қил забтин анинг чу бўлдунг огох,
Мундин нориким, наузу биллоҳ!..⁸

Бўлса япа бўйла амр зоҳир,
Аввал ани айлагумдур охир.

Сўйгра сапга доғи қаҳр сургум,
Хайлингни бу даштдин итургум!»

Бу қаҳр ўқидин чекиб забона,
Сўз ҳомилини айлади равона.

Қосид келибон анинг паёмин,
Айтур кишига. деди тамоин.

Сомий чу эшитти сўз ҳисобин,
Сўз тоимади дегали жавобин.

Кўнглини ул иш малул қилди,
Чора йўқ эди — қабул қилди.

Қосид қўпубон чу бўлди раҳқўб,
Тушти бу қабила ичра ошуб.

Тўш-тўшқа чиқиб бори қабила,
Мажнунға топиб йиғор васила.

Топиб ани бир қум ичра нолон,
Қилғон кишидек қароқчи толон.

Дашт узра анга қарор бермай.
Келтурдилар ихтиёр бермай.

Солдилар ани уй ичра бехуд,
Занжир ила айлабон муқайяд.

Андоми салосил ичра маҳқам,
Ҳар силсила печ-печу, хам-хам⁹.

Эй силсилаи жунун аро банд!
Бўлғил бу салосил ичра хурсанд.

Бу қайд ила кимки шод бўлди,
Муставжиби юз кушод бўлди¹⁰.

XVII

Мажнуннинг фироқ чоҳида танур ичидаги ўтдек тоби ва ҳажр бандида тузоққа тушган қушдек изтироби ва ҳаким фусунидин жунунининг туғёни ва табиб парҳезидин иситмасининг ғалаёни ва ўз заҳр комлиғиға тўккан талх-талх шўробаси ва бу шўробадин комида аччиғ-аччиғ хунобаси ва кўнгли ўтидин темур банди сув бўлғони ва сувдек саҳро азми қилиб ашки суйидин водилар тўлғони

Бу ҳалқа аро асири қуллоб,
Сўз риштасидин бу навъ очар тоб

Ким, телба чу бўлди банд асири,
Ул банд аро юз газанд асири.

Бир неча кун уйда эрди побаст.
Фарёд анга гоҳ баланду, гоҳ паст.

Йўқ кундузу кеча хўрду хоби,
Дом ичида қушдек изтироби.

Уйқу кўзидин тутуб канора,
Ҳар кирпика уйқуға катора.

Ул кўзда не навъ турғай уйқу
Ким, бир нафас анда турмағай сув.

Кўнгли аро хушдин хабар йўқ,
Не ҳушки кўнглидин асар йўқ.

Қолмай чу солиб бало ўти жўш,
Танда кўнгулу кўнгул аро ҳуш.

Савдо ўтидин ёииб чароғи,
Дудиға мақар бўлуб димоғи.

Бу дуд чу ул уй ичра ортиб,
Тақвою хирад юзин қарортиб.

Эмдики бу икки тошибон рахт,
Анда урубон жунун шаҳи тахт

Ул дуд бўлуб сипоҳи савдо,
Ҳардам солиб ул сипоҳ ғавғо.

Бу навъ димоғи ичра ошўб,
Кўнглини жунун этиб лагадкўб².

Ғам ханжари бирла ёра кўнгли,
Не ёраки, пора-пора кўнгли

Онинг бу сифат ғаму балоси,
Бу турфаки нотавон атоси

Боши уза келтуруб ҳақими
Ким, бергай анга умеду бийми.

Ул ишқ балосидин хабарсиз,
Кўнгли бу забонадин шарарсиз.

Англаб чу табиб изтироби,
Ҳар лаҳза анга қилиб азоби,

Гаҳ нукта суруб насиҳатомиз,
Ўтин бу нафасдин айлабон тез.

Шарбат ичарин ирода айлаб,
Қон ютмоғини зиёда айлаб.

Берганда ғизо олур учун баҳр,
Оғзиға наволалар келиб захр³.

Чун манъ этиб ашки хунфишонин,
Афзун қилиб оҳ ила фиғонин.

Чун дебки: «фиғонни айлагил кам».
Қон ёши бўлуб фузун дамодам.

Гоҳики ёғоч олиб, уруб руст,
Кулгу қилибон рамидани сушт.

Чун кулгусидин топиб хижолат,
Йиғламоғи етқуруб малолат.

Ҳар лаҳза айга қилиб жафойи,
Кўрмак ани хастаға балойи.

Фаҳм айламайин ҳакими бедард
Ким, ўртар ани не сўзу, не дард.

Пайкондин этай дебон танин пок,
Жисмин қилур эрди ҳар тараф чок.

Бу чок тикарга меҳрибонлар,
Игна чикибон демай, синонлар.

Пайкон учун ул танини ёриб,
Тикмакка бу хайл ўқ чиқориб.

Жаврида буларға бу такупў,
Пайкон худ ўлуб ғам ўтидин сув⁴.

Ул сувлар оқиб бори кўзидин,

Бечора судек бориб ўзидин.

Гаҳ ўзида, гаҳ йўқ ўзнда,
Гаҳ сув, гаҳ қон анинг кўзида.

Бу навъ эди неча вақт ҳоли,
Лаҳза-лаҳза ошиб малоли.

Бир тунки сипеҳри зулматандуд
Кун сафҳасин этти анбаролуд.

Ваҳ тун демаким қаро балойи,
Кун ганжини кўмган аждаҳойи

Ғам дўзахининг бухор уди⁵,
Оташкадаи фироқ дуди.

Дудидин ўлуб малак сияҳбол,
Тулидин ўлуб фалак куҳансол.

Тонг булбули тумшуғин тутуб руст.
Хуффош қанотларин қилиб суст.

Бир учи унутиб ибтидони,
Бир учи соғинмай интиҳони.

Тун йўқки, қоронғу меҳнатобод,
Ошиқлару хасталарға жаллод.

Ҳар телбаки нотавони савдо,
Ул кеча анга жаҳони савдо.

Бедардни масти хоб қилғон,
Дард аҳли ишин хароб қилгом.

Бу кечада дардманди маҳзун,
Ҳижрон тунининг асири Мажнун.

Ўз ҳолиға чун тааммул этти,
Ғам барқи вужудини кул этти.

Ўз ҳолиға қилди навҳа оғоз,
Ҳар дардиға бўлди навҳапардоз

Ким, «Бўлмаса неткай эрди будум
Ё бўлса эди адам вужудум.

Мен хастани айламакта мавжуд,
Не эрди экин қазоға мақсуд.

Жисмимға қадарки руҳ берди.
Бермаса эди не бўлғай эрди?

Чўп жисмима руҳ бўлди йўлдош,
Туққон нафас ўлсам эрди, эй кош.

Маълум этибон чу ўлганимни,
Ит олиға солибон танимни.

Жонимни халос этиб анодин,
Қутқорсалар эрди минг балодин.

Жисмимни талашса эрди итлар,
Қонимни ялашса эрди итлар

Қут айласа қону рағларимни,
Чайнаб, ушотиб сўнгақларимни.

Ул туъманинг устида улушуб,
Қут айласалар эди урушуб.

Бал ит дағи ҳайф бу ғизоға,
Солмоқ недур итни ҳам балоға.

Ит жисмимаким тиш урғай эрди,
Урғон нафас-ўқ қутурғай эрди.

Телба бўлуб ўт жаҳонға солиб,
Юз хастаи нотавонға солиб.

Тор айлаб ўкуш нафас чароғи,
Ултургай эдилар опи доғи.

Аяло бу эдики шайн бошлаб,
Куйдурсалар эрди ўтқа ташлаб⁶.

Ул ўт аро печу тоб бирла,
Куйса эди изтироб бирла.

Қолғоч кули ўт аро нишони,
Совурсалар эрди кўкка они.

Ул кўкка дағи етиб касофат,
Бўлғай эди шояд анда офат.

Эмдики не бу ва не ул ўлди,
Жисмимға бақо сори йўл ўлди.

Етмасдин бурун ишқдин зўр,
Кош ўлғай эди ики кўзум кўр.

Изҳор этибон бу бенаволиқ,

Қилсам эди қут учун гадолиқ.

Муҳтож бўлуб илик-иликка,
Сайр этсам эди эшик-эшикка.

Бир луқмаға мен бўлуб балокаш,
Бир луқмахўр олима асокаш.

Бу ҳодисаи ҳалок ичинда,
Онсиз йиқилиб мағок⁷ ичинда.

Тортиб бу машаққату балони,
Кўрмагай эдим бу ибтилонин⁸.

Кўздин бу аноға учрамишмен,
Юз дарду балоға учрамишмен.

Бўлмаса ул икки⁹ мотамангез,
Бошимға ики балойи хунрез.

Бўлғайму эдим назарда маъзур,
Қилғайму эдим кишини маизур.

Машъуф бўлуб назар ишига
Бергайму эдим кўнгул кишига.

Хосса, не кишики, жон балоси,
Не жонки бари жаҳон балоси.

Улким ел агар очиб ниқобин,
Кўргузса жамоли офтобин.

Бир ламъадин¹⁰ ўт жаҳонға тушгай,
Балким тўқуз осмонға тушгай.

Ул ўт ичида қуёш фатири,
Ойни не дейинки, қурс қийри¹¹.

Мен даҳрда бир заиф хасмен
Ким, жисмда хасча ҳам эмасмен.

Кўз қўрмак ила йпғиб ҳавасни,
Ул ўтға ғаним этар бу хасни.

Неткай неча бўлса ишқ бебок,
Мпнг барқнинг ўтрусуда хошок.

Чўп зўр қилиб бу мубталоға.
Солғай бу азим ибтилоға.

Қўймағай ул ўтқа хос бўлмоқ,
Ўртанмак ила халос бўлмоқ.

Ҳижрон ўти бўлғай анга рўзи
Ким, бўлғай анинг минг улча сўзи.

Ҳажр ўтида ҳам жунунға солғай,
Ҳам меҳнати гуна-гунға солғай.

Бўлмай бу балия бирла хурсанд,
Зиндонға солиб ҳам айлағай банд.

Чун ҳуш ила ақлини итургай,
Бошиға ҳаким ҳам кетургай.

Юз меҳнату бинм дарди бирён,
Бедард ҳаким дарди бирён.

Жон ёра қилурға ул қўюб юз,
Панд аҳли сепиб яросиға туз.

Юз мунча ғам ўлса умр фарсой,
Бўлсам эди кўху дашт паймой,

Гаҳ тоғ уза нола урсам эрди,
Гаҳ бодияда югурсам эрди.

Филжумла бор эрди эҳтимоли.
Қилмоқ нафасе кўнгулни холи.

Бир уй қачон ўлса ўтқа маскан,
Боғланса эшик тутулса равзан¹².

Чок ўлмоқдин маоф бўлғай,
Бал ҳар тарафи шигоф бўлғай

Ўт ҳар тарафин шигоф қилмоқ,
Бўлғай анга мужиби йиқилмоқ.

Кўнглум унин этти қайғу зиндон,
Жисм уйи яна қаронғу зиндон.

Зиндонки танимдур анда маҳбус,
Ҳам тунглуки, ҳам эшики мадрус.

Ичкаррак уй ичра ғусса тоби,
Бал фурқат ўтининг илтиҳоби.

Уйлар не ажаб ёрилмоқ охир.
Бир-бири уза йиқилмоқ охир.

Бу икки-уч уй чидорға не ҳад,

Бал етти-секиз рафиъ кунбад.

Ул ўт тафидин аён қилиб ларз,
Очилғали ҳар бирнга юз дарз.

Овахин бу ўтдин ўлди тобим,
Йўқ, йўқки, ичинда изтиробим.

Кулбамдаву масканимда бу ўт,
Жонимда бу ўт, танимда бу ўт.

Ўт ичра бировниким солурлар,
Бандини аёғидин олурлар.

Ўт банд ила булди жилвагоҳим,
Мундоқму азим эмиш гуноҳим?

Ўт онча эмаски бу қаро дуд,
Йўқ дудки шоми дуда андуд.

Жонимда онинг қаро балоси,
Кўнглумда ҳам онинг ибтилоси.

Тун йўқки мени қаро босибдур.
Ё кўҳи ғаму бало босибдур.

Гар босмади жисмим ул оғир юк,
Мундоқ нега бўлди бетаҳаррук»

Ё жон қуши учти жисмн хасдин.
Азми ватан айлади қафасдин?

Танға не таҳаррук ихтиёри.
Ўлган ҳаракатдин ўлди ори.

Жисмини қилиб мазанна сокин,
Толпинмоқ эди иши ва лекин¹³.

Чун жисми эди наҳиф асру,
Оёғ, илиги заиф асру.

Солғонда оёғ илик уруб тоб,
Жон ришталариға келтуруб тоб.

Ҳам синғон эмиш йиғочға пайванд,
Ҳам чиқмиш аёғидин темур банд.

Чун топти бу изтироби таскин,
Чеккач оёқ ул ғариби мискин.

Кўрдик халос эрур аёғи,
Икки қўли, балки бўйни доғи.

Юз шукр ила ерга қўйди бошин,
Кўздин оқизиб ниёз ёшин.

Оҳиста қўпуб эшикни очти,
Борғонча заиф оёғи қочти.

Бир даштқа кетти ул макондин
Ким, қатъи йироқ зди ғумондин.

Эй қайди замона бирла хурсанд,
Бўлғон сенга ўзлукунг оғир банд.

Ўзлукдин ўзупгпн апла озад,
То дашти фапоға киргасен шод.

XVIII

Лайлининг сарви хиромони гулшандин уйга хиром қилғонда Иби Салом кўнгли қуши ул сарв сори ҳаво қилғони ва ул ҳавода баҳор насими шукуфа яфроғин тўккондек дирампошлиқ қилиб, умед гулбунидин муроди гули очилғони ва ул насим таҳаррукидин сарви гулрух соядек такассур туфроғига йиқилғони

Мундоқ деди сўз гуҳарфишони,
Айтурда бу нуктадин нишони.

Ким, унга суманбари гулапдом,
Чун боғдин этти азм ул шом.

Олам аро чехрадин гул очиб,
Хай³ бирла гулоб ерға сочиб

Зоҳир қилиб ул гулу гулоби,
Ишқ ўтидин ўзга обу тоби.

Ҳар бир монгишида юз латофат,
Иуқ, йўқки, сочиб жаҳонға офат.

Гул баргига сарв узра манзил,
Ҳам сарви равони гулга ҳомил.

Таъриф қилурча юз жамоли,
Васф этгуча юз минг эътидоли.

Лекин ғами ишқдин мушавваш,
Уйга борур эрди ул париваш.

Йўлда они кўрди навжувоне.
Хайли араб ичра комроне.

Солим анга барча айбдин зот,
Бахт Ибни Салом деб анга от⁴.

Ҳам отиға йўқ шумора пайдо,
Ҳам қўйиға йўқ канора пайдо.

Сахроии тутуб теваси якбанд,
Ҳайкал аро барча кўх монанд.

Чун молиға кимса билмайин сон,
Ҳар мушкил ўлуб қошида осон.

Меҳнат тунда йўл айлаган гум,
Ғам йўқ чу кўрар дирамдин анжум

Чун Ибни Салом кўрди онн,
Шавқ ўтиға тушти хаста жопи.

Ул чора ишига бўлмади суст,
Пайванд хаёлин айлади чуст.

Азм этти қабиласиға филҳол,
Йиғди неки мумкин эрди амвол.

Юз навъ ҳадияи кироми,
Юз туҳфаи нақд барча номи.

Ҳоди қилибон неча хирадманд,
Афсона гузору шайх монанд.

Шарҳ айлаб аларға орзуни,
Ул бобда барча гуфту-гўни.

Мақсудға сўзни банд айлаб,
Эл барча сўзин писанд айлаб.

Юклаб бори тухфаву хизона,
Мақсад сари бўлдилар равона.

Лайли отаси бўлуб хабардор,
Ул муждадин ўлди баҳра бардор.

Чун Ибни Саломни бурунроқ
Тонир эди барчадин фузунроқ.

Ким ёр анга хуш ила хираддур,
Молию жиҳози беададдур.

Ҳам хайли Бани Асадға⁵ воли,
Юз хайли Бани Асадча моли.

Топиб чу бу навъ комронлиқ;
Юз меҳр ила қилди мизбонлиқ.

Меҳманлар ани чу кўрдилар гарм.
Фош айладилар шафоату шарм.

Тортиб неки тухфаи кироманд,
Андин сўнгўлуб фасона пайванд.

Изҳор этибон виқору тамкин.
Юз нукта суруб балоғат ойин.

Таърифлар ўйлаким сазодур,
Мазкур этиб улча муддаодир.

Мақсудларин чу айлабон фош,

Посух тилаю⁶ қуйи солиб бош.

Сомий чу қолиб ғаразни таҳқиқ
Дедики: «Худой берса тавфиқ,

Ул қилса ўғуллуғум ҳавоси,
Бўлғаймену мен дағи атоси.

Дуррум анга зеби торақ ўлғай,
Иншооллоҳ муборақ ўлғай.

Лекин анга сабр ҳам керакдур
Ким, шохи гулум шикастарақдур.

Ҳам наврас эрур бу нахли уммед.
Яъники ҳилол эрур бу хуршед⁷,

Ҳам табъида қолмасун малоли.
Ҳам сарвиға етсун эътидоли.

Андин сўнг бу хужаста фарзанд,
Не комки бўлмиш орзуманд.

Қелсун дағи жоми васл этиб нўш,
Сарв ўлсуну гул бнла ҳамоғўш».

Уммед ила барча шодмона,
Уйлар сари бўлдилар равона.

Ул вақтким ул бути дилоро,
Гулшан сари бўлди маҳфилоро.

Боғ ичра кезарда ҳар тараф тез,
Гуллар анга очти ишқи хунрез

Ким, рози очилди ҳар бирндин,
Бал қон иси келди ҳар биридин.

Яъники суғурди тиғи бебок,
Кўнгли аро солди чок уза чок.

Чун ғунчани пора-пора қилди,
Ишқ ичра анга бу гул очилди.

Йўқким чаманида ғунчаи дард.
Чок ўлғач очилди оташпн вард.

Чун ишқ бу оташин гул очти,
Гулбарг киби шарора сочти.

Бу ўт била куйди жони доғи.
Балким тани нотавони доғи.

Бас йўқ эди ишқ ўти гудози,
Етти ғами ҳажр турктози⁸.

Ул равзадин ул нишонан ҳур,
Ҳам шпнку ҳам заифу маҳжур

Ҳоснл хўру хобп кетмпш эрдп.
Ул сори азимат этмиш эрдк.

Ҳардам бўлур эрди нотавонроқ,
Аҳволи нафас, нафас ёмонроқ,

Лекип бу сўз эрди қийлу-қоли
Ким, сайрда авд этиб малоли⁹.

Бўлмиш таниға иситма озим,
Зафар ўлмиш анинг била мулозим

Деган анга ўзни ёру ёвар,
Бу сўзни қилурлар эрди бовар.

Лекин билур эрди баъзи они
Ким, ўзга балодурур ниҳони.

Доя оила неча маҳрами роз,
Бор эрдилар анга ғуссапардоз

Ранжида ғамин эрурлар эрди,
Дардида кўигул берурлар эрди.

Англаб эди дояп жигарсўз
Ҳам ул неча маҳрами гамандўз,

Ким, Ибни Салом ишини ул хур
Фаҳм этгач ўлуб мизожи ранжур

Ҳам жисми забунроқ ўлғусидур,
Ҳам дарди фузунроқ ўлғусидур.

Андин ёшурурлар эрди беҳад
Ким, бнлмагай они сарвн гулхад.

Ул ишқ ўтпдин мушавваш эрди.
Бу шуъла ичинда саркаш эрди..

Бир куп печа хайлу ошноси,
Нисбат ара хешу ақрабоси

Келмишлар эди иёдатиға,

Бал меҳнатининг знёдатиға.

Бир золи рамида ҳуши фартут,
Тадбири хатову ақли мабҳут¹⁰.

Бедилпи дами қилурға хушдил,
Тил чекти, не тилки тиғи қотил.

Зоҳир қилиб ул ғами ниҳони,
Солди ароға бу можарони

Ким, «Ғам ема, эй гули суманбар,
Зулфунг сочиб ул юз узра анбар.

Тонглаки етиб замони сихҳат.
Топса бадаинг нишони сихҳат,

Бахт ичра аён бўлуб кушодинг,
Ҳосил бўлгай борп муродинг.

Ул навъки йўқ санга назире,
Еринг дағи тушти дилпазире.

Маҳвашлар аро бу гуфту-гўдур,
Иқболинг аларға орзудур.

Лекин бу талаб натижа бермас.
Давлат иши саъй бирла эрмас.

Бахтинг майи тўлди шукр лиллоҳ,
Бас турфа иш ўлди шукр лиллоҳ»

Ул кимсаки достонин айтиб,
Ҳам отину ҳам нишонин айтиб.

Бу сўзлар эшитгач ул дилоро,
Билди не иш ўлмиш ошкоро.

Кўнглин бузуб ул сифат масойиб,
Заъф этти ўзидин онн ғойиб.

Эй махфий ўлуб, валеқ зоҳир,
Кўзга ғойиб, кўнгулга ҳозир.

Чун ёрутқунг кўнгул чароғи,
Қил жилва аён кўзумга доғи.

XIX

*Ул ғазоли мушкин сайдиға Бани Асад ахли қасда маълум бўлуб,
қуёш заррин ғазоласи мағриб хилватгоҳида сорғориб титраб,
шафақ хунобин тўккандек хилват уйда туфроғ ва қон аро изтироб
кўргўзғони ва фалак золидек аноси ул ишдин воқиф бўлуб анинг
ҳояиға навҳа тузғони¹*

Сўз чашмасин улки қилди ковиш,
Бу навъ су айлади таровиш²

Ким, заъф ила сарви сидра поя
Ким, ётмиш эди нечукки соя³.

Чун ҳушиға келди айлади ёд,
Ул сўзники андин эрди ношод.

Ортар эди дам-бадам малоли,
Кўнглин қила олмас эрди холи.

Кўрдик ҳалок бўлгудекдур,

Умри тўни чок бўлғудекдур

Доясиға кўп тазаллум этти,
Юз ажз била такаллум этти:

«Кей ҳолима айлаган мадоро,
Сиррим пазарингда ошкоро.

Сендин ишим ўлмағай пиҳони,
Ҳар меҳнатим ўлса билган они.

Бир сўз эшитиб дурур қулоғим
Ким, шуъласидин куяр димоғим.

Гўе они сен дағи билурссн,
Лекин мендин ниҳон қилурсен.

Гар дафъ эта олсанг эрди они,
Қилғунг эди анда саъйи жони.

Сен дафъ этмак эмас чу мақдур
Тонг йўқ сени тутсам аида маъзур.

Лекин эрур ушбу илтимосим.
Бирдам тутсанг эшнқда посим

Ким, кўнглум эрур халул асру,
Ғавғодин эрур малул асру⁴.

Эл кирмаса хилватимға бирдам,
Қўйса мени меҳнатимға⁵ бирдам».

Доя кўзига қўюб иликни,
Чиқти дағи боғлади эшикни.

«Турманг — деди — уйга ёқин ул бу
Ким кирмиш ул ой кўзига уйқу».

Лайли кўруб элдин уйни холи,
Чок этти уруб яқони ҳоли.

Гаҳ бахти кўзига урди туфроқ,
Гаҳ боши уза совурди туфроқ.

Кўксинки уруб фиғор қилди,
Тирноғи била шиёр⁶ қилди.

Экти сочибои сиришк анбуҳ,
Тан мазраи ичра тухми андуҳ⁷.

Рангин ёшидинки тўкти хуноб,
Юз сафҳаси ичра чекти абвоб .

Ҳар бобида ёзилнб ҳисоби,
Ғам дарсида бир бало китоби.

Ҳасрат овучин қоқиб, чекиб оҳ
Ким, тортар эди фиғони жонкоҳ.

Ул унлар ила топиб дамодам,
Иқболу нишот қушлари рам.

Эгар эди кож уруб қамарни,
Кун чашмаси ичра нилуфарни.

Ул юзга бўлурга ғайр маҳрам,
Киндурур эди либоси мотам.

Дебким: «Недур, эй сипеҳри золим,
Солмоқ бу шикасталикка ҳолим.

Нахлимғаки эрди зери дастинг,
Не эрди шпкаст уза шикастинг?

Нахлики ушоттинг они осон,
Туфроқ ила қадди бўлди яксон.

Тортиб яна тешаи жафони,
Юз пора пе эрди қилмоқ они?

Эмдики қилиб жафо писандин,
Бедодинг айирди банд-бандин.

Недур яна жузв-жузвин олмоқ,
Оташкадан балоға солмоқ?

Мен бор эдим ул ниҳоли наврас,
Йўқ шохима хору теграма хас.

Шохи тарабим бу дам қилиб гул,
Бошим уза тонгла очилиб гул.

Не нахлима мевадин нишони,
Не баргима офати хазони

Ким, бағриға хор тиктим эркин,
Не қўкка бошимни чектим эркин.

Ким ишқ елига қоттинг они,
Ул сарсар ила ушоттинг они.

Ишқ они ушоткач ошкора,

Ҳижрон қўлиға бериб қатора.

Боштин-оёғини ёра қилдинг,
Ажзосини пора-пора қилдинг.

Чун айладинг они неча парканд,
Қилмай мунга ҳам ўзунгни хурсанд.

Куйдургали жузв-жузвин олдинг,
Ғам дўзахи ичра доғи солдинг.

Дўзах манга эмди бу хабардур.
Ким, жонима ўтидин шарардур.

Йўқ, йўқ, не шарарки, барқи офат,
Андин бори даҳр ғарқи офат.

Офат ўти даҳр аро тутошса
Ким, дуди онинг фалақдин ошса,

Андин манга тушса бир шарора,
Кул бўлмоқдин йўқ ўзга чора.

Хосса, тутошиб бу нотавонга,
Андин шараре тушуб жаҳоиға.

Ҳам даҳрни қилғай оташолуд,
Ҳам кўкка етушгай ўтидин дуд.

Ул ўт аро бу заифи ғамнок,
Қайси ғампок, балки хошок.

Хошок дема, шикаста мўри,
Жони юкидин таниға зўри.

Ул мўрға тушса бўйла дўзах,
Оваҳ нечук этгусидур, оваҳ.

Ул мўр мени шпкастаномен
Ким, бу томуғ ичра мубталомен.

Бир мўр не қилмиш ўлғай, эй чарх,
Қилмоқни не билмиш ўлғай, эй чарх

Ким, қасдиға тез ўлуб хироминг,
Минг барқ ила бўлғай интиқоминг.

Мен худ бу сифат бало асири,
Юз меҳнату нбтило асири.

Ул зору заифи ногузирнм
Ким, бордур ул менинг асирим.

Оё не экин ғамимда ҳоли,
Чирмонмоқ ила тани чу поли?

Ишқим ўтида ёдарму эркин,
Ҳажрим ғамида чидарму эркин?

Шавқим чиқорурму эркин оҳин,
Оҳи учурурму жисму коҳин?

Савдоки сочим ғамида тортар,
Ҳар лаҳза нечук жунупи ортар?

Чун қаддим учун тузар навони,
Не навъбийик бўлур фиғони?

Чеҳрам тилаб ўлса навҳаангез,
Айларму экин спришки гулрез?

Зулфум шикапида қилса атноб,
Жисмиға нечук тушар экин тоб?

Ғамзам сари бўлса фикрат андеш,
Сончилур экинму бағрига неш?

Лаълимки сув оқизур кўзидин,
Борурму экин судек ўзидин?

Оғзим сўзин айлагач такаллум,
Бўлурму экин адам аро гум?

Белим сори чун тушар хаёли,
Қолурму вужуди ихткмоли?

Қошим хамндин чу тортқач вой,
Қадди хам ўлурму ўйлаким ёй?

Фикрики мпжамдин айлар эркин,
Юз хора аро кўнгли найлар эркин?

Кўзум сари сурса можарони,
Кўрмас экин оқ ила қарони.

Эрним ғами ашкин этса Жайхун⁸,
Борурму экин ул ашк майгун?

Холим ғами сб тўярму эркин,
Кўз мардумини ўярму эркин?

Ёд этса тазарвдек хиромим,

Бўлурму экин асири домим?

Истарму экин юзумпи ҳар кун,
Йўқларму экин сочимии ҳар тун?⁹

Даримдип ўзи ёдоб экиму,
Ҳажримдин иши хароб экинму?

Бас йўқ эди мунча меҳнату ғам
Ким, билгусидур бу қиссани ҳам.

Бу ишки эмас хужаста фоли,
Худ бўлмоғининг не ихтимоли.

Олам эли бирён ўлса яқсар.
Мумкин эмас ўлмоғи муяссар!

Соғинғай ул эмгак ошноси,
Мендин бўлмоқ бу иш ризоси.

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон,
Бу ғамға нетайки туза олмон.

Фарёдки ўлгудек ғамим бор,
Тонг йўқ гар ўзумга мотамим бор».

Хилватда анга бу павҳалар нш,
Онгдиб онаси каминда эрмиш.

Англаб они бўйла мунқалиб ҳол,
Кўп бўлди бу ғамда музтариб ҳол.

Тун-кун ишп моҳпора фикри,
Бу дарду ғамиға чора фикри.

Эй чорапамо, илик йиғиштур
Ким, дардима чора саъб иштур.

Чора тиламакдин эт канора,
Бечоралиқ англа бизга чора.

XX

Мажнуннинг атоси ани ишқ бодиясидин келтуруб, Каъба тавофиға олиб борғони ва ул муножот баҳонаси била кўнглидаги чирин ёзғони ва дуо қилмоқ таронаси била хотиридағи махфий мақосидин тилидин чиқорғони ва арафот² аҳлидин арасот³ кўпорғони

Мундоқ деди ноқили маони,
Қилғоч бу бадиъ сўз баёни.

Ким қочти чу ул рамида пайванд,
Ул тун уйидин рамида монанд.

Кундуз эли уйда тоимай они,
Бошлаб яна навҳаю азони.

Ҳарён чиқибон аёғу отлиқ,
Қайтиб бори тоимайин уётлиқ.

Лол этти яна атосини ғам,
Беҳолу ҳазин аносини ҳам.

Ўлтурдилар икки зори бехуд⁴,
Кўп фикр этиб эттилар яна рад.

Кўп сўз юзин ул очиб бу ёпти,

Охир мунга сўз қарор топти

Ким, ҳар саридин узуб таваққуъ
Тенгрига-ўқ айлабон тазарруъ.

Ҳақдин иков они истагайлар,
Пайдову ниҳони истагайлар.

Хушвақт қилиб ниёз аҳлин,
Осуда замир роз аҳлин.

Ҳар гўшанишину бепавойи,
Қилғайлар анинг учун дуойи.

Ҳақ раҳм этиб икки бенавоға,
Бергай они ул ато-аноға.

Ҳаж мавсими эрди иттифоқи,
Айлаб бори Каъбанинг яроқи⁵.

Бориб неча кун тилаб ўзу ёт,
Мажнунни топиб кетурдилар бот.

Қилдилар ани ул ишдин огоҳ
Ул иш анга ҳам бор эрди дилхоҳ.

Ўлтуртуб ани амори ичра,
Ўтни манқали ҳисори ичра.

Фурсатни бори билиб ғанимат,
Каъба сори қилдилар азимат.

Чун бўлдилар ул ҳарамға маҳрам,
Йўқ, йўқ, не ҳарамки, арши аъзам⁵.

Ер узра сипехрдин нишоне,
Туфроқ уза балки осмоне.

Ер мақдамидин фалакка монанд,
Ул бу фалак узра арш пайваид.

Ҳар рукни келиб сукунға мақрун,
Аркон анга мисли рубъи маскун⁷.

Ё сўфийи мазҳари жамоли,
Жуз ҳақдин ўлуб замири холи.

Ер натъида ўлтуруб мураббаъ
Сўфи киби эгнида мураққаъ.

Ўрнида нечукки қутби собит,
Атрофи ушоқ тоши савобит

Не қутбки теграсида ақтоб,
Мужгон била хокрўби абвоб.

Меҳнат хасин анда тоимайин эл,
Азбаски малак қанотидин ел.

Авжида малоик учмоғи фош,
Ҳар кеча нечукки ханли хуффош⁸.

Сўздек топибон асоси маҳкам,
Кўздек кийибон либоси мотам.

Тавфидин улусқа зилли шоҳи,
Атрофи сипехр саждагоҳи.

Мажнунга қўрунгат ул салобат,
Кўнгли сари юзланиб маҳобат.

Ишқ этти димоғини мушавваш,
Кўнгли аро шавқ ёқти оташ.

Ёғдурди кўзи ёшин ёгиндек,
Оҳ урдию секриди чоқиндек.

Даврида ҳарамнинг ўлди дойир,
Ер гирдида мпсли чархи сойир.

Юз бирла қилиб тошини заркор,
Ашкин оқизиб нечукки паркор.

Рухсори супургат ул эшикни,
Ҳалқасиға урди чуст иликни.

Ҳар бормоғиғаки руст ўлуб тоб
Бир ҳалқаға тушти неча қуллоб.

Ул тавқи мурод ичига дарҳам
Қуллоби муҳаббат ўлди маҳкам.

Қуллоби чу бўлди ҳалқаға банд,
Занжири тазаллум ўлди пайванд.

Бир навъ тазаллум оҳи чекти,
Ул дуд ила ғам сипоҳи чекти.

Ким, чарх либосмн этти ул дам,
Каъба тўпидек либоси мотам.

Айлаб ани бўйла мотами зор,

Фарёд кўтарди мотамивор.

Дедики: «Аё ҳакими доно,
Ҳар ҳукмда ҳокиму тавоно!

Эй ишқ ўтин айлаган жаҳонсўз,
Андин мени нотавонни жонсўз.

Эй урғон ул ўтни хирманимға,
Хирман неки, жон била танимға!

Эй ишқ ангаким, мулозим этган,
Ҳижрон ўтин анга лозим этган!

Эй кимгаки ишқдин солиб банд,
Талх айлаб анга насиҳату панд!

Эй ишқ ила ониким қилиб фош,
Атфолдин анга ёғдуруб тош!

Эй кимники айлаган паричеҳр,
Девонаси сори бермаган меҳр!

Эй жон аро солиб озари ишқ,
Кўнгул садафида гавҳари ишқ⁹.

Ишқ ичра букун мени шикаста.
Келмиш мен асиру пойбаста.

Ҳар раги таним ичра ишқ банди,
Жон риштаси ишқнинг каманди.

Тори баданим аро бўғунлар,
Ҳам ишқ танобидин тугунлар.

Жисмим аро доги бегарона,
Ишқ ўтларидин келиб нишона,

Мамлу анинг ўти бирла жоним,
Жоним неки, мағзи устухоним.

Бу ишқ ўтиким баён қилурмен,
Муҳлик ғамини аён қилурмен.

Демогин мени тарабға хос эт,
Ёхуд ғами ишқдин халос эт!

Дерменки манга бу ўтни ҳардам,
Афсун қилу, қилма зарраи кам!

Чек айнима ишқ тўтиёсин,
Ур қалбима ишқ кимиёсин!

Кўнглумга фазо ҳарими ишқ эт,
Жонимга гизо наснми ншқ эт!

Ишқ исидии эт дамимни мушкин,
Ишқ ўтидин эт юзумни рапгин!

Бўйнуи уза, «айн»ин айлагил тавқ,
«Шин»ин қил ичимга шуълаи шавқ.

«Қоф»ин манга айла кўху андух,
Кўнглумга ғамини кўх то кўх,

Уч нуқтасини шарора айла,
Иккисини нкки хора айла¹⁰.

Ул шуълага ҳам керак шарора,
Бу қофга доғи хора пора.

Жонимға сол ул шарорани ҳам,
Бошимға ур ушбу хорани ҳам.

Юз мунчаға элни мониъ этма,
Минг мунчаға мени қониъ этма!

Кўнглум ғам ила тўқ айла, ё раб!
Ишқ ичра мсни йўқ айла, ё раб!

Дерлар манга «Ишқни унутғил,
Лайли ғамидин канора тутғил».

Аллоҳ-аллоҳ, бу не сўз ўлғай,
Ул қавмға тенгри узр қўлғай.

Ёрабки бу хушгувор бода,
Жоми талабимға қуй зиёда!

Ул бодадин ўйла тут манга кўш
Ким, ёдима ҳаргиз ўтмасун ҳуш!

Лайли ишқин таннмда жон қил.
Лайли шавқин рагимда қон қил¹¹.

Дардини нажотим эт илоҳи,
Едини ҳаётим эт илоҳи!

Ҳардамки эмас анинг хаёли,
Кўнглум уйин андин айла холи!

Ҳар ўтки йўқ анда ишқ сўзи,

Мен хастаға қилма они рўзи!

Ҳуйики эмас анинг ғамидин,
Фош этма бу телбанинг дамидин.

Дардимға хаёлини табиб эт!
Жонимға висолини насиб эт!¹²

Ғайрин назаримда фони айла,
Меҳрин манга жовидони айла!

То бўлса ҳаётдин нишоним,
Савдосини қил тан ичра жоним!

Жон чиқса бу жисми нотавондин,
Ёди била-ўқ чиқор жаҳондин.

Танлар тирилурга қўйсалар юз,
Кўйи елидин танимни тиргуз!

Дўзах манга етса жовидони,
Ишқи ўтидин қизитқил они.

Жаннат сари чекса сарнавиштим,
Васли ҳарамини қил биҳиштим.

Онсиз мени бирдам этма мавжуд,
Будумни қил онсиз ўлса нобуд!»

Гарм айлабон они бу муножот,
Атрофида лол аҳли ҳожот.

Ул қойилу юз асири ғамгин,
Борининг ўлуб ҳадиси «омин»

Бехуд қолибон фақир атоси,
Ҳайрон бори хешу ақрабоси.

Бу навҳаву ашк нолишидин,
Бори юдилар илик ишидин.

Ул ҳам чу тугатти навҳаи дард
Бўлди яна ақлу ҳушидин фард.

Охир кўтариб неча дилафгор,
Манзилларин ўлдилар талабгор.

Ишқ ўти кўнгулни куйдурур чоғ.
Манъиға су қуйсалар бўлур ёғ.

Ҳаж тавфида ишқини ирода,
Кам айлабу ул бўлуб зиёда,

Эй, зойири каъбаи саодат,
Лутфунгдин этармен истифодат

Ким, бизни дағи дуода ёд эт,
Бу ишқ ўти шуъласин зиёд эт!

XXI

Мажнуннинг вақшатлиғ элдин улфат риштасин узғони ва биёбон ваҳшийлари била унс навосин тузғони ва кийиклар била Нивфал ови аро қолғони ва Навфал² висол ваъдаси камандин анинг бўйниға солғони ва кийикларни озод қилиб они сайд қилғони ва кўнглин овлағони¹

Қилғон бу фасона ков-кови,

Бу қиссаға бўйла бўлди рови

Ким, ёнди чу ҳаж тавофидин хайл,
Ҳар ким ватаниға айлади майл.

Мажнун атосиға рапжи жовид,
Уғлидин ўлуб тамом навмид.

Забтини билибки мумкин зрмас,
Бефойда иш натпжа бермас.

Авд этти тутуб жаҳонни ёши,
Маъюс бори уруғ-қаёшн

Девона дағи ёниб шитобон,
Қатъ айлаб тоғ ила биёбон.

Ҳар кун яна бир тараф хироми
Ҳар тун яна бир даман мақоми.

Не турғонида қарори онинг,
Не азмида ихтиёри онинг.

Йўқ ҳеч сўз айтмоққа майли,
Айтур сўзи бу қадарки: «Лайли».

Ҳам Лайли ўлуб тилида зикри,
Ҳам Лайли ўлуб ичида фикри³.

Ҳарён назар этса ошкоро,
Лайли назарида жилва оро.

Тасвир этибон юзи хаёлин,
Кўзга кигоруб қади мисолин.

Иккисига чун қилиб тааммул,
Сарв узра гул айлабон тахайюл.

Ҳам сарвнинг олида қўюб бош,
Ҳам ул гул учун равон қилиб ёш.

Лайли ғамидин қилиб тафаккур.
Юз байту ғазал деб ўйлаким дур.

Ҳам қофияси анинг сифоти,
Ҳам барча радифи онинг оти.

Эшитгач ани ғамину дилшод,
Юз завқу нишот ила тутуб ёд.

Абётиға маъни оташолуд,
Назми чиқориб димоғидин дуд⁴.

Ҳар лафзида шавқ ҳарфи мубҳам,
Ҳар ҳарфида ишқ сирри мудғам.

Ул назм илаким тузуб навойи,
Солиб улус ичра ҳой-ҳойи.

Пажмурдаға жон мулосиқ айлаб,
Афсурдани зору ошиқ айлаб.

Тс ҳуш димоғиға солиб тоб,
Абъёт деб ўйлаким дури ноб.

Чун монии ҳуш ўлуб жунуни,
Ева сўз ўлуб анинг фунуни.

Эл ҳарне такаллум этса билмай.
Уз сўзини доғи фаҳм қилмай.

Ўртаб кўнглин жунун ғам ичра,
Ҳардам солиб ўзга олам ичра.

Келмай нафасе ўзига ҳуши,
Саҳро вухуши киби хуруши.

Не йиғлариға ғазаб муайян,
Не кулмагига сабаб муайян.

Рухсори тапонча бирла мажруҳ,
Аъзосида йўқ нишонаи руҳ.

Бу ҳолатидин гаҳи қилиб ҳавл,
Уз ҳолига айлар эрди лоҳавл.

Ул нақшни ёна ишқи бебок,
Филҳол юр эрди кўнглидин пок,

Тоғ ичра уни тушуб сабодек,
Қум узра тапи қуруқ гиёдек.

Ёшлардек этиб йиғию фарёд.
Қилмай ато-аносин, вале ёд.

Ёр айлабу ошно балони,
Соғинмай ёру ошнони.

Андух еб, этиб жафо майи нўш,
Ичмак-емаги бўлуб фаромуш.

Кўз ёшидек ўлмай орамида,

Жайран киби халқдин рамида.

Нафс итлигидин кечиб тамоми,
Дашт узра кийик мутиу роми.

Ҳар қумғаки мақдами етишиб,
Бир дашт кийик анга эришиб.

Гирдида кийик, тўла ябони,
Ул ўртада ўйлаким шубони.

Гоҳи ўпубон мунунг жабинин,
Гоҳи силабон анинг суторинин.

Ҳарён бўри посбон итидек,
Йўқ, йўқ, не дедим, шубон итидек.

Бу даштқаким тушуб гузори
Ким, қўкка етиб фиғону зори,

Навфалки Арабда эрди нодир,
Тигиға қадар, ўқиға қодир.

Яхшилиқ ила Арабда мавсум,
Оромғаҳи бу марз ила бўм.

Ул кун қилибон ҳавойи пахчир,
Ов амриға қилмиш эрди тадбир.

Ҳар хайлдин эл қилиб мураттаб,
Сахро сори сурмиш эрди маркаб.

Чарга аро қолмиш эрди Мажнун⁵,
Даврида кийик ададдин афзун.

Ҳар сайдки ул сипаҳни кўрди.
Тўш-тўшдин анинг сори югурди.

Борисиға иш анга ялинмоқ,
То мумкин аинг сори сиғинмоқ.

Навфал кўруб ул хилофи одат,
Ҳайрат анга ажз этиб зиёдат.

Сўрди элидинки: «Бу ғаробат
Ким, кўнглум аро солур маҳобат.

Сиз ҳам кўрасизму, йўқса йўқму,
Ё келди менинг кўзумга-ўқму?»

Ул хайлда баъзи зрди ҳамроҳ,
Мажнун ишидин саросар огоҳ.

Навфал қошида суруб ҳикоят,
Ул қиссани қилдилар ривоят.

Навфал дағи ишқ кўрган эрди,
Ғам дашти аро югурган эрди.

Бу ишники бнлди йиғлади зор,
Ул сайд қилурдин ўлди безор.

Дедики: «Не кимиё эрур ишқ,
Не бориқаи зиё эрур ишқ

Ким, ҳар кишиники қилди ғамнок,
Ғашдин қилур ўйла қалбини пок,

Ким ваҳши бўлмас эл била ром,
Сахро аро тутмас онсиз ором.

Ишқ ўйла вужудин орितिбдур,
Андоқ башарияти итибдир

Ким, ваҳшға йўқ қошида даҳшат
Чун кетти башарлиқ, итти ваҳшат».

Тарк айлади сайдға жафони,
Элга деди: «Ташланг ўқу ёни,

Ҳам итлигинтизни ташлангиз чуст,
Ҳам итларингизни боғлангиз руст!»

Чун хайлиға қилди бўйла аҳком,
Тушти, дағи қўйди ул тараф гом.

Мажнун кўруб они ошноваш,
Келмаклиги келди кўнглига хуш.

Гарчи даду дом қилдилар рам,
Мажнуни рамида турди бирдам.

Етгач Навфал, салом қилди,
Мажнун анга ихтиром қилди.

Дедиким: «Аё хужаста дийдор,
Чеҳрангда хужасталиқ падидор.

Ҳам меҳри сафо юзунгда толиъ,
Ҳам нури вафо энгингда ломиъ⁶.

Юз ком санга наснб келди,

Сендин кўзума ғариб келди

Ким, ғофил улус киби чекиб ўқ,
Ваҳш этидан ўзни истамак тўқ.

Чун йўқ бу ғизоға ихтиёжинг.
Озор недин тилар мизожинг

Ким, нафс нншотиға чекиб хайл,
Қон тўккали кўнглунг айлагай майл.

Бу зулм ила ул ғизому бўлғай,
Сендин бу сифат равому бўлғай?

Гар урса тикан аёғинга неш,
Кўнглунг аёғинг учун бўлур реш.

Не мазлама ёйин ўлди қурмоқ,
Уқ чекмаку жониварни урмоқ?

Ҳақ берди буларға доғи жони,
Ойини ҳаётдин нишони.

Бу неча рамида жонидин кеч,
Бежурм гуруҳ қонидин кеч!».

Навфал кўруб ул каломи дурпош,
Ер ўптию қўйди олида бош.

Дедиким: «Аё фаришта пайванд,
Келмай сифатинг башарға монанд!

Бу сўзки муродиинг эрди билдим,
Ҳарнеки дединг қабул қилдим.

Жоимға раво кўрай қилич, ўқ,
Лекин бу сурук рамидаға йўқ,

Чун сен қилдинг ҳикоят изҳор,
Эмди манга ҳам ҳикояте бор».

Мажнун анга берди буйла посух,
Ким: «Айтқил, эй жамоли фаррух».

Навфал деди: «Улки қилдинг иршод
Қил, қилма рамидаларға бедод.

Билдим нафасинг ҳаловатини,
Қўйдум борининг адоватини.

Сенким, элдин қилиб жудолиқ,
Қилмишсен аларға ошнолиқ.

Йўқ эл била улфатинг зиёдат,
Бу иш ҳам эрур хилофи одат.

Инсонки эрур чароғи биниш,
Бал чашму чароғи офариниш⁷.

Андин ўзин айламак рамида,
Ҳайвон била бўлмоқ орамида.

Ақл олида бесабаб кўрунди,
Сендин манга бас ажаб кўрунди.

Андоқ дедиларки: «Гулузоре,
Солмиш юрагингга хорхоре⁸.

Гар андоқ иш ўлғон эрса ҳодис,
Бўлғон эса мундоқ ишга боис,

Бўлғил бу рамидалардин озод,
Кезгил неча кун менинг била шод

Ул ердаки зору мубталосен,
Ғам домида бастаи балосен.

Имкони боринча айланин жаҳд,
Токим қилай они санга ҳаммаҳд.

Ер тутмаса нақду молу дархост,
Ҳарсори сипоҳ ишин қилай рост.

Ё тухфау моли хост бирла,
Ул бўлмаса зарби рост бирла.

Гар даври фалак муовин ўлғай,
Ҳар навъ билаки мумкин ўлғай.

Бу уқдадин истабон кушодинг,
Коминг била еткурай муродинг.

Гар бўлмаса ул ғараз муяссар,
Бордур худ анга эваз муяссар.

Фарзанд қилай сени ўзумга,
Миннатни қўяй ёруқ кўзумга.

Лекин даду домдин чекиб гом,
Тутқил бу рамида бирла ором.

Одам била ваҳш келди кам жинс,

Одамға ҳам одам ўлди ҳамжинс.

Гар ёр висоли ўлса коминг,
Бу ишда керакдур эҳтимоминг».

Чун васл сўзин эшитти Мажнун,
Шавқ ўлди бурунғидин ҳам афзун.

Хушҳоллиқ этти они беҳол
Беҳоллиқ этти нутқини лол.

Юз саъй била қилиб такаллум,
Кўзида сув, оғзида табассум.

Деди: «Неким айладинг хитобим,
Борисиға бор эди жавобим.

Чун васл сўзин дединг унуттум,
Ул барчасидии канора туттум.

Бу ваъдаки қилдинг ошкоро,
Вўлмаса вафосиға мадоро.

Юзумдурур ашҳабинг тувоғи⁹,
Бошимдурур маркабинг аёғи».

Икки сори мундоқ ўлгоч озарм.
Бир-бирларини сўруштилар гарм,

Ул пояда ихтилот бўлди,
Ким мужиби юз нишот бўлди.

Чун васл ила берди муждагони,
Навфал олиб уйга борди они,

Эй ҳажрда жисми нотавонинг,
Чун муждаи васл топти жонинг.

Гар васл иши маҳолвашдур
Филҳол бу мужда бори хушдур.

XXII

Навфалнинг Лайли гавҳарин Мажнун иқди силкига тортар учун гавҳардек сўзлар назм силкига тортиб Лайли атосиға йиборгони ва анинг сўз гавҳарин ушотиб пайванд риштасин узгони ва Навфал сипоҳ чекиб, ул доғи адоват ясолин тузгони ва кин арсасиға от суруб дов тилашгонлари ва фалак мансубаларидин бир-биридин қойим айрилишқонлари ва берк ерлар ҳисор қилиб тушгонлари¹

Бу дашт тай айлаган мусофир,
Бу навъ этти фасона зоҳир

Ким, ёр ўлуб ул ики ягона,
Чун бўлдилар уй сори равона.

Навфал тилади неча суханвар,
Ҳар мушқил иш ичра ройи анвар,

Шарҳ айлаб аларға сурати ҳол,
Лайли ҳашамиға қилди ирсол.

Айлаб атосиға бўйла пайгом:
«Кей тавсани бахту толеинг ром!

Кайс улки Арабда бебадалдур,
Ҳар фазлда эл аро масалдур.

Ланли сари ишқи пок пайванд,
Қилғон эмиш они орзуманд.

Ифрот ҳаёву инфиоли,
Қўймай қилуриға шарҳ ҳоли.

Қавму хайлин унутқон эрмиш,
Ул ишқ ила дашт тутқон эрмиш.

Савдо аро бўлмиш ўйла мафтун
Ким, эл дер эмишлар они Мажнун

Хайлинг аро касби илм қилмиш,
Оламда не илм бори билмиш.

Сен доғи ишин билур эмишсен,
Дойим сифатин қилур эмишсен.

Бўлғонда бу ишқ мубталоси,
Не фикрни айламиш атоси.

Гар худ санга эрмас эрди фарзанд,
Фарзандинга худ бор эрди монанд.

Сен доғи илик чекиб ишидин,
Аҳволини англамай кишидин,

Қўймишсен они асири андуҳ
Қим, тутмиш гаҳ дашт, гаҳи кўҳ.

Мундоқму бўлур мурувват охир,
Мардумлиғ ила футувват² охир.

Ўткандин шиква қилса бўлмас,

Ҳар негаки ўтти етса бўлмас.

Мен дашт аро тилаб нишони,
Уйга кетурубмен эмди они.

Этибмен ўзумга ёру фарзанд.
Бўлмиш яна воқифу хирадманд.

Эмди будур илтимос дархост
Ким, қилсак иков никоҳ ишин рост.

Кўз устида улча расму ойин,
Жон ўртада улча ақду кобин.

Дур тож уза айбдин йироқдур,
Лаъл ўлса ёнида яхшироқдур.

Гар тўлғар эсанг бўюн бу ишдин,
Ваҳм айлагасен кўнгул қолишдин».

Бу сўз била кўп бериб табаррук,
Айлаб алар ул сори таҳаррук.

Лайли атоси ҳам ўлғоч огоҳ,
Мажлис ясабон нечукки дилхоҳ.

Пайғом аҳлини айлаб икром,
Пайғомини айлаб аҳли пайғом.

Сомияға қатиғ келиб бағоят,
Тўлғонди ўзига бениҳоят.

Бевақт ўлуб этти бўйла тақрир,
«Ким, мундоқ эмиш азалда тақдир

Ким, ул бути чину моҳи фархор,
Бу боғда гар гул ўлса, гар хор.

Бир ўзга муҳиб ҳабиби бўлғай,
Узга кишининг насиби бўлғай.

Алқисса қазони осмони,
Еткурди яна бировга они.

Гар бўлмаса эрди ҳам бу сурат
Йўқ эрди манга баса зарурат

Навфал сўзига итоат этмак,
Ҳар ишгаки амр қилди етмак.

Хосики қилиб сўзини тақсим,
Бир қисмин умед этиб бирин бийим.

Уммед ила кўнглум айлагай хуш,
Бнйми била хотирим мушавваш.

Ул ойки асири беададдур,
Бу лаҳза бировга номзаддур.

Гар топса бу сўзидин надомат,
Ул норию биз бери саломат.

Бу сўз била тоимас ўлса таскин,
Гар лутф аёп қилур, агар кин.

Лутф айласа фориғ ўлтуруббиз,
Кин кўргузур ўлса ҳам туруббиз.

Андоқ дағи бўлмасун анга фаҳм
Ким, кинидин этғумиздурур ваҳм.

Разм ойляса азм қилғумиздур,
Азм айласа разм қилғумиздур».

Ўзни чу бу ерга хатм берди,
Деди: «Борингизки сўз бу эрди!»

Қўптилар ул эл топиб хижолат,
Навфалға кетурдилар малолат.

Навфалға чу бўлди қисса маълум,
Бўлди бу хабардин асру мағмум³.

Ул навъки ваъда қилмиш эрди,
Бу иш бўлуруни билмиш эрди.

Жамъ айлади ҳар қабиладин хайл,
Филҳол урушқа айлади майл.

Мажнунни қилиб ёнида ёвар.
Ут остида ел киби таковар.

Ҳам тўниға еткуруб шамома,
Ҳам бошиға чирматиб амома.

Ул ҳарне қилурдин ўлмай огоҳ,
Гаҳ нола қилиб, гаҳи чекиб оҳ.

От қай сариким борур дам урмай,
Турса дағи йўл юрурга сурмай.

Тайёр қилиб сипоҳи жаррор⁴,

Жаррорлиқ ичра барча тайёр.

Мажнун иши саъю ҳийласиға.
Сурди Лайли қабиласиға.

Огаҳ бўлғоч алар доғи бот,
Ойини жалодат айлаб исбот.

Ҳарён киши чоитуруб йиғиб эл
Ким, амрида маҳкам айлабон бел.

Ўтру чиқибон адувға ҳоли,
Қўшиш била туздилар ясоли

Ким фаҳм этиб ўйла қаҳру кинлар,
Чарх айлади ҳардам офаринлар.

Навфал черики доғи чекиб саф,
Усрук тевалар киби сочиб каф.

Бу навъ ики сипоҳи хунрез,
Қон тўккали барча ваҳшатангез.

Бнр-бирга етиштилар ғазабнок,
Қатл этгали барча тунду бебок,

Маркаб ели арсани супурди,
Озарм гияҳларни совурди⁵.

Андоқки ёғин ёғар баҳорон,
Майдонға сув урди тийр борон

Дашт узра эгаргучи ҳаюнлар,
Ошубда ўйлаким қуюнлар,

Псч урмоқ ишида ҳар синони,
Бошин киши янчғон йилопи.

Дол ўлди синони шед янглиғ,
Ҳайат била барги бед янглиғ⁶.

Иттик қилич истаб эл ҳалоки,
Бош қирқар учун нечукки поки.

Поки киби тезлик қилиб фош,
Қирқиб, лекин соч ўрниға бош.

Уқ тойириким учуб ҳавоға,
Йўл ҳайати кўргузуб балоға.

Чун учқали очилиб қаноти,
Аъдо танидин ўчуб ҳаёти.

Пайконлар ўлуб ҳавоға мойил,
Юз кавкаби наҳс барча қотил.

Ҳар танғаки марг ўтини ёқиб,
Умр ахтари турмайин уёқиб.

Ҳар сори шиҳобвор ҳарба,
Чун майл қилиб тамом зарба.

Бўлса зириҳ андоқ ўтуб андин
Ким, игна ҳариру парниёндин⁷.

Ханжар қилиб ўзни муттасил тил,
Қон тўкмак этиб они қизил тил.

Ул захми забон ила ҳамеша,
Эл бағрини ёрмоқ анга пеша.

Гурз айлаб ўзин улусға саркўб,
Эл мағзида ҳардам андим ошўб.

Ногаҳки зуҳур этиб хилофи.
Бош косалари бўлиб ғилофи.

Наъра била кирди абри ғуррон,
Ул абрға барқ тиғи буррон.

Ул абри бало, бу барқи офат,
Андин бори даҳр ғарқи офат.

Остида ҳаюни ваҳшатангез,
Ел ўйлаки, абрни қилур тез.

Парранда хажанги жавзи ҳурдум,
Сайр амрида ражъат ичра анжум.

Суръат аро барқдин дарахши,
Ражъат аро барқ гом рахши.

Рокиб анга қатлдин уруб дам,
Пархош куни^а нечукки Рустам.

Ҳар бир араби таассубойин,
Равшан қилиб онча шуълаи кин

Ким, кўкка бўлуб шарори пайваст,
Дарё суви айлай олмайин паст.

Бу навъ ики сипоҳи қотил,

Бир-бирга чу бўлдилар муқобил.

Навфал сипаҳи қалинроқ эрди,
Қаҳрининг ўти ялинроқ эрди.

Аъдоси бу шуълани кўруб гарм,
Фарз ўлди тариқи ҳазму озарм⁹.

Чун бор эди элга бийми офот,
Ер беркига мойил ўлдилар бот.

Гўс бўлуб эрди кун доғи кеч,
Бир сори шикаст тушмади ҳеч.

Навфал дағи ёнди шоду хуррам,
Ер топти сипаҳ тушарга маҳкам.

Чун икки черикка бўлди таскин,
Кин аҳлиға зоҳир ўлди бас кин

Зулмат сипаҳи чу солди соя,
Анжум юрутуб анга талоя.

Чин хусрави қилди тарки авранг,
Ер юзии тутти хусрави занг¹⁰.

Ул икки сипаҳ қилиб мадоро,
Ҳазм ўлди аларға ошкоро.

Ҳар сори телоялар равона,
То тонгла не айлагай замона.

Эй ишқ элининг силоҳ шўри,
Келди манга ғам сипоҳи зўри.

Тут майки дами фарах топойин,
Ул хайлға бош яланг чопойин.

XXIII

Лайли атоси уз хайлин Навфал сипоҳи қошида забун қўруб, адувға чеккан тиғни ўз жигарига урмоқ устағони, яъни Лайли қонин оқизай дегони ва ул қуёшни Мажнун тушта қўруб, заволини равшан қилғони ва мотамзада тундек Навфал олдида ахтари ашкин оқизғони ва Навфалнинг ўти таркин тутуб ёнмоғи¹

Роқимки узотти тил синонин,
Бу навъ эвурур қалам инонин

Ким, ул куи уруш чу бўлди қойим,
Қўнмоққа сипоҳ бўлди нойим.

Навфал чу урушқа эрди толиб,
Хасми сори бўлди ваҳм ғолиб.

Лайли атоси қўруб элин суст,
Чора сори боғлади белин руст.

Чорлатти равон уруқ-қаёшин,
Солди ораға ул иш кенгошин.

Қўп гуфту шунид ароға тушти,
Кўп тул бу можароға тушти.

Охир мунга қилди сўзни кўтах,
Ким: «Эл қочибон наузбиллаҳ²».

Навфал сори бўлса фатҳ ёвар,

Сурса ҳашамим сори таковар,

Ҳукмин сурубон амирлардек,
Лайлини чекиб асирлардек,

Хайлим ара солса бўйла афсус,
Тушса қара ерга нангу-номус,

Ул лаҳза ажаб бало бўлур иш,
Ё ўлмаку ё жало бўлур иш.

Бўлур қаро ер тубига бормоқ,
Бўлмас араб ичра бош чиқормоқ.

Бўлғунча бу навъ амри нохуш,
Бир фикр келур баса манга хуш

Ким, тонгла ул ойни ҳозир айлай,
Бир дамда ишини охир айлай.

Ўқ игнасин тикай либосин,
Ханжар суйидин эзай ҳиносин.

Туфрокқа солай қади ниҳолин,
Ерга киярай қоши ҳилолин.

Ҳар неча кўзум чароғи улдур,
Жоним тару тоза боғи улдур.

Офат елидин ўчуб чароғим,
Торожи хазонға қолса боғим,

Хушроқки адувға ком бўлғай,
Номус манга ҳаром бўлғай».

Чун сўзни бу ерга айлади банд,
Таҳсин этиб ўлди барча хурсанд.

Навфал сори нусрат эрди ҳосил,
Хайли сипаҳн эди қавий дил.

Мажнунға ғариб ҳолат эрди,
Гаҳ завқу гаҳи малолат эрди.

Чун ёр висолин айлабон ёд,
Кўнгли бу умид ила бўлуб шод.

Лек ўлмоғи ёр хайли мағлуб,
Кўнглин анинг айлар эрди манкуб.

Ошиқлиқ иши эрур забундуқ,
Меҳнат чаҳи ичра сарнигунлуқ.

Бедилни енгиб эди бу қайғу
Ким, бахт кўзига солди уйқу.

Кўрдик келур нигори зебо,
Боштин-аёғига хаззу дебо³.

Йўқ, йўқ, не нигор, сарви гулчеҳр,
Не сарв, не гулки, ғайрати меҳр.

Кўз чашмасида зулоли беғаш,
Жон гулшанида ниҳоли саркаш.

Саҳройи латофат ичра лола,
Не лолаки, мушкбў ғазола.

Дарёйи малоҳат ичра гавҳар,
Гавҳар неки, акси меҳри ховар.

Кўз мардумидек кўнгулга ёққан,
Яъники ҳамеша ашки оққан.

Ҳажр ўтида шамъи оламафрўз,
Яъники иши гудоз ила сўз.

Кўз ёшини субҳдек ёшурғон,
Яъни гули меҳрдин дам урғон.

Сабрини оқизғон ашк сайли,
Яъни маҳу меҳр рашки Лайли.

Ҳам оғзида оҳи иштиёқи,
Ҳам савтида навҳаи фироқи.

Етгач алиф қадин қилиб дол,
Мажнунни аёғин ўпти филҳол.

Сўнгра қучушурға бўлди мойил,
Бўйниға қўлин қилиб ҳамойил.

Дедиким «Аё: рафиқи жони,
Йўқ, йўқки, аниси жовидони.

Ишқингда отам яроқ қилмиш,
Эл ҳам бори иттифоқ қилмиш

Ким, қатлима тонгла айлаб оҳанг,
Қоним била ерни айлагай ранг,

Меҳримға қарин завол қилғай,

Қонимни шафақ мисол қилғай.

Меҳрини шафақваш этса қоим,
Ер остини айлағай маконим.

Ишқингда манга бу эрди мақсуд
Ким, кўрсам ўзумни анда нобуд.

Даврон бу муродима етурди,
Не истадим олима кетурди.

Ишқингда не орзуки эттим,
Ул навъки комим эрди еттим.

Тушти менинг олима ажаб йўл,
Сен яхши қол эмдию тирик бўл»

Бу сўз била кўздин оқизиб рўд,
Девонаси бирла қилди падруд.

Мажнунға дегач бу сўзлар ул ой,
Сесканди анингдек айлабон: «Вой!»

Ким, ўчти улус кўзидин уйқу,
Эл ҳайрат этибки: «не эди бу».

Мотамзадалар киби ўкурди,
Навфал сори ашқидек югурди.

Етгач ер ўпуб сўз этти оғоз:
«Кей хасмға ғолибу сарафроз!

Тенгри учун эмди чекмагил тиғ,
Қўй, кинаю разм қилмоғил биғ!

Ким, тиғинг этар кўнгул шигофи,
Жон қасди этар анинг масофи.

Тонгла яна разм тузма охир,
Пайванди ҳаётим узма охир!

Кин ёйин илиқдин айлагил йўқ
Ким, жонима тегмагай меинг ўқ».

Ҳайрат била Навфал этти тафтиш
Ким, эрди хилофи одат ул иш.

Арз айлади кайфиятини Мажнун,
Навфалки эшитти, бўлди маҳзун.

Жазм эттики: «Бу қазия чиндур,
Мажнун туши бегумон яқиндур»⁴.

Англаб эди кўнглининг сафосин,
Бал ойинаи жаҳоннамосин

Ким, айламас анда ошкоро,
Жуз сидқ жамоли жилва оро.

Чун тун араби мусофирона,
Ҳар сори тушурди хайлхона.

Кўк мазраи ичра бетаваҳҳум,
Оқ уйини тикти турки анжум»⁵.

Ҳам бу хабар ўлди элга таҳқиқ,
Эл барча қилиб сўзига тасдиқ.

Навфал ҳашамиға қўйди юз бот
Ким, етмагай ул санамға офот.

Мажнун дағи қилди дашт азми
Ким, фатҳ қарини бўлди разми.

Эйким, манга ҳамдаму қаринссн,
Муставжиби юз минг офаринсен.

Бандангмен, агар қилиб мени ёд,
Бошингдин эвуруб этсанг озод.

XXIV

*Мажнуннинг Навфалдин айрилғони ва бодпойин девбоддек суруб,
бодия азми қилғони ва Зайд²ға йўлуқуб аҳволин маълум этғони ва
анга етган бедоддин мунунг ҳам қўнглига алам етғони ва анинг
истирзоси учун ҳарне борин анга бериб, Лайли ҳашами қўчган ерга
кетғони¹*

Бу сафҳапи айлаган мунаққаш,
Сўзга бу сифат бўлур рақамкаш:

Ким, ёнди чу Навфали вафокеш,
Лайли эли бўлди фикратандеш

Ким, Навфал иши ажаб кўрунди,
Ёнмоғлиғи бесабаб кўрунди.

Ваҳм айладиларки; «Макр этгай,
Ғофил қилибон бошиға етгай».

Ул даштдин эттилар равон кўч,
Қилғон киби ҳажға корвон кўч.

Боғланди чу бухти узра маҳмил,
Оромгаҳ ўлди ўзга манзил.

Ул толии корсоз бўлғон,
Аъдосиға сарфароз бўлғон.

Бош тортғон ўйла шамъ бахти
Ким, куйган уйию барча рахти.

Иқболи саманди секриган чувт,
Туфроқ уза они ташлаган руст.

Бахти чаманида бутган ул вард
Ким, бошиға атридин етиб дард.

Яъни Мажнунни дил рамида
Борур эди бўлмаи орамида.

Ногоҳ йўлуқти дардманде,
Етган анга даҳрдин газанде.

Мажнун қўруб анда ғам нишони
Ғамгин бўлдию сўрди они³.

Қим: «Чарх пе иш бошингға солди.
Қим бўйла гирих қошингға солди?»

Мендек не учун малолатинг бор,
Де, тенгри учун не ҳолатииг бор?»

Ғамгин чекиб оҳи дардпарвард,
Бу навъ дедики: «Эй жувонмард!

Мен, мен араб ичра хоксоре
Бемояу тийра рўзгоре.

Ул пояда ажзу беназолиқ,
Ким рўзи учун қилиб гадолиқ.

Лайли ҳашаами менинг паноҳим,
Ул ҳай туфроғи такагоҳим.

Ул хайл отим хитоб этиб Зайд,
Бир хайли аёл этиб мени қайд.

Бу вақтки Навфали жафогар
Мажнунға бўлуб мутиу чокар.

Оразмға садди роҳ чекти,
Лайли элига сипоҳ чекти.

Ҳеч иш бўлмай арода воқеъ,
Бўлди яиа манзилиға рожеъ.

Лайли зли ваҳм этибки ногоҳ,
Ул вақтки ўлмаса эл огоҳ

Ғофил қилиб элни эмди кетгай,
Ёнғай дағи этгай улча этгай.

Борди эса ихтиёр иликдин,
Очилмас иш ул замон биликдин.

Журъатдин эрур пишот қилмоқ,
Лекин керак эҳтиёт қилмоқ.

Машъуф ўлубон бу нукта дерга.

Чектилар улусни берк ерга.

Чун қилди қабила аҳли шабгир,
Тун олам аро сочар зди қийр.

Чун кўч элидин назарни ёздим.
Очқунча юмуб назарни оздим.

Манзилда бўлуб алар қарори,
Мен тушган эмишмен ўзга сори,

Чун меҳр саҳар йўлин ёрутти,
Икки тевалик йўлумни тутти.

Навфал сипаҳини тарқатиб жазм,
Қилгон эмиш уйга ул иков азм.

Тутмоқ мутааззир эрди гўша,
Анбончада ҳарне эрди тўша⁴.

Олдилару икки, уч дирам ҳам,
Бал ҳарне бор эрди бешу кам ҳам.

Бу онча эмас эдики ёна,
Чектилар иковла тозиёна⁵:

«Нақдингни нетибсен, айтғил!» деб.
«Кўмган ери сори қайтғил» деб.

Урмоқ била жисмим айлабон реш,
Чун тоимадилар нима каму беш.

Солдилару қилдилар азимат,
Мен фурсатни билиб ғанимат,

Гом урғали бу тараф ошуқтум,
Токим санга бу замон йўлуқтум.

Сен доғи агар алардин ўлсанг,
Саҳрода киши талардин ўлсанг.

Йўқ кисада нақддин нишоним.
Бордур керак эрса нақди жоним».

Мажнун эшитиб бу можарони,
Отдин солиб ўзни, қучти они.

йиғлаб деди: «Эй рафиқи мажруҳ!
Нетгай санга айласам фидо руҳ?

Жоним баданинг шифоси бўлсун,
Бошим қадаминг фидоси бўлсун⁶.

Навфал элидин не бўлса ҳодис,
Мажнун анга ўлғон ўлса боис.

Мажнун мени тийра рўзмен бил,
Тиғ ол, пеки хотиринг тилар қил.

Жисмим тилаганча айла ёра,
Кўнглумни худ айла пора-пора.

Ваҳм этма бу ишда тангдилмен
Ким, ҳарнеки айласанг бихилмен⁷.

Гар қатлима айламассен оҳанг
Ким, олам элигадур бу иш нанг.

Ҳам нақдинг учун эваздур отим.
Ҳам ўзга жиҳотинга жиҳотим»,

Деб ҳарнеки киймиш эрди сўйди,
Мажмуин анинг қошиға қўйди.

Ҳам қошиға чекти бодпойин,
Қолқону қиличу ўқу ёйин.

Кўп бўйла қилиб рамидадиллиқ,
Упти аёғнн тилаб биҳиллиқ,

Дедики: «Агар азнмат этсанг,
Лайли ҳашамиға ёна етсанг.

Не тил бнла де, етур саломим,
Ё бўйлазу бўйла де паёмим

Ким, онча менинг хижолатим бор,
Ул пояда саъб ҳолатим бор

Ким, мумкнп эмас такаллум этмак,
Худ бўлмас апи таваҳҳум этмак.

Бўлдунг чу балода раҳшуносим.
Бордур санга мунча илтимосим

Ким, ёр қабпласпн эришгил,
Қай сорики бордилар етишгил.

Ҳам олма юзунгнн ул макондин,
Бошинпп; дағи ул остондин.

Жисминг ул эшиқда хоксор эт,

Шукронаға жонни ҳам нисор эт.

Жон бергали бермаса кўнгул ёр,
Менда доғи жон била кўнгул бор.

Иккисини санга топшуромен,
Туфроғ аро танни ёшуромен.

Жоним эшигида айла помол,
Кўнглумни итининг олиға сол».

Они бу фасона айлабон тез,
Эшитгучи кўнгли ҳайратангез.

Билгач ўзни, англабон каломин
Ер ўптию қилди эҳтиромин.

Дедиким: «Аё гузини айём,
Ишқ ояти ичра ҳарфи идғом!

Ул ҳажр тунига субҳи уммед,
Не субҳи умсд, меҳри жовид,

Меҳрига саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳулали юзига бурқаъ.

Ул навъ ғампнгда нотавондур
Ким, элга ҳаднси дostonдур⁸.

Ҳам оғзи аро сенинг мақолинг.
Ҳам кўнгли аро сенинг хаёлинг.

Гап қилсанг ишоратики, сурсам,
Сендин хабари анга етурсам.

Бу муждадур анга жондин ортуқ,
Бал ҳарнеки дермен ондин ортуқ.

Неким манга сен риоят этсанг,
Мунча нимаким иноят этсанг,

Сендин анга айтсам фасона,
Ул бергуси икки мунча ёна.

Ҳақ сўз десанг анга еткурурмен,
Амр ўлса жавоб келтурурмен.

Ҳам ком топар ики дилором,
Ўртада манга дағи етар ком».

Мажнун деди: «Эй рафиқу ҳамдам!
Жонбахш даминг ярамға марҳам,

Ҳижрони тилимни лол этибдур.
Сўз дерни манга маҳол этибдур.

Лекин чу ишимни сўрдунг охир,
Ҳолим бу дурурки кўрдунг охир

Ким, мен мени дардманди маҳжур,
То бўлгай отим қошингда мазкур.

Сен чунки бу ёрлиқ қилурсен,
Ҳарне дер эсанг ўзунг билурсен.

Ойини вафо шиоринг ўлсун,
Бор эмдики тенгри ёринг ўлсун»

Зайд ўлди фалакрав узра роқиб,
Сурди андоққи нажми соқиб⁹.

Ул тез қабила сори сурди,
Мажнун дағи ёнди пўя урди.

Ул ерга дегин югурди жондин
Ким, кўчмиш эди қабила ондин.

Эй ёри манозили насими,
Жон атри берур даминг шамими.

Етгач бу шамим беҳуд ўлдум,
Жонон хабарин де, йўқса ўлдум!

XXV

*Қуёш чашмаси саратон макони бўлғондаким, ҳарорат фартидин
ҳаво ҳубоб² сардоба³ларида пинҳон ва ўт хоро мусомотида ниҳон
бўлурда Мажнуннинг ўтдек изтироб ва ҳаводек шитоб била Лайли
ҳашами ўрниға етиб, қўтур итни назора этгони ва ит ошноға
ялинғондек ул ошнорўй итга ялинғони ва элдин ҳайратангиз
хитоб эшитиб, ваҳшатомиз жавоб бергони ва ул ит қошидин
кийиклар суҳбатиға етгони ва анинг мушкин ғазолидин рақами
мушкбор еткурғони*

Бу арсада айлаган таку пўй,
Сўз соҳатида⁵ бу навъ урар гўй

Ким, етти чу ул дамапға Мажнун
Ким, сайр этиб эрди меҳри гардун.

Кун туш эдию тамуз фасли,
Жавзо била меҳр тоб васли⁶.

Кун гарм бўлуб ҳалок жонга,
Лайли киби ўт солиб жаҳонга.

Ҳар елки эсиб ҳароратомез,
Мажнун дамидек жароҳатангез.

Тинмай югуруб қуюн тагидин,
Қум узра аёғи куймагидин.

Хуршед ҳароратидин анжум,
Ер сояси остида бўлуб гум.

Кўк табъиға чун ҳарорат ошиб,
Жисмиға шафақдин ўт тутошиб.

Тоғдин кишиким тилаб нишони,
Вир тўда қизиқ кул англаб они.

Жисмидағи оташин гуҳарлар,
Андоқки кул ичра ўт кўмарлар.

Дарёга солиб исиф ҳаво тоб,
Тўлғонмоғи ўз-ўзига гирдоб⁷.

Ўрдак анга чун аёғ узотиб,
Сув жўши аёғин элпиротиб.

Ул сув тафидин тилаб фароғин,
Парда аро чирмабон аёғин.

Оқартиб экинии меҳри пурнур,
Кўк хатни нечукки таъби маҳрур⁸.

Буғдой борп хўшадин арилнб,
Тоба нахуди киби ёрилиб.

Хирман ерпда тазарву дуррож,
Ер тобасидин теруб қовурмоч.

Ўргамчи шабоққа парда солиб,
Ул парда ичинда соя олиб.

Итлар тили ерга тегуруб бош.
Ғурра асад пчра айлабон фош.

Қуртики ҳарорат ўртаб они,
Тар мева аро кириб ниҳони.

Ул мевани меҳр парваришта,
Айлаб бори хом эканда кишта.

Кўллар ери сувпи жазб этиб пок
Сув ҳасратидин танида юз чок.

Ул кўнглини ҳажр чок қилғон,
Ғам жонини дарднок қилғон¹⁰.

Ул ерга етишти ногаҳондин
Ким, кўчмиш эди қабила ондин.

Эврулди ҳамул даманни бисёр,
Не ақл, вале анга не ҳис ёр¹¹.

Кўчмиш эди бори хайлхона,
Ерда қолиб ўрнидин нишопа.

Ҳар ердаки кўрди уй маконин,

Юз бирла супурди остонин.

То сайр ила етти иттифоқи,
Ул ергаким ул санам висоқи.

Кўпгмлга тутошти ўйла пийрон¹⁰
Ким, хилқати мулкин этти вайрон.

Ҳам жисмиға печу тоб тушти,
Ҳам кўнглига изтироб тушти.

Билхосса ишқи хонапардоз,
Кўнгли аро солди махфи ул роз

Ким, ёр мақоми бу дамандур
Ким, туфроғи жонига ватандур¹³.

Ҳам дилбар исин топиб димоғи.
Бўлди яна тоза ишқ доғи.

Кўйглини ғам айлади лагадкўб,
Жони аро тушти онча ошўб

Ким, дахрин кўзғади ниҳони,
Кўнглидаги ишқ кўзғолони.

Бнрдам чу бу ўти топти таскин,
Кўпти яна ул ғариб мискин

Манзилға юз урди гом-баргом.
Юз кўпдию сажда қилди ҳар гом.

Жонон уни ўрнини чу топти,
Жон пардаси бирла они ёпти.

Кирпиклар ила ерин супуруб,
Туфроғини кўз аро ёшуруб.

Ашки била балчиғ айлаб они,
Беркитгали равзани балони.

Бир лаҳза танур ичинда итти,
Ўтлуғ дамидин ани қизитти.

Кулларни кўзига сурма тортиб,
Кўз уйини сурмадек қарортиб.

Охур аро лаҳзаи кўюб гом,
Каҳ баргидек анда тутти ором.

Ҳар донанн томидинки чекти,
Кўйгли аро меҳр тухмин экти.

Кийз порасин оҳи куйдуруб чувт
Боши ярасиға боғлади руст.

Ҳар ён югурур эди уруб оҳ
Ким, бир қўтур итни кўрди ногоҳ.

Эти тери заҳматидин ориб,
Аъзоси харошдин қизориб,

Ҳам супи равоп оғиз-бурундин,
Ҳам жисми жудо бўғун-бўғундин

Қои қолмай солча рағларига,
Жилди ёпишиб сўнгақларига.

Аъзосида унда-муида бир тук,
Ул ҳам бўлуб анга бир оғир юк.

Қилман юрумакка майл ҳаргиз,
Қуйруғи юкин чекарга ожиз.

Эрники ёпилмайин тишига,
Яъники қулумсуб ўз ишига.

Кўзики ўзин чуқурға солиб,
Аъзосиға боққали уёлиб.

Оғзи нафаси пасими меҳнат,
Қуйруғ анга зайли мими меҳнат.

Юз йўл таиига ясаб жароҳат,
Меҳнат кирибон чиқарға роҳат.

Баским тани равзан узра равзан,
Равзан-равзан бўлуб анга тан.

Яралари ичра қайнашиб қурт,
Ҳам апда аларға туъма, ҳам юрт.

Қилгоч ярасини қурт дарҳам,
Тил бирла яламоқ анга марҳам.

Балким бу адувға қаҳр сурмак,
Ҳар лаҳза аларға тил тегурмак.

Қоплиғ жасадида бир сурук зоғ,
Бир лолада ўйлаким неча доғ.

Учуб-қўнуб айлаб анга қинлар,

Захм устида ўйлаким чибинлар.

Йўқ анга чибин қўрур мажоли,
Қуш қовғали худ не эҳтимоли?

Мажнун кўргач бўлуб мушавваш
Кўнглига бу зулм келди нохуш

Итга қўюбон тани итоат,
Ул хайлға бошлади шафоат:

«Кей талъату лавкингиз муборак,
Бўлғон манга барча тожи торак.

Бошимдаги юз яра нишони,
Ҳар бир бирингизнинг ошёни.

Кўнглумдаги юз тешук тешиб оҳ,
Ҳар бир бирингиз учун ватангоҳ.

Айланг бу харобани нишиман
Ким, жавру жафо чекар кишиман.

Кўзумни чўқунг, танимни тишланг,
Онинг кўзину танин бағишланг.

Қасдингиз агар наҳиф итдур,
Бу хаста доғи заиф итдур».

Кўрдик бу узру лобау печ
Қушларға тафовут айламас ҳеч.

Фарёд ила ваҳшат этти оғоз,
Рам топиб, аларға бўлди парвоз.

Келдию ул ит табонин ўпти,
Гаҳ панкари иотавопин ўпти.

Кўп кўргач анинг танида ёра,
Ўз кўнглагин этти пора-пора.

Олдию оритти ёрадин қон,
Ул пайкари пора-порадин қон.

Қонни танидин чу айлади кам,
Боғлади яроларини маҳкам.

Уз кўнглагини анга жул этти,
Қон ёшидин анга гул-гул этти.

Чун бўлди ани тонгордин озод,
Юз дард ила нудба қилди бунёд:

«Кей меҳру вафо била сириштинг,
Амдуху малол сарнавиштинг.

Улдамки танинга сихҳат эрди,
Кўнглунгда шукуху қувват эрди.

Таъбинг топибон мизожи хуффош,
Ҳазминг берибон язакка хашхаш¹³.

Ваҳминг қилибон бўри кўзин тўрт,
Ҳар тун таниға кўзи солиб ўрт.

Чангингга паланг кўз солур чоғ,
Боштин-аёғи бу ғуссадин доғ.

Бабр олинга ўйлаким сақатлар,
Тирноғингдин танида хатлар¹⁶.

Барс отламоғинг малолатидин,
Боғлаб кўзини хижолатидин.

Насрин дебон эл кафинг маконин,
Парвин деб улус изинг нишонин¹⁷.

Илгингга ҳино ёқиб муайян.
Гаҳ жайрану гоҳи гавзи жайран¹⁸.

Бўйнунг аро шўхлар таноби,
Бошинг уза шоҳлар рикоби.

Гоҳики ғазаб била ирилдаб,
Гардун асади сори хирилдаб.

Бу дамки малол ила бўлубсен,
Яъники бу ҳол ила бўлубсен.

Сендин қилур эрса эл танаффур,
Бордур манга суҳбатинг тафохур.

Бир кун неки кўйи ичра ҳурдунг,
Итлар била ҳар тараф югурдунг.

Ҳар тун неки тортибон фиғони,
Бўлдунг эшигида посибони.

Бир вақт неким вафо йўлидин,
Бошингга сўнгатк единг қўлидин.

Бир чоғ неки лутф этиб арода,

Солиб эди бўйнунга қилода¹⁹.

Жоним бўлсун танинг исори,
Бағрим бўлсун тишинг фигори.

Ёраб, фалак айлабои ғамнинг рафъ,
Бўлсун бори заъфу меҳнатинг дафъ

Ҳам бурнодин эмди чустроқ бўл,
Ҳам тозау тандурустроқ бўл.

Ул дам яна бўлса бахт ҳамдам,
Бўлсанг яна ул эшикка маҳрам.

Ётлиғ сифатини тутмағайсен,
Мен хастани ҳам унутмағайсеп.

Жоним олиб ул тараф гузор эт,
Туфроғиға кўйининг нисор эт.

Итлар била айласанг таку пўй.
Мендин борининг қошида юз кўй.

Кўйида сўнгак ғизо қилур дам,
Ёд эт бу заиф жисмини ҳам.

Гар толиу бахт ёр топсанг,
Жонон ҳарамиға бор топсанг,

Бор аҳли қовуб ул остондин,
Кимса сени «чиқ!» демаса оидин.

Тун бўлсау ул ҳарам паноҳинг,
Даҳлези ичинда такягоҳинг.

Ётиб энгакинг иликка қўйсанг,
Тумшуғунг ўшул эшикка қўйсанг.

Мендин ул эшикни ўп ниҳони,
Йўқ ўйлаки кимса билгай они».

Оғзиға кўзини суртубон кўп,
Дедики: «Аёғи туфроғин ўп.

Иккисини тирноғинг била ўй,
Бир ердаки ул аёғ босар қўй».

Бу нукталар ул қилиб шумора,
Ўткунчилар айлабон назора.

Ҳар ким таниб они зор йиғлаб,
Ғам кўнглин этиб фигур йиғлаб.

Тонимағон анлабон таҳайюр,
Аҳволиға йўл топиб тағайюр.

Кўнгли куюб ўйла можародин,
Бир сўхта сўрди ул ародин:

«Кей ишқ ўти ичра ахгар ўлғон,
Не ахгарким, самандар²⁰ ўлғон.

Бу ўт била пайкарингга таркиб.
Бу ўт била хилқатингга тартиб.

Зотинг бўлуб ўт била сиришта,
Тонг пўқ дссалар сени фаришта.

Ҳам келди фариштаваш сифотинг,
Ҳам бўлди малак сифот зотинг.

Мунчаки топиб сен итга улфат,
Ит бирла малак аро не нисбат?

Ҳар уйдаки бўлса итга манзил,
Бўлмас малак ул уй ичра нозил?.

Невчун аронгиздадур масофат,
Чун бор ул иков аро мунофот?»

Мажнун деди йиғлабон чекиб оҳ:
«Кен ишқдин ўлмогон сен огоҳ!

Йўқ, сени малак десам ғариби
Ким, йўқ санга ишқдин насиби.

Мсндекни эрур малак демак рев.
Ким, кўрса мени қироқ тутар дев.

Ишқ ўртади ул сифат вужудум
Ким, булди набуд барча будум.

Ул ўт аро айласанг тааммул
Топқунг баданимни тўдаи кул.

Не тонг агар ит хиром қилса.
Тўда кул аро мақом қилса?

Ҳар итгаки етса бир жароҳат,
Кулдин стншур таниға роҳат.

Бу птпннг эрур жароҳати кўп,

Демак бўлмас кул устидин қўп.

Йўқ, йўқки, эмастур итлик анда,
Итлик манга хатм эрур жаҳонда.

Ит мен, мен, улусқа ор мен, мен,
Бошдин аёғи фигур мен, мен!

Қўп захм танимни урди барҳам,
Ул келди бу захмларға марҳам

Ким, бўлса таида қўп фигури,
Ҳар захмдин ўлса изтирори,

Ким марҳам ила давоси қилса,
Жонин не ажаб фидоси килса?

Бўлса эди менда юз туман жон,
Бир тоимағай эрди бу бадан жон.

Борин анга зор қилғай эрдим,
Йўлиға нисор қилғай эрдим».

Бу эрди фасонаву фусуни
Ким, қилди яна ғулу жунуни.

Ёдиға чу кирди ваҳшийи дашт,
Қилмоқ кинику қулон била гашт.

Ул итнинг аёғ-илигин ўпти.
Нахжир азиматиға²¹ қўпти.

Бўлди яна сойири биёбон,
Маънусларин²² тилай шитобон.

Ул лаҳзаки Занд бўлди қосид.
Лайли сари топибон мақосид.

Ҳай ичида чун қарор топти,
Хилватда ул ойға бор топти.

Ул пардалар ичра ғунча кирдор.
Бу ташқари бўлди анга сирдор.

Неким билиб эрди ёридин сўз,
Девонаи беқароридин сўз.

Кўргузди демақда эҳтимомин,
Арз айлади олида тамомин.

Лайли чу апинг сўзин эшитти,
Кўнгли темурин дами эритти.

Жони аро андоғ ўт тутошти
Ким, дуди аинг бошидин ошти.

Гисусиму эрди анбаролуд,
Е чиқмиш эди бошиға ул дуд?

Гису киби печу тоб топти,
Тоб ичра ўзин хароб топти.

Юз узр ила Зайд сори боқиб,
Ҳасрат суйи кўзлоридин оқиб:

«Кей тан аро жон бериб каломинг,
Жисмимға равон бериб паёминг!

Жон дардиға чорақўш сен сен,
Одам демайин, суруш²³ сен сен».

Кўп узр қилиб сўзига пайванд,
Нақдина баса топиб кироманд,

Ташқари йибордиким: «Муни ол,
Оз эрди қошимда нақд филҳол.

Узрунгни бу навъ қўлмоғумдур,
Юз мунчаға қони ўлмоғумдур,

Бўлғаймуки лутф ила вафодин,
Бир руқъа бу зор мубталодин

Девонавашим сори етурсанг,
Ҳам мунда жавобини кетурсанг?»

Зайд этмади дилситонға миннат,
Дедики: «Эрур бу жонға миннат.

Бот бўлки ҳариф мунтазирдур,
Бу амрда макс бас музирдур»²⁴.

Лайли тилабон давоту хома,
Филҳол муҳаррар этти нома.

Эл англаридин ичида юз бийм,
Қосидға пиҳони этти таслим.

Қосид олиб ўлди даштпаймо,
Ул ергаким, ул ғариб шайдо.

Иш кайфиятин солиб ароға.

Топшурди битикни бенавоға.

Не эрканини чу билди Мажнун,
Заъф этганидин йиқилди Мажнун.

Жисмиғаки ерга паст тушти,
Чома киби юз шикаст тушти.

Ул номаға чун кушод берди,
Мазмуни ўқур замон бу эрди.

XXVI

*Лайлининг «лайлатул-бадр»дек сафҳа баёзида «лайлатул-
қадр»дек номаси саводин Мажнун ўқуб, оғзи висол шахдидин ширин
бўлғонда комиға занбур ниши сончилғони ва занбур нишидек хома
нўгин тез этиб жавобида коғаз табақини шахдолуд қилғони¹*

«Ул тенгри оти била бу маншур
Ким, берди кўнгулга ишқдин нур.

Урғоч майи ишқнинг салоси,
Одамға етишти ибтилози.

Бир журъаки чекти ул жигархун,
Маст ўлди, не маст балки мажнун.

Ул май била кимгаким бериб баҳр,
Талх этти фироқдин қотиб заҳр.

Берганга муфорақат балосин,
Еткурди мувосалат шифосин².

Булбулники қилди зору ғамнок,

Гул кўнглагини ҳам айлади чок.

Парвона гудозу сўзи андин,
Ут шамъга доғи рўзи андин».

Чун бўйла сочиб базе жавоҳир,
Андин сўнг этиб бу нукта зоҳир

Ким, «Ушбу рақамки нақши Чиндур,
Бир хастага бир шикастадиндур.

Яъни мени зору мубталодин,
Сангаки қутулмадинг балодин.

Эй ишқ ўтида хасим нечуксен,
Эй бедилу бекасим нечуксен!

Эй бўлғали ишқим ичра мадҳуш,
Бир журъаи васл қилмағон нўш!

Эй фурқатим ичра гар ёғиб тош,
Минг тош ебон яшурмайин бош!

Эй ҳажрим ўтида гар бўлуб кул,
Ҳар шуъла кўрунубон анга гул!

Эй хори ғамимни жонга урғон,
Гулбонгин анинг жаҳонга урғон!

Эй силсилаи жунун элингда,
Дад қуйруғидин расап белингда³.

Ҳолинг недурур фироқим ичра?
Фикринг недур иштиёқим ичра?

Сочингга ёпушса хору хошок,
Ким тортар экин бирин-бирин пок?

Фарқингки эмиш қуш ошёии,
Ким уркутур эркип андин они?

Бошингки сипсхр ушотти дарҳам,
Ким боғлар экин аларға марҳам?

Ўлтурса юзунгга гарду хори,
Ким аритур эркин они бори?

Жисмингки қонаса ғам тошидин,
Ким юр экин они кўз ёшидин?

Хорики кафингға борур эркин,
Кирпик била ким чиқорур эркин?

Ҳажр ўти танингни куйдурур чоғ.
Ким сочар экин ул ўтқа туфроғ?

Қум узра йиқилса жисми зоринг,
Ким бор экин анда ғамгусоринг?

Ҳарён югурурда зору бекас,
Соянг санга ҳамраҳ эркину бас.

Тоғ ичида иссиғ ўлса маълум,
Соя қилур эркня устунга бум,

Вайронада муҳлик ўлса андух,
Чўғз айлар экин бошинг уза «дух».

Ҳижрон туни жонинг олса бебок.
Субҳ айлар экин санга яқо чок.

Ғам заъфида дашт узра ётсанг,
Қум бистар экин аёғ узотсанг.

Тун бошинга ваҳш ўлур экин жамъ,
Олингда бўри кўзи экин шамъ.

Қон ютқали истасанг пиёла,
Топилмас экин магарки лола.

Ултурур экин чибин қошингға.
Эврулур экин қуюн бошингға.

Эй кош сипехри тнйра апжум,
Бергай манга доғи ул танаъум⁴

Ким, туну-кун ўлғамен рафиқинг,
Йўлсиз югурурда ҳамтариқинг.

Сен бўлсангу мен жаҳонда мавжуд,
Бўлса яна коинот нобуд.

Гаҳ собиту, гаҳ жаҳонда сайёр.
Йўқ даҳр диёри нчра дайёр.

Дилхоҳ ила иккимиз маоши,
Онини висол бетаҳоши⁵.

Маъман баданимға қўйнунг ўлса,
Маскан илигимга бўйпунг ўлса.

Гаҳ эгнима така қилса бошинг,

Тавқи зақанимда бўлса қошинг.

Гаҳ юзума тутса юзунг ором,
Оғзиингга етурса лабларим ком.

Етса таннма тиларда воя.
Ҳамхобалиғинг нечукки соя.

Найланки сипехри ҳарза новард
Қитди бу муроддин мени фард.

Сенинг нечаким ғамингга йўқ маҳл,
Чун эр кишисен бу саҳл эрур, саҳл

Ҳар сори урай десанг такингни,
Тутқучи тикандур этатингни.

Эток дағи пойбандинг эрмас,
Даври зиҳи ҳам камандинг эрмас.

Мискин мени зору пойбаста,
Йўқ, йўқки, заифи пошикаста.

Не майли суқун, пе хадди рафтор,
Юз қайди бало аро гирифтор.

Бўлмоқ юз алам уйида маҳбус,
Бирён, яна бирён ўлди номус.

Эр мажлиси ичра роҳ эрур зеб,
Хотун кишига салоҳ эрур зеб.

Бу меҳнати ишқ печ-дарпеч,
Номус чу кетти барчаси ҳеч.

Пардасини ғунча айласа чок,
Барбод этар они чархи бебок.

Сенсизки ғамим дами кам эрмас,
Сендин гар эмас кўп, оз ҳам эрмас.

Сен тортибон оҳи оташолуд,
Мен ўт ёқибон чиқормайин дуд.

Ҳар неча ғамимдин оҳ чектинг,
Навфал билаким сипоҳ чектинг.

Хайлим юзига бало уруб кож,
Аҳлу ҳашамимға бийми торож.

Истаб ато ҳам ҳалоки жоним,
Тўкмак тилабон ер узра қоним.

Мен мунча балият ичра хушдил
Ким, ёрға ком бўлса ҳосил.

Гар воқеа жуз ҳалок эмасдур,
Юз мунча ҳам ўлса бок эмасдур.

Мундоғ дағи дедилар фасона
Ким, Навфал ила бўлуб ягона.

Чун ҳужласи сори кўз солибсен,
Кўлмоққа қизини сўз солибсен.

Бўлсун санга бахт ёру ёвар,
Биллаҳ манга тушмади бу бовар.

Бўлса дағи чун санга эрур ком,
Не ком санта, манга эрур ком.

Боғ ичра қўюб қадамни бир кун
Сўрмиш эдим ул санамни бир кун.

Ҳам хўбу, ҳам элга меҳрибондур,
Неча деса яхшиғина жондур.

Ёвар санга ҳақ таборак ўлсуи,
Бу хайр ишинг муборак ўлсун.

Бўлсанг неча онинг ила хуррам,
Ёд айла гаҳи бу хастанни ҳам.

Инсофға ҳам канора тутма,
Бизни дағи бпр йўли унутма.

Мажнун ўқуғунча бўйла нома,
Заъф этти тани мисоли хома.

Зайд олиға ҳар замон қўюб бош,
Арз айлади сайлдек тўкуб ёш:

«Кей чок юракка чора андеш,
Марҳам аро ёшуруб баса неш.

Бу номаки жонни қилди бетоб
Ёзмоққа жавоб йўқтур асбоб»,

Зайд айлаб эди борин мураттаб,
Коғаз дағи хомау мураккаб.

Қўйди борисин қошиға бир-бир,

Ул қилди жавоби нома таҳрир,

Зайд олдию йўлга хез солди,
Ҳар лаҳза қадамни тез солди.

Пўяда сабақ бериб сабоға,
Топшурди битикни дилрабоға.

Хилватға кириб очиб суманбар,
Кўрди суман узра гарди анбар.

Чун солди саводиға пазар тез,
Бу навъ бўлуб эди гуҳаррез.

XXVII

*Мажнуннинг кўз қароси ва кирпич хомаси била жон сафҳасида
ёзгон кўнгли шурҳалари шарҳин Лайли ўқуб ишқ иттиҳоди
иқтисоси анинг кўнгли жароҳатларин мунунг ҳам кўнглин
оғритқони ва анинг талхком бўлғонидин мунунг доғи комин
очитқони¹*

«Ул тенгри оти била бу нома
Ким, ишқ элидин кўтарди хома.

Фардики йўқ аввал ибтидоси
Ҳаййики йўқ охир интиҳоси.

Тоғ балчиғи узра жола урғон,
Қум туфроғи узра мола урғон.

Ҳар кимники айлабон парпрўй,
Таън айлаган анга одату хўй.

Ҳажр эмгокини қатиғ яратқон.
Ғам шарбатини ачиг яратқон.

Ишқ ўтиға кимни куйдуруб чум,
Маъшуқиға бермаган тараҳхум.

Қилғон неча ошиқ ўлса ношод,
Маъшуқлуғ иқтизоси бедод.

Ошиқ ичи юз минг ўлса парканд,
Маъшуқни қилмай анга хурсанд.

Маъшуққаким эсиб насими,
Ошиқ ичига солиб жаҳими!».

Чун бўйла бўлуб фасона пардоз,
Андин сўнг этиб бу нукта оғоз

Ким, «Ушбу ғаму алам баёни,
Жон сафҳасида боғир нишони.

Мендинки ичим ғамингда қондур,
Сангаки ғаминг танимда жондур.

Яъни: бу жунун фасонасидин,
Расволиқ ўти забонасидин

Гулрухлар аросида париға,
Анжум аро меҳри ховарнға.

Не ҳаддим ила дуо дегаймен,
Юз мадҳ била саио дегаймен?

Мадҳинг дегали дағи қони тил?

Бўлса де олурму ҳам они тил?

Кун васфини қилмоқ ошкоро,
Хуффош тилига қайда ёро?

Ҳар нечаки чекти тилни савсан.
Гул васфида келди лолу алкан.

Ҳар неча бу навъдўр назирим,
Йўқ бир неча нуктадин гузирим;

Эй кишвари ҳусн подшоҳи,
Ҳусн аҳли бу кишваринг сипоҳи:

Эй нозу карашма боғида вард,
Не вард, баҳори нозпарвард.

Эй лутф жаҳонининг баҳори,
Юзунг бу баҳор лолазори.

Бўлғонда саҳар ели гулафшон,
Зулфунгниму айламас паришон?

Машшота² қилурда вусмани пок.
Қошингниму айламас гиреҳнок?

Сармаст кўзунгки эрди бемор.
Соғ ўлмоги бўлдимү падидор?

Рухсоринг ўтида холи ҳинду,
Узидек улуони куйдурурму?

Гулбарг уза сунбулунг тушуб
Қил янглиғ урарму ўт аро печ.

Юзунг хайию сочинг таноби,
Борму ул иковнинг обу тоби.

Оғзингки адамда бор эди гум,
Айларму аён ани такаллум.

Қаддинг қилибон ҳавойи рафтор,
Айларму жаҳон элин гирифтор?

Ноз уйқусидин очармусен кўз,
Юз ноз ила элга дермусен сўз?

Кўюнгадаки йўқ менинг киби хас,
Хасдин дағи қадр ичинда вопас³.

Бу эрмиш иродаи илоҳий
Ким, сиррини билмас эл камоҳи

Ким, кўзки ўюлғай эрди, эй кош,
Не кўзки, кесилгай эрди бу бош.

Ул орази дилрабоға тушгай,
Жон бирла кўнгул балоға тушгай,

Фикр этсам эди бу навъ ўзумни
Кўр этгай эдим ики кўзумни.

Мен ким эдиму бу дарди жовид,
Зарра бошида ҳавойи хуршед.

Бехост юзунга бир нигоҳим.
Тушганга менинг «едур гуноҳим

Ким, мунча келиб бало бошимға,
Юз дарду бало қаро бошимга.

Девона бўлуб чиқиб жаҳондин,
Овора диёру хонумондин.

Ҳар кун ватаним бир ўзга води
Ҳар тун яна бир даман саводи.

Қум натъи бўлуб менинг саририм,
Кун қурси бўлуб менинг фатирим

От манга жибол қулласидин,
Тўн манга самум ҳулласидин.

Гаҳ ёру мусоҳибим даду-дом,
Гаҳ тутмай алар била ҳам ором.

Дашт узра чу ваҳшатим топиб тул,
Ғам топиб ваҳш, бал қочиб ғул.

Ҳайратда вухуш ваҳшатимдин,
Меҳнатда туюр меҳнатимдин⁴.

Аидуҳу бало гумондин ортуқ,
Заъф ончаки бўлмас ондин ортуқ

Бир таври адам бўлуб манга жисм
Ким, анга вужуд берибон исм.

Бу заъф била чу пўя қилиб,
Ургамчи танобидин йиқилиб.

Кўксумники тиғи ҳажр этиб чок,

Кириб ҳашарот ичимга бебок.

Кўксум ичида чибин солиб шўр,
Кўзум уйида ватан қилиб мўр.

Бу навъ қотиғлиғу ириклик,
Ёдингдин ўлуб манга тириклик.

Бу дамки гуҳарнисор хоманг,
Таҳрир этибон етишти номанг.

Алфозин ўқурда руҳ топтим,
Ҳар ҳарфида юз футуҳ топтим.

Лекин ики сўз эди муҳаррар
Ким жонима солди ўт муқаррар.

Аввалки назарга бўлди маълум,
Навфал иши бўлмиш эрди марқум

Ким, «Тортиб иков сипоҳи хунрез,
Ҳайлим сари тиғ чектингиз тез».

Аллоҳ-аллоҳ бу не балодур,
Ким риштани дерки аждаҳодур.

Пашша киму пиллик хаёли,
Ё мўрға шерлик мажоли.

Бу мундоқ эдиким: ул сипаҳбад,
Етганда манга сипаҳ эди дад⁵.

Билгач ғами нотавонлиғимни,
Ишқинг аро хаста жонлиғимни.

Бўлмиш иафасе қошимда сокин,
Сўзлар дағи демиш улча мумкин.

Мен бирдам ўзумдамен, дами йўқ,
Мундин ажаб элга олами йўқ.

Сўз ичра чу кўрдум изтиробин,
Билмон не дедим анинг жавобин.

Ул олди мению уйга кетти,
Ул ерга етишти ишки етти.

Чун кинаву қатлин англадим рост,
Қилдим неки мумкин эрди дархост,

Ким қиниға солди ханжари кин,
Тутти ёнибон уйида таскин.

Бўлгонда фусун қилурга ҳамдам,
Уйланмак ишин деди экин х.ам.

Не англадим айлаган хитобин,
Не оники, не дедим жавобин.

Кўнглумдин ўлуб ҳам эрди барбод,
Номанг ўқуғондин айладим ёд.

Қилмоқ манга мундоқ ишни мансуб,
Тутғайму мурувват аҳли маҳсуб?

Мен мунча бало чскиб вафода,
Сен бўйла хаёлу муддаода.

Неким битидинг нечук қилай рад,
Не қилса қилур ким ўлса бехуд⁶.

Ғавғойи жунунға мубталомен,
Боштин-аёғимғача хатомен.

Номангға фидо кўнгул, кўзум ҳам,
Лекин санга бор бир сўзум ҳам:

Навфал сўзиким қилиб эдинг забт.
Мендин эмас эрди воқеъ ул хабт⁷.

Ул ишқу жупундин ўлди ҳодис,
Сен ишқ била жунунға боис.

Уйлаимак ишики нисбат этдинг,
Бизга ўз ишингни туҳмат этдинг

Ким, Ибни Салом этиб хаёлинг,
Балким тамаъ айлабон висолинг.

Кўнглини, атонг қилиб тарози,
Бўлмиш не ул истаганга рози.

Сен рози эрур, эмасни билмон,
Билмас нима туҳматиини қилмон.

Ҳай, ҳай, не фасоналар бўлур бу,
Хориж не тароналар бўлур бу?

Гўё савдо йўлумни урди,
Ҳушумни жунун ели совурди.

Чун сўзда шуур эмас шиорим,

Йўқ ҳарза демакда ихтисрим.

Девонамен, эй пари сифат ҳур,
Маъзурдур улки тутса маъзур.

Бўлдум чу сенинг ғамингда нобуд,
Нобудға нукта қайда мавжуд?

Йўқнинг неки сўз бўлур хитоби,
Тутмоқ керак они йўқ ҳисоби.

Йўқлуқ манга гар бўлубтурур йўл,
Сен бор бўлу бу йўққа ёр ўл.

Иқбол ила бахт ёринг ўлсун,
Жонлар нақди нисоринг ўлсун».

Мактуб ўқуғунча шўхи марғуб,
Кўп топти шикан нечукки мактуб.

Ҳар бир сўзи ичра фикр этиб кеч,
Кўп урди ўзига номадек печ.

Инсофға чунки дахл берди,
Ўз сўзларининг жавоби эрди.

Ўз номасидин бўлуб мушавваш,
Бу нома замирини қилиб хуш.

Таъвиз этиб ул саводи мавзун,
Онинг битигин нечукки Мажнун⁸.

Эй қосиди номабар хабар не,
Дегил санга равшан ўлса ҳарне.

Бир сўз била дардима даво бер,
Номанг бор эса, чиқор манга бер!

XXVIII

*Мажнуннинг атоси девбоддек дашт атрофиға эврлуб ўз девона
ниҳодин саргашталиқда тоимоғи ва жунун дашти қароқчилари
ҳардам анинг ҳуши корвони хайлин савдо сипоҳиға асир этгондин
ғариб ҳолат мулоҳаза қилғони ва насойиҳ ҳуш доруси била ани
лаҳзаи ўзига келтурғони ва ўзи била уйига еткурғони¹*

Бу номани улки қилди марқум,
Афсонани бўйла этти маълум

Ким, телбаи бенаво атоси,
Юз ғуссаға мубтало аноси.

Чун муддати ўғлидин эди фард,
Кўнглини жароҳат айлабон дард.

Ғолиб бўлуб анга иштиёқи,
Саҳро сори тушти иттифоқи

Ким, топса фиғону зор қилғай
Шоядки ичига кор қилғай.

Афғониға мулҳақ айлабон панд,
Шояд ани айлағай забонбанд².

Юз нуктага тилни қойил этгай,
Шояд ани уйга мойил этгай.

Руҳин қилиб ул умед тоза,

Ҳар сори сураp эди жамоза³.

Чун неча кун ул талабда чопти,
Охир ани бир бузуғда топти.

Хушроқ бузуғ анга хонумондин,
Лекин ўзи кўп бузуғроқ ондин.

Ошuftалиғи гумондин ортуғ,
Не келса гумонға ондин ортуғ.

Гаҳи тутуб ўлтурур эди мўр,
Гаҳ туфроқ ила ясар эди гўр.

Гаҳ шуғли кесак тошурга таъжил,
Ясар эди ул кесак била мил⁴.

Гаҳ сочар эди бошиға туфроғ,
Гаҳ тиш била олур эди тирноғ.

Гаҳ томға кўпуб минар эди чуст,
Ҳар сори аёғларин этиб руст.

Чимдир эди энгларини ҳар дам,
Чайнар эди энгларини ҳар дам⁵.

Гаҳ чўғз била навода ҳамдард,
Гаҳ бум юзидин оритиб гард.

Ҳам чўғз кўнуб кўлида густох,
Ҳам бум бошиға суртубон шох.

Том узра пе хатки чекса ногоҳ,
Ул хат келиб ихтиёрсиз «оҳ».

Бошиғаки урди захм гардун,
Боши тукидин ададда афзун.

Қонлиғ кўзида тикан била чўп,
Киприкларидин ҳисоб аро кўп.

Кўргач атоси бу навъ ҳолот,
Ҳайрат аии қилди ўрнида мот.

Дедики: «Недин, мисол экин бу,
Субҳоналлоҳ, не ҳол экип бу?

Ким кўрди бу навъ одамизод,
Ким, бермагай ўйла одами ёд».

Ҳар нечаки саъб эди бу сурат,
Гом урди анинг сори зарурат.

Кўргач атоспи канора тутти,
Гўё атолиғ ҳақин унутти.

Йиғлаб атоси яқо қилиб чок,
Бунёд этти ҳазииу ғамнок:

«Кей юз яралиғ боғирға пора,
Мендин иега айладинг канора».

Мажнун атоси эканни билди,
Оҳ урдию олиға йиқилди.

Бошии кўтариб қучуб атоси,
Жонин тилаб анламак фидоси.

Чирмаштилар ўнла чусту маҳкам,
Бир жинс ики ҳарф ўлса мудғам.

Бир лаҳза йиғидин эрди ошуб,
Ҳижрон ачиғндин эрди ошуб.

Ошублари чу топти таскин,
Бунёд этиб ул заифи мискип

Дедиким: «Аё рамида фарзанд!
Пайвапд боғирға, балки парканд.

Кўксум ярасини сўкма мунча,
Бағримни қонини тўкма мунча.

Сенинг танинг ўлса ёра ғамдин,
Менинг жиғарим бўлур аламдин.

Бир дам жигаримға қилма ковиш,
Кўргилки пе навъ этар таровиш.

Ул лаҳзаки йўқ эди нишонинг,
Қоним аро музмар эрди қонинг.

Айлаб тиларингни муддаолар,
Садқа берибу қилиб дуолар.

Оч тўйғазибон ялангни ёптим,
Ўлдум деганимда сени топдим.

Уч-тўрт ёшингға тегру пайваст,
Ғам қолмади бермаган манга даст.

Сен қатраи сутдин олғуча ком,

Юз қатраи қон қилиб мен ошом.

Айлаб тобонингни чун тикан реш,
Менинг жигаримга санчилиб неш.

То илму-адабни ком қилдинг,
Мактаб тарафи хиром қилдинг.

Ғофил бўлман ишингда гамдин,
Борур-кслурунгда бпр қадамдин

Қим, фазлу-камол ёринг ўлғай,
Илму-хунар ихтиёринг ўлғай,

Қилгонда таним рахил ёдин,
Етса манга чархи бсвафодин.

Ул ишўи ато-аномға етти,
Бир, бир апдоққи барча кетти^б.

Сен бўлгасен ул замон қошимда,
Гаҳи оёғимда, гаҳ бошимда.

Руҳ этган ила таннмни маҳжур,
Чун шамъи ҳаётим ўлса бенур.

Ришта киби печу тобинг ўлғай,
Парвонадек изтиробинг ўлғай.

Сен умрға бўлгасен василам,
Сендин ёруғай яна қабилам.

Гар нуридан ўлса шамъ маҳжур,
Машъал солғай қабилаға нур.

Гум бўлмағай эл нчинда отим,
Бегонаға колмағай жнхотим.

Йиққон неки махзани ҳисори.
Бўлғай пақднм қўлунгда бори.

Ел ҳужлама солмағай гузар тез.
Кимса ҳашамим сори назар тез.

Рухум бўлубоп халаф бпла шод,
Қолғай бори қавму хайлнм обод.

Эмдики бу иш копшмға келдн,
Ҳарнеки дсдим бошимға келди.

Субҳимға етишти шоми меҳнат,
Шомимга юз урди субҳи риқлат.

Тўш-тўшдин нчимга қўйди юз ғам,
Бу бир ғаму ссндин ўлди юз ғам.

Шамъимғаки зулмат ўлди ходис,
Оҳинг бўлуб ўчмагига боис.

Жон қуши тилаб учарни ҳар дам,
Фарёдинг анга яна бериб рам.

Ишқ ичра тушарга жони зоринг,
Билдукки пўқ эрди ихтиёринг.

Ҳар амрки бўлса ғояти бор,
Ҳар маҳлаканинг ниҳояти бор.

Ишқ аҳли жаҳонда кўрмадукму?
Бу води аро югурмадукму?

Бўлмоқ бу сифат бир ишда мағлуб.
Аҳли хирад олида эмас хўб.

Ўт ичраки тушти бенавойи,
Чиқти агар урди дасту пойи.

Толпинса чиқар ғариқ юмкин,
Толпинмаса ўлмойин не мумкин.

Сен ҳам бу балода қолма мундоқ,
Бир йўли ўзунгни солма мундоқ.

Тушса қадаҳи биллур аро мўр,
Тадбир керак чиқорға йўқ зўр.

Ҳар дардки ҳақ кишига берди,
Ҳам ҳақдин анинг давоси эрди.

Ҳақким санга солди бу балони,
Ожиз эмас этгали давони.

Бу дағдағадин канора иста,
Ҳар фикр ила ўлса чора иста.

Бир йўли агар гумон эмастур,
Тадриж ила ҳам ёмон эмастур.

Тадриж ила тифл ўлур хирадманд,
Сокинлик ила қамиш бўлур қанд⁷.

Юз йил киши умр агар тилар бил

Ким, сабр керакдур анга юз йил,

Ким этса манора учи воя
Бирдур чиқару тушарда поя.

Чиқмоқлиғида агар керак маҳл,
Лекии тушари баса эрур саҳл.

Сен доғи бу ергаким етибсен,
Тадриж ила йўлни қатъ этибсен⁸.

Ёнмоққа ҳам ўлдунг эрса мойил,
Келганчадурур йўлунгда манзил.

Ен эмдики раҳна баста эрмас,
Мундоқ сафаринг хужаста эрмас.

Мен бўйла ҳазипу зор сенсиз.
Онанг дағи беқарор сенсиз.

Оқшомдин тонгға жони маҳзун,
Тонгдин оқшомға ашки гулгун.

«Ўғлум» деру ул сифат чекар вой
Ким, чарх ўқининг қадин қилур ёй

«Бўтам» дебон айлар ул сифат печ
Ким, қолмас руҳидин асар ҳеч.

Йиғлаб урар ўйла тош уза бош
Ким, қолур аламда бошидин тош.

Бу ўт чу димоғин этти маҳрур,
Оқ сочи сочар юзига кофур.

Билмиш чекариигни кўҳи андуҳ,
Андуҳи бўлубдур ўйлаким кўҳ.

Туфроққа йиқилмоғинг чу билмиш,
Туфроқ уза ул дағи йиқилмиш.

Сенсиз зрур ўйла дарду ғамлик
Ким, қолмишдур бир-икки дамлик.

Мен бўйлаву ул заиф бўйла,
Кел иккаламизга чора айла!

Уммеди ҳаётимиз кетибдур,
Оҳанги раҳилимиз етибдур.

Бегонани уй сори ёвутма,
Урнунгки қизиқдурур совутма.

Биз икки сенинг ғамингдин ўлсак,
Сен ўлмай мотамингдин ўлсак.

Бу ишта ҳақ айласа хитобинг,
Фикр этки, не бўлғуси жавобинг?»

Сурди чу атоси бўйла афсун,
Йиғлаб оёғиға тушти Мажнун.

Кирпик била чун йўлин супурди,
Посухда бу навъ нукта сурди:⁹

«Кей хайлинг эшиги қиблагоҳим,
Дардинг ўтини ёрутқай оҳим.

Ҳар чораки сен қилиб тахайюл,
Кўнглум ўти хирманин қилиб кул,

Ҳар сабрки сен топиб ниҳони,
Ашким сели оқизиб они.

Бу неча такаллумики сурдунг,
Куйган кўнгул ўтиға су урдунг.

Йўқ, йўқки қўярға доғ уза доғ,
Ўт ёқдингу куйдунг устига ёғ.

Нутқунг неки айлади рақамзад,
Айтурға жавоб йўқ манга ҳад.

Ҳукмунг манга орзуйи жондур.
Бошимға бу ҳукм ҳам равондур.

Олингда не сўз де олғамен чўқ,
Гар бўлса жавобим ул дағи йўқ.

Лекин санга бу эмас ниҳони
Ким, бўйла қазойи осмоний,

Ким тори ўлуб бу нотавонға,
Расво қилди бори жаҳонға.

Бу навъ бало бўлурға жори,
Бўлмас кишининг ўз ихтиёри.

Ишқ ўтики бир шарора ондин,
Тўфон қўпорур бори жаҳондин.

Юз шуълани масканимға урди,

Минг барқни хирманимға урди.

Хирман сари тушса бир шарора,
Куймакдин эмастур анга чора.

Минг барқ тушурса ишқи бебок,
Нетгай анинг ўтрисида хошок.

Не буйруғунг ўлса сўз демасмен,
Мажнун мену лек Қайс эмасмен.

Сарвики сен айладинг тааммул,
Хас бўлдию хас бу дам эрур кул

Бу кулга магарки гирдбоди,
Бергай яна сарвдек саводи.

Етгандаки айладинг назора,
Кўрдунгки мени сияҳситора.

Йўқ майли сукуну азми рафтор,
Не меҳнат аро эдим гирифтор.

Қочмоқлиғим эрди тонимасдин,
Балким тонирингға арзимасдин.

Дад ҳар сори кетса кетмак ўлмас,
Насносни одам этмак ўлмас¹⁰.

Бўлмоғлиғ итинг эрур муродим,
Йўқ итча ўзумга эътимодим.

Ит кимсага бевафолиғ этмас,
Бошин олиб ўзга сори кетмас.

Мен иясига узр қўлғон итмен,
Бу даштда телба бўлғон итмен.

Мумкин эса телба ит ойилмоқ,
Ёхуд анга эътимод қилмоқ.

Сек доғи мени хирад ниҳод эт,
Ҳар иштаки қилсам эътимод эт.

Узрумни қошингда қўлдум охир,
Ҳар ишта маоф бўлдум охир»,

Чун этти узрининг тамомин,
Тез урди жамоза сори гомин.

Ешти расани жиҳозидан чуст,
Ўз бўйнига боғлади ани руст¹¹.

Топшурди расан бошин атоға,
Деди: «Не десанг бу мубталоға,

Итмен илигингда бўйни боғлиқ»,
Деб қилди ўзини тўрт аёғлиқ.

Ешти ато бўйнидин расанни,
Азм этти ҳаво қилиб ватанни.

То тутти жунун йўлин Навойи
Ким, бўлди ватанға раҳнамои.

Мажнундек атоси доғи йўқтур,
Масканға ҳавоси доғи йўқтур.

XXIX

*Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлиғидин уйига борғоч,
Мажнун атосига мизбонлиқ қилғони ва пайванд риштаси
ораларида маҳкам бўлуб, меҳмон уйиға келгунча Мажнун биёбонға
азм қилиб, Лайли шубониға йўлуққони ва шубон итидек лоба қилиб,
шубон ани қўйлар аросида яшурғони ва Лайлини қўргач қурбон қўйи
била Хўтан оюайранининг йиқилмоғи ва ҳар қайсини бир васила
била ўз қабилалариға элтмоқлари**

Сўз ноқасининг раҳилкўши,
Бу навъ чекар ҳуди хуруши².

Ким, чун ҳашамиға келди Мажнун
Шод ўлди аларки эрди маҳзун.

Ҳам қўйди атоси нотавонлиқ,
Ҳам бўлди аноси тоза жонлиқ

Кийдурдилар анга хаззу дебо,
Хилъатлари барча чусту зебо.

Ҳар сори етишти бу ҳикоят
Ким, «Ҳуш анга айламиш сироят».

Эл қўнглида бу хаёл пишти,
Навфалға дағи хабар етишти.

Ул худ еб анинг ғамин ҳамиша,
Зикрин қилиб эрди вирду пеша.

Кўнглига хаёлидин тафаккур,
Жониға висолидин таҳайюр.

Бу сўзни эшитгач ўлди хушдил,
Бориб кўрарига бўлди мойил.

Отландию сурди ул тараф от,
Мажнун эли ҳам хабар топиб бот.

Соз айлаб асоси меҳмони,
Хушдиллик ила тушуруб они.

Мажнун била ул сипаҳбади чуст,
Юз меҳр била қучуштилар руст.

Оқшомғача комронлиғ айлаб,
Бу хайл анга мизбонлиғ айлаб.

Ул худ бўлубон бу ишга хушҳол,
Мажнун ўз ишига қолибон лол.

Чун навфали меҳр юз ёшурди,
Мажнуни фалак ёшин ошурди³.

Раҳ тўша қулича ёйди кавкаб,
Навфал дағи йўлға солди маркаб⁴.

Борур эди барча йўл аро шод.
Мажнун қолибон уй ичра ношод.

Лекин атосиға юзланиб ком
Ким, Навфал анинг сори қўюб гом.

Ҳам айлади шоду хуррам они,
Ҳам хайл ичида мукаррам они.

Кўнглига тушуб бу сўзки Навфал,

Мажнунни чу кўрмиш эрди аввал.

Лайли эли бирла ҳарб этиб биғ.
Ким, чекти анинг иши учун тиғ.

Мажнун ғамини чу ер экандур,
Пайванд сўзин дағи дегандур⁵.

Шак йўкки эрур бу ишга мойил
Ким, қилди бнзинг ҳашамни манзил.

Йўқса Мажнунға йўқтур ул йўл
Ким, келгай ани кўрар учун ул.

Эмди будурур адаб манга ҳам
Ким, ҳай элппп қилиб фароҳам.;

Онинг сари хизмат этгабиз фош
Ким, бўлғай анинг ишига подош⁶.

Топсақ яна лутф ила мадоро,
Ул сўзни ҳам этсак ошкоро.

Рози эса бахтдин қувонсоқ,
Йўқ деса қабила сори ёнсоқ.

Истатти ҳашам улуғлари бот,
Арз этти аларға бу мақолот.

Борисиға дилпазир тушти,
Қилмоқлиғи ногузир тушти.

Мажнун иши чунки эрди матлуб,
Онинг борури кўрунмади хўб.

Ҳарнеки керак қилиб муҳайё,
Ерим кеча ўйлаким сурайё.

Жамъ ўлубон айлабон бу тадбир,
Қилдилар ўшул гуруҳи шабгир.

Бу гом аро юз фасона бошлаб,
Ҳар бирки туганди ёпа бошлаб.

Борур эдилар дебон бу сўзни,
Бу сўз била хушдил айлаб ўзни.

То даштни онча қилдилар тай
Ким, Навфал уйиға қўйдилар пай.

Ул ҳам қилиб улча шарти икром,
Манзилда бериб аларға ором.

Қилди тарабу нишот онча,
Ул хайл ила инбисот онча.

Ким бори кўруб маҳални қобил,
Бўлдилар ўшул ғаразға қойил.

Навфалга ғараз чу бўлди масмуъ,
Кўнглига бу нукта келди матбуъ.

Дедики: «Бу сўз дейилмиш эрди,
Мажнунға бу ғам ейилмиш эрди.

Қилдим чу қабул анга рақамзад,
Эмди дағи қилмоғумдурур рад.

Сиз эмди қўюнг ҳашам сори гом,
Мен сур ишини қилай саранжом⁷.

Сизга дағи улча дастрасдур,
Ортуқ манга орзу эмасдур.

Соз анлаб этинг буён азимат
Ким, фурсат эрур базе ғанимат.

То ўйлаки бўлса шарт папванд,
Мажиунни қилай ўзумга фарзанд».

Миоди никоҳ топти таъйип,
Ул хайлға ёнмоқ ўлди ойин.

Шод уй сари бўлдилар равоиа,
Билмайки не феъл этиб замона.

Ул тунки аларға қолмай ором,
Навфал сари урмиш эрдилар гом.

Мажнунки уй ичра қолди дилтанг,
Кўздин тўкар эрди ашки гулранг.

Чун қўймади ҳажр ўти қарорин,
Ишқ илгидин олди ихтиёрин.

Ишқ ўти чекиб забона чиқти,
Уйдин яна бехудона чиқти.

Дашт узра югурди бесару пой,
Гаҳ тортиб ҳую, гаҳ чекиб вой.

Ёй эрди қаддию, новак оҳи,

Гардунни қилиб нишонагоҳи.

Бу — ёйиға чун қурар эди ўқ,
Гардун кўзига урар эди ўқ.

Ойини ҳаволаниб тақу дав⁸,
Ул навъки меҳри осмонрав.

Элтур эди ёр меҳри опи,
Бош урғуча меҳри осмони.

Чун жадйин соғди чарх золи,
Сут қатраларин оритти ҳоли.

Ул сут била санъат айлабон зол,
Кўргузди панир қурси филҳол⁹.

Олиға етишти бир сурук қўй,
Чўпони кўрунди ошнорўй.

Мажнунни дағи шубон чу кўрди.
Аҳволини лутф бирла сўрди,

Мажнун деди: «Эй юзи ҳумоюн,
Қайда сени кўрмиш эрди Мажнун

Ким, талъатнинг сшио кўрунди,
Дардиға сўзунг даво кўрунди.

Сен ҳам анга айладинг навозиш,
Ул доғи навозишингға позиш».

Чўпон кўюбон аёғига бош,
Бу навъ такаллум анлади фош

Ким, «Менким ишнм эрур шубонлиқ,
Қўй бирла қўзнға меҳрибонлиқ.

Тилсиз гала ҳамзабонидурмен,
Лайли қўйининг шубонидурмен.

Сени кўруб эрдим ул ҳашамда,
Мактабда сабақ ўқур аламда.

Ишқинг аламин дағи билурмен.
Ҳар чора қилай десам қилурмен».

Мажнун тобониға қўйди бошин,
Наъл этти ўтуклариг'а қошин.

Дедики: «Аё дамнинг равонбахш,
Нутқунг ўлган танимға жонбахш.

Исодек ўлукни тиргузурсен.
Хуш муъжизадурки кўргузурсен.

Йўқ, йўқки, шубонлиқ ичра Мусо,
Илгингда асо ҳам аждаросо.

Мусо неки, Хизри¹⁰ роҳим ўлдунг,
Ғам зулматида паноҳим ўлдунг.

Еткур манга оби зиндағони,
Яъпкн кўрай йироқдин они

Ким, ҳажрида хаста жон мен асру,
Раҳм айлаки нотавон мен асру.

Чўпон деди: «Эй хужаста соҳиб,
Оқшомғача бўл манға мусоҳиб.

Чора тарафи пазора айлай,
Бир навъ ишингга чора айлай».

Мажнун чекибон дуосига тил.
Бўлди айга ул кун ўйлаким йил,

Мағриб сари меҳр айлагач рўй,
Сурди чўпон ҳашам сари қўй.

Бир қўй терисин чиқорди филҳол,
Мажнунға дедики: «Эгнингга сол.

Қўйдек бу терини хилъат айла,
Бошдин аёғингга кисват айла.

Қаддингни ғанам¹¹ ичинда хам қил,
Ошиқ эсанг они муғтанам бил

Ким, келгусидур бути паричеҳр,
Андоқки ҳамал фазосига меҳр.

Қизлар била ўйнаю талошо,
Қўй соғмоғин этгали тамошо

Етганда бошингга сен билурсен,
Не навъ назораким қилурсен».

Мажнун ёпиниб терини маҳкам,
Қўйлар аро анлабон қадин хам.

Борур эди тўрт аёғланиб тез,

То қилди замоиа фитнаангез.

Қўйлар чу қабилаға ёвушти,
Қизларға хиром жўши тушти.

Анжум киби чнқтилар шитобон,
Лайли ул арода моҳитобон.

Чун ишқ аро кўп бўлуб малоли,
Ошуфтаву тийра зулфу холи.

Ҳижрон ўтидин узорида тоб,
Гулбарги сиришк бирла сероб.

Гнсуки бўлуб йўлиға жоруб,
Оламға сочиб ғубору ошуб.

Фитнаки кўзига сурма тортиб,
Жон нақдин олурға кўз қарортиб,

Мужгоники қатл айлаб оҳанг,
Юз шуъласи дудидин тутуб ранг.

Ўтлуғ юзиким бўлуб дилафрўз.
Мажнункушу балки нуктадон сўз.

Бу навъ жамол ила етиштн
Юз ғанжу далол¹² ила етишти.

Мажнунға кўрунғач ул паризод,
Ойини ҳаёти бўлди барбод.

Бир оҳи фалак шигоф чекти
Ким, кўкни анга ғилоф чекти.

Қўй ичра йиқилди зору бедил.
Қўйдекки қилурлар они бисмил.

Ул нолаки чекти бемадоро,
Қўйларға рам ўлди ошкоро.

Бўтрашти чу ҳар бириси бир ён,
Қолди орада ғариб гирён.

Лайли ичйи ўртаб ўтлуғ оҳи,
Келди билайин дебон камоҳи.

Боқса ётур эрдн ер уза пўст,
Ул пўст аро ниҳон бўлуб дўст.

Баским ғам ўти танин қарортиб,
Ул мушк ўзига нофа тортиб.

Мушкин кўрунуб тани низори,
Лайли сочининг нечукки тори.

Гулрухға чу бўлди қисса маълум,
Оҳ урдию хуши бўлди маъдум.

Ёр узра йиқилди сарвқад хур,
Туфроқ уза туштн гўйиё нур.

Ишқ ичра тани низор бирла,
Ҳамхобалиғ этти ёр бирла.

Ошиқки эрур ишида содиқ,
Маъшуқ бўлур бошида ошиқ.

Қизлар бўлубон ул ишдин огоҳ
Ким, бўйла йиқилди икки дилхоҳ.

Гулрухни кўтардилар ҳам улдам,
Васл ўлмай аларға хушсиз ҳам.

Азм айлаб ўкуш фасона бирла,
Ул амрда юз баҳопа бирла.

Саҳрода қолиб ғарибу бехеш.
Ҳайратда шубони чораандеш

Ким, топса хабар қабила аҳли,
Бирдам йўқ анга ҳаёт маҳли.

Мундоқда нки жамозалнқ тез,
Еттилар этиб жамозалар хез¹³.

Бу ҳолат ичинда топқоч они,
Бир ноқа¹⁴ чўкурдилар равони.

Ноқа уза они кўпдилар чувт.
Илгин аёғини тонгдилар руст.

Воқиф бўлмай қабилада эл,
Азм ўлди аларға ўйлаким ел.

Мундоқ деди ровийи фасона
Ким, келгач атосп уйга ёна.

Билдики кетибдур ул ҳамул шом,
Кўп йиғлади уйда тутмай ором.

Йиғлай-йиғлай изин иришти,

Ул ерда етиштиким етишти.

Боғлаб тева узра чунки топиб,
Келтурди уйига тегру чопиб,

Еткургунча ҳашамға оии,
Юз қатла лабиға етти жони.

Чун етти қабилаға ёбондин.
Ёд этмади қўй била шубондин.

Эй водийи Айман¹⁵ ичра қўйчи,
Итмен санга ўз қошингда қўйчи!

Шуғлунг била бошладим йўлумни
Тут лутф ила сек дағи қўлумни.

XXX

Мажнун атоси ўғлина қўп насиҳатлар била Навфал ҳашамиға олиб боргони ва Навфал сур асбобини сурур била чиқарғони ва тазвиж ршитаси ақди тузқлғони ва ул гириҳ маҳкам булмасдин бурун узулғони ва бир ошиқ маъшуқи васлидин ком топқони ва яна бир ошиқ маъшуқи васлин тилай гом урғони¹

Машшотаки сўз дурини терди,
Бу бикрға бўйла жилва берди

Ким уйга чу келди зор шайдо,
Мағзи аро бўлди ҳуш пайдо.

Йиғлаб атоси қилиб шикоят,
Этиб яна панди бениҳоят.

Ул сўз демайин малолатидин,
Боқмай атоға хижолатидин.

Фаҳм ўлгоч атосининг малоли,
Туфроғ этиб ани инфиоли.

Юз ерга қўюб тутуб қулоғин.
Кўп ўпти атосининг аёғин.

Дедики: «Кечур гуноҳим охир
Ким лутфунг эрур паноҳим охир?»

Кўргач ато ажз эътирофи,
Деди: «Бу ишинггадур талофи².

Қилғон боридин ружуъ қилсанг,
Не ишга десам шуруъ қилсанг.

Мендин тиласанг ризо қабул эт.
Не шаръ этар иқтизо қабул эт».

Мажнунки футувват аҳли эрди,
Иҳсону мурувват аҳли эрди.

Ҳуш ўлса димоғи ичра сокин,
Тарки адаб эрмас эрди мумкин.

Одоби ҳидоят аҳли янглиғ,
Ойини валоят аҳли янглиғ.

Андоқки тилаб худо ризосин,
Андин сўнг ато-ано ризосин.

Деди: «Санга ҳарнеким ризодур,

Қилмоғлиғ ани манга сазодур.

Ҳукм этки не навъ этай шиорим,
Этмакда ани не ихтиёрим?»

Бўлди атоси бу нуктадин шод,
Навфал ишидин сўз этти бунёд

Ким, Навфалким Арабдадур тоқ,
Йўқ, йўқ, не Арабки, тоқи офоқ.

Кўп бўлди сеинг учун аламсанж,
Кўнглига ишингда етти кўп ранж.

Чунким йўқ эди азалда тақдир.
Топмади ишинг бутарга тадбир.

Эмгаклари бўйнунга эрур қарз,
Узрин кўлмоқ сапга эрур фарз.

Эмди будурур анинг ризоси,
Ҳам хаста атонгнинг илтимоси

Ким, зоҳир этиб тариқи пайванд,
Қилсоқ анга доғи сени фарзанд.

Бир ётлнғи бор эмиш париваш,
Боштин-аёғи латифу дилкаш.

Иффат ҳарамида ул жамила,
Савдосида зор юз қабила.

Васлин тилар элга худ адад йўқ,
Айтурға айга валек ҳад йўқ.

Бу иш биладур манга мубоҳот,
Таъхирда келди бийми офот.

Мендин тиласанг ризо, ризо бер,
Бу қисса ризосини манга бер!»

Мажнун тилин андоқ айлади банд
Ким, бўлди ризоси бирла хурсанд.

Хушвақт ўлубон қўпуб тарабиок,
Индатти қабила аҳлини пок.

Ҳарнеки керак ул иш яроғи,
Омода қилиб зиёда доғи.

Мажнунни ясаб либос бирла,
Тун-кун киби кишу ос бирла³.

Ҳеч иш била фавт қилмай авқот,
Навфал сори азм қилдилар бот.

Ул ҳам чу эшитти можарони.
Жамъ айлади хешу ақрабони.

Жаши анжуманин⁴ азим қурди.
Ул хайлни базм аро тушурди.

Ойини тарабға қўйдилар юз,
Ичку эди неча кеча-кундуз.

Чун бўлди тараб ишига анжом,
Бирдам кўтарилди базмдин жом

Кўп зийнату зеб этиб иковни,
Гулчеҳра келин бнла куёвни.

Қизнн асраб ҳижоб ичинда,
Ойдек тўқуз ниқоб ичинда.

Базм ичра куёвга қўйдуруб гом,
Бердилар эл ўртасида ором.

Ўлтурди хатиби Ийси иъжоз⁵,
Ҳақ ҳамду саносин айлаб оғоз.

Ой бирла қуёшни айлади ақд,
Боши уза сочтилар баса нақд.

Чун меҳр келин киби ёшуиди,
Тун ерга куёв киби юкунди.

Гардун кўрубон бу иш мувофиқ,
Келтурди тўқуз табақда сочиқ.

Ул уйгаки урмиш эрдилар тахт,
Тахт устида солмиш эрдилар рахт

Бошладилар ул, икковни хандон,
Йўқ кулгу валс аларға чандон.

Мажнунни қарин қилиб париға,
Топшурдилар ойнп Муштариға.

Уй гирдидин элпи сурди Навфал
Ким, қолмади анда элга мадҳал.

Ул теграда жамъ ё жариди,

Алқисса йўқ эрди офарида⁶.

Бир пос чу тундин ўтти ул хайл,
Тўшлуқ-тўши қилди уйқуға майл.

Навфал йироқ ўлтуруб ичиб мул,
Ҳардам қилур эрди бир тахайюл.

Савдоси бу йўлға тутти они
Ким, уй ёниға келнб ниҳони

Секин қилиб уй кийзини пора,
Ул фуржадин айлади назора.

Кўрди еридин қизинки қўпти.
Мажнуи қошиға келиб ер ўпти.

Бунёд эттики: «Эй ягона,
Ишқ ичра ягонаи замона.

Ҳам меҳри сафо юзунгда толиъ,
Ҳам нури вафо энгингда ломиъ,

Бу нукта эрур қошимда равшан,
Эл олида ҳам эрур муайян

Ким, Лайли ишида нотавонсен,
Ишқида жаҳонға дostonсен.

Кўнглунгдур анинг ғамида маҳкам
Ким, ишқи эрур санга мусаллам,

Кўнглунг ўтидин совутмоғунгдур,
Ул борида ёр тутмоғунгдур.

Иккимиз атосининг ризоси,
Солмиш сапга бу иш ибтилози.

Чун кишвари ишқнинг шаҳисен,
Ишқ аҳли ўтининг оғаҳисен.

Бордур манга доғи дардманди,
Ишқим расаниға понбанди.

Дардим ўти ичра тоби онинг,
Мен доғи келиб хароби онинг.

Лекин иккимиз ўти ниҳони,
Не мени улус билиб, не они.

Фикр айлаки ул асири маҳжур,
Фаҳм этса сепинг била майга сур.

Бу кеча анинг не ҳоли бўлғай?
Умри кунининг заволи бўлғай!

Сирримни санга чу айладим фош.
Сендин манга будур эмди подош

Ким, рози бўлуб ғароматимға⁷,
Бўйнунгни қўюб маломатимға.

Қилмай мени эл аро фазиҳат⁸,
Қўпсанг дағи айласанг азимат.

Ҳар кимгаки бу фасона етса,
Ул хайл сени маломат этса,

Мен бўлмасам эл аро муотаб,
Қилсаиг сен ўзунгни-ўқ мухотаб⁹.

Бу навъ мурувват ўлса сендин,
Изҳори футувват ўлса сендин.

Уммедим эрурки қодири пок,
Лайлиники келди нодири пок

Уз ҳифзи аро зимонда тутғай,
Ҳар маҳлакадин амонда тутғай.

Ҳам ҳажрида олмағай шикибинг,
Ҳам васлини айлағай насибинг».

Мажпупға етиб бу сўздин озор,
Ул хаста ишига йиғлади зор.

Дедиким: «Аё рамида пайванд!
Бўл ишқу му.ҳаббатнингға хурсанд.

Ёрингға вафо шиоринг ўлсун
Ким, тепгри ҳамиша ёринг ўлсун.

Мен худ тушубон ичимга андуҳ
Қилғум эди азми водию кўҳ.

Кўнглунгни кнлур учун риоят,
Ошуфта замир эдим бағоят.

Бу лутфки сендин ўлди зоҳир,
Узрунгни нечук қўлай мен охир

Кетмаккаки жазм ниятим бор,

Кетсам санга худ не миннатим бор.

Мен худ кетар эрдим ушбу соат
Бердинг сафаримға иститоат.

Миннат санга йўқ, ўзумга қўйдум.
Жон бирла ики кўзумга қўйдум», —

Деб қўнти анга дуолар айлаб,
Мундоқ караму атолар айлаб.

Соз этти оғолиғу сингиллик,
Кўп истади синглидин биҳиллик.

Чиқти дағи азми пўя этти.
Ғам бодиясиға кирди кетди.

Навфал кўрубои бу турфа ҳолат,
Қиз бирла куёв аро мақолат.

Қўпти доғи уйда тебради данг,
Май ичра киши еган киби банг.

Кўрган неки ёд этиб уёлиб.
Не асрай олиб, не айта олиб.

Уйнинг яна сори қахру кинда,
Қиз ошиқи бор эмиш каминда.

Илги ародашнаи¹⁰ тутуб тез
Ким, бўлса ул икки ишратангез.

Ул иккини ҳам ҳалок қилғай,
Уз кўксини доғи чок қилғай.

Пок эрди чу ишқи ичра ул зор,
Ишқ айлади анга ўтни гулзор,

Мажнунға тутуб ўзини таслим,
Кўп топти тариқи ишқ таълим.

Туфроғиға суртубон жабинлар,
Тавриға деди кўп офаринлар.

Ҳам дилбаридин топиб нишона,
Ойини вафода ғойибона.

Бехуд қилибон бу ҳолат они,
Ул меҳру муҳаббати ниҳони.

Чун шавқида тоқати бўлуб тоқ,
Ун ичра кириб ҳариф муштоқ.

Ер устида айлади танин паст,
Туфроққа жонни қилди ҳамдаст.

Маъшуқ чу кўрди потавонин.
Юз саъй ила асради фиғонин.

Меҳр ила бошиға соя солди,
Боштин кўтарди кўнглин олди.

Йилларки бу ишқ арода эрди,
Кундин-кунга зиёда эрди.

Бермайдур эди иковга пайваст,
Бу тунгича васл давлати даст.

Бир-бирига меҳр этиб падидор
Бўлдилар иковла масти дидор

Жуз нафс муродиким йўқ эрди,
Ўзга бори кам даст берди.

Тонг отғуча гунгу лол эдилар,
Сармасти майи висол эдилар.

Чун тонг қуши нола ёд қилди
Ошиқ дағи хайрбод қилди.

Бош олдию кетти васлдин шод,
Маъшуқаси қолди ғамдин озод.

Чун субҳ арусининг юзида,
Кўргузди сапида дам сапида.

Машшотаи чарх тутти ўтру,
Кун чашмасидин юзига кўзгу¹¹.

Сур эли юз урди бомдодон,
Қиз бирла куёв қошиға шодон.

Ул уйда бири эди, иков йўқ,
Қиз ёлғуз эди, вале куёв йўқ.

Тўлди яна ғамдин ул арози,
Мажнун эли худ ўлумга рози.

Навфал билибонки иедур аҳвол,
Айтурға вале тили бўлуб лол.

Мажнун элига базе қўлуб узр,

Айтур сўзи сарбасар бўлуб узр

Ким, «Тенгридин эрди бўйла тақдир,
Неким тақдир эрур, не тадбир¹².

Не сиздин ўлуб бу иш, не биздин,
Балким не ўғулдину не қиздин.

Тақдирдин эрди бўйла ҳолат,
Шукр айлангу рафъ этинг малолат».

Бу узр ила барчани узотти,
Ёнди ўзию узолди ётти.

Ул навъ нухуфта ранжу темор,
Бистар уза жисмин этти бемор¹³.

Бемормен, эй табиби ҳозиқ,
Ташхисинг эмас вале мувофиқ,

Жонимни олур ғами ниҳоним,
Дафъ айлаву ё бағишла жоним.

XXXI

Фалак золи мушаъбидлигининг буқаламунлуғи Мажнунни Навфил қизи висолиға еткурмасдин бурун айирғондек Лайлини доғи Мби Салом малолатидин саломат айириб ҳажр каро тунда икки номуродни муродға еткурғони ва бадансиз руҳни руҳсиз баданға кивурғони ва руҳ била бадан васли муяссар бўлғоч тиғи фироқ сурғони ва ул сув била бу висол ўтин ўчурғони¹

Килкики бу сафҳа қилди хориш,
Афсона бу навъ этар нигориш

Ким, ул неча кунки чархи пурфан
Ким, кўпроқ анга фиреб эрур фан.

Ҳазл этти не ҳазл, беҳаёлик,
Мажнунға буюрди кадхудолиқ².

Ҳам Ибни Салом иттифоқи,
Соз айлади уйланур яроқп.

Ҳарнски керак қилиб мураттаб,
Лайли хашамиға сурди маркаб.

Чиқтилар алар дағи топиб ком,
Бердилар анга уй ичра ором.

Хайлини дағи тушурдилар бот,
Базм ичра қадаҳ кетурдилар бот.

Ул навъки расм эрур зиёфат,
Айлаб анга доғи кўп изофат.

Айш айладилар неча туну кун
Ким, не куня майсиз эрди, не тун.

Чуп бўлди маҳалки ақди тазвиж.
Бергай бу нишот ишига тарвиж³.

Бўлмиш эди соат ихтиёри,
Жамъ ўлди қабила аҳли бори.

Тил чекти хатиби ҳарзапайванд
Ақд ичра кувёвни айлади банд.

Чун топти пикоҳ иши сарапжом,
Лайли ҳарамига урдилар гом

Ким, майл этибон тумап жафоға,
Бергайлар ул ойни аждаҳога.

Ер илги чу илгига ёвушти,
Мискинға ғариб қисса тушти.

Табъи хафақондин эрди маълул,
Кўп бўлса эди қадахқа машғул,

Андоқ солур эрди жисмиға печ
Ким, келмас эди анга нафас ҳеч.

Ичти печа кун чу бемадоро,
Ул захмати бўлди ошкоро.

Ул навъки тарки ҳуш қилди,
Ўлган кишилар киби йиқилди.

Ул бўлди ҳаётидап чу маҳжур,
Мотамға мубаддал ўлди ул сур.

Ўлган соғиниб халойиқ они,
Бир уйга кюрдилар равони.

Ғавго бўлди куёв бошиға
Ким, келмади эл келин қошиға.

Бечора келинни лол этиб фикр,
Товуси шикаста бол этиб фикр.

Кўнгли аро эрди юз тафаккур,

Ул бордию келда минг таҳайюр.

Ўз қатлини айламиш эди биғ,
Пинҳон қилиб эрди заҳрлик тиғ

Ким, хасм топар нафас анга ком,
Ўлтургай ўзини ком-ноком.

Ағёрдин ўзни ори этгай,
Ўз ёри вафоси бирла кетгай:

Тиғ ўзига ихтиёр қилди,
Хасми баданиға кор қилди.

Кўргузди бутун фалак нифоқи,
Кўп амри ғариб иттифоқи.

Бу эрди бирики ул ики фард
Ким, жонлари эрди дардпарвард.

Баҳри фалак урди ул сифат мавж
Ким, айлади икки фардни завж.

Ҳар бирни яна биров била жуфт,
Еткурмади ҳеч дур аро суфт⁴.

Бир буки бу навъ ики кудурат.
Бир кеча ичинда тутти сурат.

Ҳам ул кеча айрилиштилар бот,
Ўз бўлмайин ўлдилар яна ёт.

Гўёки мунажжими назарбип,
Бир эрдик соат этти таъйин.

Бу ишда мунажжим ар забундур,
Яъни «казабал-мунажжимун» дур⁵.

Алқисса куёв чу бўлди беҳол,
Заъф айлади пайкарини помол.

Мажмуъ эл онда эрди ул тун,
Кадбонуву золу бикру хотун⁶.

Лайли бўлуб ул балодин озод,
Топти ғамгин замирини шод.

Кўрдик қошида кимса йўқдур,
Эл барча куёв бошида ўқдур.

Кўнгли тўла эрди ҳужра холи,
Уй ёнида бир қум эрди олий.

Уйдин ташқарп қўйди гомин,
Ул қум уза кўргузуб хиромин.

Тутмас эди лаҳза-лаҳза ором,
Секин-секин урар эди гом.

Ҳар лаҳза дер эрди шукри бори,
Борурда йўқ эрди ихтиёри.

То онча масофат айлади тай
Ким, қилса назар кўрунмагай ҳай.

Мажнун дағиким тутуб биёбон,
Бу сори келур эди шитобон.

Ул мунга, бу анга чуп ёвушти,
Иккисига изтироб тушти.

Лайли танибон анинг навосин,
Навха аро назми жонфизосин.

Мажнунга етиб анинг насими,
Колмай ичида фироқ бийми.

То бир-бирига етиштилар бот,
Ким кўрди висол бўйла, ҳайҳот?

Чун бир-бириспн таништилар жазм,
Руҳ этти бадан ҳаримиға азм.

Яъни бадан ўлди зору мажруҳ,
Маъшуқи ўшул бадан аро руҳ.

Руҳи қудсий нузул қилди,
Хоки тан аро ҳулул қилди.

Икки гуҳар ўрни бўлди бир дурж,
Икки қуёш авжн бўлди бир бурж,

Бир соғар аро тушуб ики мул,
Бир ғунча аро бутуб ики гул.

Бир жисмда икки руҳ ўлуб гум,
Бир кўз аросида икки мардум.

Васл айлади иккиликни боқий,
Ваҳдат қадаҳини тутти соқий.

Бу бода бирини маст қилди,

Ул бирини майпараст қилди.

Йўқ, йўқки, икиси маст бўлди,
Ҳам иккиси майпараст бўлди.

Бу турфаки гар ики эди от,
Топилмас эди бағайри бир зот.

Икки қадаҳи оби зиндагони
Қўшулса, ким айру англар они?

Бу қанд эдию ул зулол монанд,
Жазб айлади ул зулолни қанд.

Бу сув эди ул ҳубоб ҳосил,
Бир оҳ ила ўлди анга восил.

Бир лаҳза сипеҳр ўлуб мулойим,
Фитна кўзин этти кеча нойим.

Афлок вафоға бўлди боис,
Афлок уйидин чиқиб ҳаводис.

Амн ила замонаи мушаъбад,
Атрофиға даҳрнинг чекиб сад.

Ёр эрди сипеҳру, давр ёвар,
Ақл айламайин бу ишни бовар.

Ҳарнеки ҳисоби офариниш,
Айлаб ул иковга васл хоҳиш⁷.

Ургамчи шабоққа жулни тирмаб,
Тумшуғини ришта бирла чирмаб.

Хуффошки сайри давр топиб,
Оламға қаноти парда ёпиб.

Юзига тушуб бўри қулоғи,
Андин ёпилиб кўзи чароғи.

Ногаҳ уку чекмагай дебон ун,
Тумшуғи этиб кўзини чобун.

Кўйчи ктин уйқу деви босиб,
Кўйлар юпги риштасидин осиб.

Мақр ила саводи анбаролуд,
Дўлту тўшугига солибон дуд.

Осуда чарандаву паранда,
Уйқуда газандаву даранда.

Имдод аён қилиб табойиъ,
Бўлмасқа бу навъ васл зойиъ.

Не гард кўпуб, не ел равона,
Сув сокину чекмай ўт забона.

Ёймоққа ҳаво мижози мойил,
Ўтнинг кураси юзига ҳойил.

Ҳам парда тироз ўт ҳарири,
Инмасга сипоҳи замҳарири.

Ул доғи фалак юзин тутуб пок,
Бир-бир юзини тўққуз афлок.

Наҳсиятидин кечиб савобит,
Сайёр саодат ичра собит.

Ой қурсида йўқ зиё нишони,
Ер анга қуёш қўмондони.

Тонг отқуча юмайин кўзин тийр
Айлар эди «ин якоду» таҳрир.

Зухра не ўқуб, не чолибон чанг,
Парда аро кирмак айлаб оҳанг.

Кўп шамъики ер тубига бориб,
Хилват кеча шамъни чиқориб.

Баҳром чекиб синон, солиб шўр.
Ким боқса ёмон кўз айлагай кўр.

Биржис қўл очубон дуоға,
Фурсат тилаб икки дилрабоға.

Наҳсийятидин Зуҳал юуб чанг,
Тунга берур эрди юзидин ранг.

Тун қирға булғабон қўлини,
Берк айлар эди саҳар йўлини.

Совуқ нафасини урмайин субҳ,
Тун кулларини совурмайин субҳ.

Содиққа нафас урар ҳавас йўқ,
Козибга худ ул кеча нафас йўқ.

Тун дуди тутуб фалак хамини,

Тутмиш эди субҳлар дамани.

Йўқ элга ёруғ чароғи биниш,
Уйқу аро қолиб офарнниш.

Ул икки нечукки бахти бедор,
Бўлуб бири-бирга масти дийдор.

Йиллар бўлган фалак хилофи,
Бир кечада топибон талофи.

Чирмаштплар ўнлаким тану жон,
Е сарви снҳию ишқпечон.

Гоҳи бу ўпуб анинг аёқин,
Гоҳ ул ислаб мунунг сақоқин.

Бу гоҳ қилиб қўлини қуллоб.
Ул танға сочи киби уруб тоб.

Ул гоҳ тутуб мунуиг қўлнп туз,
Гаҳ суртубоп анга қўз, гаҳи юз.

Бу гоҳ очар эди қулочин,
Чирмар эди қўлға ёр сочин.

Яъни анга ганжким ҳавасдур,
Чирмашса йилон ажаб эмасдур.

Ул гоҳ мунга аён қилиб дард,
Жўлида сочидин орителиб гард.

Яъни бу саводи ғам ғубори,
Беҳким мапга нофан тотори⁸.

Мажнун соғиниб ўзини Лайли,
Айлар эди нозу ишза майли.

Лайли ўзини соғинди Мажнун,
Шукр эттики, ёри эрди мақрун.

Ул бу бўлдию лек бу ул,
Топмади арода иккилик йўл.

Ҳар ишқи ўтуб ҳалокликдин,
Айру эмас эрди покликдин.

Ишқ аҳли бу назъ ўлсалар пок,
Гар сасл муаббад ўлса небок?

Ошиқки муроди ком бўлғай,
Ошиқлик анга ҳаром бўлғай.

Алқисса ул икки ёри дилбанд,
Чун бўлдилар ўйла васл пайванд

Пайванди сипехрнинг узулди,
Оҳанғи жафо яна тузулди.

Ёлғон куларига бўлди роғиб
Ким, қилди тулуъ субҳи козиб³.

Чун субҳ қарори тоғдин ошти,
Мажнун юрагига ўт тутошти.

Лайлидин ўлуб тараб гурезон,
Тонг шамъидек ўлди ашк резон.

Билдилар иковки чархи бемехр
Ўз меҳрига зоҳир этгуси чехр.

Юз узр ила қўптк сарви навҳез,
Наргисларин айлаб арғувон рез.

Шарҳ эттики фитнаи ҳаводис,
Оқшом не иш этмиш эрди ҳодис.

Яъни: «Тураримға юз жиҳатдур,
Борсам дағи айни маслаҳатдур».

Бағри ярасин бу доғи сўкти,
Баъзи кеча ўткан ишни тўкти.

Бир-бирларининг ўпуб аёғин,
Тоза қилибон фироқ доғин.

Девобага қолди ғам туни дард,
Уз буржиға чиқти моҳу шабгард.

Хуш давлат эрур висол шоми,
Очилмаса субҳи ҳажр доми.

Ул шом юз илча гар ҳавасдур,
Чун субҳ дам урди бир нафасдур.

XXXII

*Мажнуннинг фироқ тоши кўксига урар учун Нажд тоғини² оромгоҳ
цилғони ва ул тоғда кўзидин тўккан бағар хунобаси била лоззор
очилғоии ва ғазоли мушкбўйи ёдидин мушкин ғазоли била
такаллум тузғони ва насими мушкафшон била наво кўргузғони¹*

Афсонасаройи дардпарвад,
Мундоқ деди бу фасонаи дард

Ким, ул кечаким ики дилором
Бир-бирининг васлидин олиб ком,

Дашт узра бириси қолди ёлғуз,
Қўйди бириси қабилаға юз.

Холи қолиб эрди хиргаҳи моҳ,
Солди ўзин анда моҳи хиргоҳ³.

Эл бўлмади ҳолидин хабардор,
Ким васлидин ўлди баҳрабардор.

Ул зумраи номурод ғофил
Ким, бўлди анга мурод ҳосил.

Чун субҳ куёвдек айлаб оро,
Жилва била бўлди ошкоро.

Танги нафас этти они асфар,
Ул ранг илаким гули муасфар⁴.

Соҳиб хафақон куёв кўз очти,
Бошидағи эл сари сўз очти.

Дедики кетурдилар амори,
Азм айлади ўз висоқи сори.

Ким, заъфи қачонки бўлса зойил,
Бўлғай яна айлар ишга мойил.

Лайлики уй ичра тутти таскин,

Ҳажр андуҳидин кўп ўлди ғамгин.

Ёр иси топиб эди димоғи,
Онсиз бўла олмади фароғи.

Ҳам дардида бор эди қатиғлиқ,
Ҳам айшида бор эди ачиғлиқ.

Мажнунғаки стти давлати васл,
Фаҳм этмаган эрди лаззати васл.

Куюб ғам ўтиға ўйлаким хас,
Васл оти эшитур эрдию бас.

Чун васл ила тоза бўлди жони,
Нўш этти юз оби зиндағони.

Тўкти бу ҳаёт нўшин айём,
Тутти яна захр тўла юз жом.

Ҳажрики анга мураттаб ўлди,
Аввалғидин эмди асъаб ўлди.

Кўнгли аро юз балойи ҳойил,
Бўлди, яна Нажд сори мойил.

Ул қуллаки Нажд дерлар оии,
Ер уза келиб сипехри сони.

Авжики етиб фалак симоин,
Қоплондин олиб қамар низоин.

Ҳам қоплонидин асадға эмгак,
Ҳам таккаси жадй бирла ҳамтак¹³.

Гулгунау вусмадин юзи фард,
Яъники йўқ анда сабзау вард.

Қолқониға оннинг уруб тиғ,
Бал меҳр юзига тегуруб тиғ.

Тиғи уза пора-пора хора,
Андоқки қиличда сангпора.

Хоро эди жисми кўҳ то кўҳ,
Ошиққа нечукки кўҳи андуҳ.

Ошиққа жафо қилур учун фош,
Қўйнию этаклари тўла тош.

Ҳар хор анга ҳажр пешидек тез,
Ҳар хора фироқдек ғамангез.

Мажнунға бу тоғ авжи маскан,
Ул авжда хорарўбу хаскан.

Яъни буки тутқоч анда манзил,
Манзури эди бори қабоил.

Лайли ҳашамни қилиб пишони,
Кўзидин нтурмас эрди они.

Бу навъ қилиб ғамиға чора,
Ул ҳайни қилур эди назора.

Чиқса эди ул қабиладин дуд,
Айлар эди кўзнн сурмаандуд.

Гард ўлса фалак сори аламкаш,
Бор эрди кўзига тўтиёваш.

Урди яна ул тараф қадамни.
Тортиб яна оҳи дам-бадамни.

Ул тоғ уза чиқти оташангез
Апдоқки бийикка ўт чиқар тез.

Тикти яна ул қабилаға кўз,
Де бошлади ўз-ўзи била сўз.

Даврида вухуш бўлди пайдо,
Ҳуш ичра алар вале бу шайдо.

Гирдида туюр бўлдилар жамъ,
Парвопа алар вале бу шамъ.

Бу навъ бўлуб шиори онинг,
Ул хайл ила рўзгори онинг.

Ул ваҳшки эрдилар жалиси,
Бир жайран эди анинг аниси,

Ҳам кўзию бўйни шўху нозук,
Ҳам пайкару шахси чусту чобук.

Сурат анга лутф хомасидин,
Нофа анга жон шамомасидин⁶.

Девонаға ёру ошно ул,
Тақя қилур ўлса муттақо ул.

Бўйнин қучар эрди кўргузуб меҳр,

Суртар эди чехрига анинг чеҳр.

Ашкин аритиб қулоғи бирла,
Жисмини қашиб тувоғи бирла

Васфи ора соз этиб тарона,
Дер эрди қулоғига фасона:

«Кей дилшудаларга ошно хўй,
Бошдин-оёғингга ошно рўй.

Молида танинг ипак кийиб жум,
Остингда ипак ерига қоқум.

Ҳам тоза куфул била сарининг
Ҳам турфа узор ила жабининг⁷.

Оғзинг аро лоладин навола,
Тилдин қолиб анда барги лола.

Тишлар санга лола узра мўлдур,
Мўлдур демайинки риштаи дур⁸.

Қилмоқ била лола баргидин қут
Эрнинг топибон дур узра ёқут.

Ранг ичра ики кўзунг қароси,
Позаҳри⁹ ила қаро ароси.

Юз нўшдин элга еткуруб баҳр,
Ҳар кўз юмуб очқуча бу позаҳр

Ё қатл қилурға келди хашминг,
Позаҳрдин ўлди заҳр чашминг?

Позаҳр дема, қаро бало ул,
Жон бирла кўнгул аро бало ул.

Лайли кўзидек фусунгару шанг,
Бесурма, валеk сурмаи ранг.

Нозук қаламинг назарда мутлақ,
Йўнғон қаламидурур учи шақ^{1в}.

Туйноқ эмас англасам камоҳи,
Юқмиш қалам учиға сиёҳи.

Раъно сўнгагинг сўнгакка пайванд,
Андоқки қаламда ҳам бўлур банд,

Бу турфаки ёзғали рақамни,
Йўқмишсен бандлик қаламни.

Ушбу қалампнг била хиром эт,
Лайли ҳашами сари мақом эт.

Чиққанда баҳор гашти сори,
Гар тушса сснинг сори гузори.

Давр айла бурун, югур қироқдин,
Эврул бошиға, вале йироқдин.

Чун давр ила айласанг таку пўй.
Тупроққа ҳар ўн қадамда юз кўй,

Тут сайрда йўл валеk мендин,
Хоки раҳи бўл валеk мендин,

Ҳам юзни сенинг юзунгга суртай,
Ҳам кўзни сенинг кўзунгга суртай.

Ул ёнки хиром этар равон бўл,
Лола била гул аро ниҳон бўл.

Етгач оёғиға сурт юзни,
Хоки қадамиға икки кўзни.

Бўзлаб ғамим айла ошкоро,
Мунграб мунгум айт бемадоро».

Бу навъ кийик била ниёзи,
Қушлар била ўзга навъ рози.

Ҳар бирга деб ўйла қиссаи ғам
Ким, қуш тили ёлбориб дамодам.

Жон сафҳаси узра нома ёзиб,
Ҳар лафз ёзарда кўнгли озиб.

Жон риштаси бирла номани чувт,
Боғлабон алар қанотиға руст.

Гаҳ тайри ҳаводин айлаб эълوم,
Гаҳ боди сабодин айлаб эълум.

Кўнгли ҳаваси висоли бирла,
Лекин бу ҳавас хаёли бирла.

Ул васлки тоимиш айлабон ёд,
Онинг била кўнглин айлабон шод.

Юз йил киши ҳажр аро чекиб дард,

Бўлса нафасе висол парвард.

Ғам йўқ яна бўлса ҳажр пайваст,
Ул ҳам манга¹¹ ваҳки, бермади даст!

XXXIII

*Мажнуннинг ато-аноси анинг муҳлик фироқидин ҳалок ўлуб, ул аларнинг бу навъ воқиаларини воқиада кўруб туфроғлариға елдек етиб, ато гўри бошида ятимлик дарди била ва ано қабри тошида асирлик мунги била навҳа қилғони**

Бу базми ғам ичра дардпарвард,
Бу навъ чекар суруди пурдард

Ким, Навфал уйидин ул жигархун
Яъники ғариб хаста Мажнун,

Чун бодия сори азм қилди,
Тонглаки ато-аноси билди.

Баским келибон улус уёти,
Қатъ ўлди икисининг ҳаёти.

Озим бўлуб уйга зорлиғдин,
Эл олида шармисорлиғдин.

Юзланди атосиға иситмоқ,
Тер суйини жисмидин илитмоқ.

Бистар уза ётти дард бирла
Иссиғ теру оҳи сард бирла.

Кўпроқ неча қилдилар иложи,

Сихҳатқа юз урмади мизожи.

Ҳикмат эли кўргузуб маҳорат,
Кам бўлмади табъидин ҳарорат.

Шарбат киби ичса эрди кофур,
Табъи ўти айлар эрди маҳрур².

Чун нахли ҳаёт бўлди бебарг,
Шарбат бўлур элга шарбати марг.

Гар берса табиб тухмиёна,
Бил захри гияҳ бутарга дона³.

Ич қабз топар таранжабиндин,
Сафро ортар сиканжабиндин⁴.

Бўлур таъвиз бирла афсун
Боис бори ранж ўлурға афзун.

Бас муҳлик эди мариз ранжи,
Бўлмади илож чора санжи.

Чун етти суруши осмони,
Топшурди вадиати ниҳони⁵.

Азм айлади тайри сидра маскан,
Уз масканин этгали нишиман

Юзланди қабилаға азойи,
Сўг аҳлиға тушти ҳой-ҳойи.

Бу воқиа ичра нотавон зол⁶,
Андинки дегайлар ўлди бадҳол.

Бир ёндии ўғул ғаму шиканжи,
Бир ёндин абушқа⁷ дарду ранжи

Баским ўзин этти пора-пора,
Йўқ эрди ҳаётидин шумора.

Оқ сочин узубки елга берди
Бир тор заиф жисми эрди.

Они доғи гунбази жафокўш,
Уз жуфтиға айлади ҳамоғўш.

Гар ўғли фироқи бирла кетти,
Не бўлса абушқасига етти.

Туттилар анинг дағи азосин,
Кийдилар анинг дағи қаросин.

Гўристонийи муайян эрди
Ким, ул ҳай элига мадфаи эрди,

Чун етти кўз очмас уйқу чоғи.
Ёндошти иковла анда доғи.

Мундинки не феъл қилди гардун,
Нажд узра хабарсиз эрди Мажнун.

Бир кун ошибон ичига қайғу,
Келди нафасе кўзига уйқу.

Чун кўзлари бўлди роҳатомез,
Кўргузди хаёли суратангез

Ким, икки кабутари ягона,
Бир уйда чиқордилар жавона⁸.

Чун чиқти жавонаға пару бол.
Чарх айлади они музтариб ҳол.

Ошуфта бўлуб димоғу ройи,
Бўлмиш эди муддате ҳавойн.

Ато-анодин тамом узулди,
Саҳройи хиял аро қўшулди.

Ул иккиси келтурурга они,
Парвоз ила туттилар ҳавони.

Топтилару ром бўлмади ҳеч,
Жўёйи мақом⁹ бўлмади ҳеч.

Ёндилар алар иковла новмид
Ким, бўлди аёп балойи жовид:

Юқоридин инди икки бургут,
Қилдилар ики ҳамомани қут¹⁰.

Чун воқиа кўргучи кўз очти,
Кўздин қонлиғ сиришк сочти.

Чун истади ул тушига таъбир,
Ўз ҳолиға дол топти бир-бир.

Билдики ато-аноси ўлмиш,
Хуршеди ҳаёти тийра бўлмиш.

Тоғдин қўпуб айлади қуйи майл,

Ҳар қўлға тўкуб сиришкидин сайл

Ул ергача айлаб оҳу зори,
Гом урднки хайлининг мазори.

Қилди чу қубурни¹¹ назора,
Бўлди ики қабр ошкора.

Туфроғлар аро янги ясалғон,
Ғам балчиғидин юзи сувалғон.

Устига ёғиб ғубори меҳнат,
Бутгон аёғида хори меҳнат.

Меҳнат тиканидин очилиб вард,
Райҳони машаққату гули дард.

Лоласидаким, кўрунуб анбуҳ,
Хуноби фироку доғи андуҳ.

Тоши ушотиб нишот аёғин,
Гарди ёшуруб тараб чароғин

Ваъзи ики шамъким йиқилғон,
Андуҳ шамоли тийра қилғон.

Мадфунлари икки ғам сиришта,
Ул навъки шамъ ичинда ришта.

Дема ики шамъи мунхасифдек¹²,
Ошиқ танида ики алифдек.

Қилғон ани жисми хоксори,
Жони била кўнглининг мазори.

Чун кўрди ато-ано мазорин,
Гўё чоқин урди жисми зорин,

Бошиға совурди онча туфроқ,
Гўёки йиқилди бу куҳан тоқ.

Тош урмоқ ила тани нажандин,
Гўёки ойирди банд-бандин.

Чекмак била оҳ ўти духонин,
Тор айлади даҳр хонумонин.

Урди атоси мазориға бош
Ким, кул-кўмак этти бошин ул тош.

Чун чекти фиғони жон гудозин
Мундоқ тўкти нуҳуфта розин:

«Кей бодия аҳли арж(уманди!
Кўк тоқиға ҳимматинг каманди.

Не бодия, балки Макка то Шом,
Дашт аҳлиға хони раҳматинг ом.

Аъроби кироми зердастинг,
Мендин етибон бори шикастинг.

Ҳам кўнглунг ўлуб ғамимда ношод,
Ҳам умрунг ўлуб ишимда барбод.

Истаб менн бўлғали фароғинг,
Мендин ўчубон ёруқ чароғинг.

Топмоқда мени сочиб дирамлар,
Топмай мендин, бажуз аламлар.

Гавҳар била зсблиғ тилаб бош,
Бошиға ҳамул гуҳар бўлуб тош.

Захмингғаки истабон фатила,
Доғ ўртагали бўлуб васила.

Тиғики тилаб нечукки поки,
Ҳам андин ўлуб танингда чоки.

Шамъ истабон уй қилурға равшан,
Андин куюб, уй демайки, хирман.

Яъни мени мубталони истаб,
Икки юзи чум қарони истаб.

Олиб бу қаро эсинг қароринг,
Айлаб қарорўз — рўзгоринг.

Бу ғамда нетиб тирик бўлай, вой?
Узрунгни не тил била қўлай, вой?

Амринг била чунки тутмадим йўл,
Рухунгға нечук дейин биҳил бўл?

Ногоҳ ар менднп ўйла тўйдунг
Ким, ғам тоғин орқам уза қўйдунг.

Бир-бир сўнгагим ушоттинг охир,
Туфроқға танимни қоттинг охир.

Ҳар нечаки бор эсам бад ахтар,

Қилғон эса толиим рад ахтар.

Афв айла карам била гуноҳим,
Рухунгни-ўқ айла узрхоҳим».

Тош узра қилиб танини саркўб,
Мижгонини айлабон заминрўб.

Чун бўлди ватан аноси гўри,
Тушти япа олам ичра шўри.

Кўксин ёқа ўрниға қилиб чок.
Урди юрагига тиғи бебок.

Ерни тенгиз этти ашкидин сайл,
Болиғдин ўлуб қубури бир хайл.

Қум устида лек тоби оҳи,
Ўз жисмини этти тоба моҳи¹³.

Тоба уза жисми сўзноки,
Буғдой киби кўкси узра чоки.

Андоқ тани дарднок бирла,
Йўқ, йўқки, бу жисми чок бирла

Кўп абри баҳордек ўкурди,
Каф сайл киби юзига урдп.

Қилди аносиға мўя оғоз,
Юз дард ила бўлди навҳа пардоз:

«Ксй жонима қибла, қнблама нур,
Мушкунг бўлуб эмгакимда кофур.

Жоним тараби кўзум чароғи,
Кўнглум хуши хотирим фароғи.

Сен Каъба мангаву мен тилаб дайр,
Тавфинг сори ҳеч қилмайин сайр.

Солиб санга изтироб ҳар дам,
Каъбамни қилиб хароб ҳардам.

Каъбам бўлмиш менинг харобим,
Тенгрига не бўлғуси жавобим?

Жисминг садафида чархи авбош,
Солғон эмиш инжу соғиниб тош.

Туққонда не бўлғай ўлсам эрди,
Туғмогон ила тенг ўлсам эрди,

Улмай мени мудбири сияҳрўз,
Бўлдум санга чун балойи жонсўз.

Меҳримға кўнгулни мойил эттинг,
Қўл маҳдим уза ҳамойил эттинг,

Ҳар кун ичинга ишимда қайғу,
Ҳар тун кўзунга ҳаром уйқу.

Уйқунгни ҳаром этиб фиғоним,
Тинмай кеча зор йиғлағоним.

Кундуз-кеча меҳнатимда тинмай,
Ичмакни, емакни ҳам соғинмай.

Гар луқмаи нонки айлабон қут,
Андин ғаразинг бўлуб манга сут.

Бу навъ умед илаки ногоҳ,
Бўлса санга золи чарх кинхоҳ.

Меҳнат юкидин қадинг хам этса,
Чин бирла юзунгни дарҳам этса.

Жисмингга зарурат ўлса бистар,
Бошинг доғи бўлса така истар

Мен хам қад ила туруб қошингга,
Гардун киби эврул^уб бошингга.

Қул янглиғ ўғуллуғунгни қилсам,
Уғул киби қуллунғунгни қилсам.

Ҳарнавъ етишса чархдин банд,
Менинг била кўнглунг ўлса хурсанд.

Чун бўлди бу иш аён ҳамоно,
Сен зору заифу мен тавоно.

Ҳам шайбға қолди хасга жонинг,
Ҳам жилвагар ўлди навжувонинг.

Мундоқда мени лаими мудбир,
Бўлмай нафасе бошингда ҳозир.

Шафқат била тутмайин қўлунгни,
Кўз бирла супурмайин йўлунгни.

Ранжинг тани нотавонға қўймай,

Ушбу миннатни жонға қўймай.

Йўқ кам хизматлиғ айладим кўп,
Кофири неъматлиғ айладим кўп.

Сендин туну-кун жудолиғ эттим,
Билмаслигу бевафолиғ эттим.

Солғондек ўзумни телбаликка,
Кўнглунг ола олмадим иликка.

Дардингға худ этмадим давойи,
Бу турфаки ҳар нафас балойи.

Мендин сени нотавонға етти,
Кўнглунг аламимда жопға етти.

Гўёки бу ранжи бегарондин,
Чиқтинг ғаму дард ила жаҳондин.

Мен ҳарзясаройи даштпаймой,
Йўқким Мажиуни бесару пой.

Рухунгники равзадур паноҳи,
Жанноти наим жилвагоҳи.

Мендин билсамки шод эмасдур,
Ўздин ўзума бу зулм басдур.

Бечорамен ўзга найлагаймен,
Дардимға не чора айлагаймен?».

Деб бўйла суруди бенаволиқ,
Ё навҳаки айлагай азолиқ.

Машъуф бу навъ сўзпи дерга,
Кўп урди синуқ бошини ерга.

То заъф қилиб яна димоғи,
Паст ўлди ер узра жисми доғи

Уздин яна ул масоба кетти
Ким, кўни ато-аноға етти¹⁴.

Эй дўст, бошимға бир нафас ет,
Мотамзадалиққа боқу раҳм эт

Ким, бўлди бу бекасу фақиринг,
Ҳажр ичра ятимингу асиринг.

XXXIV

*Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидин куйган таниға ато-ано сўги яна
икки муҳлик доғ қўйғон жиҳатдин меҳнати қаттиғ бўлғонин
Лайли эшитиб ул сўхтани куйдургон
ўтлар тобидин иситиб дудидин рўзгори ҳаёти қаро бўлғони*

Бу сафҳани айлаган зарафшон,
Сўз бу сифат этти гавҳарафшон

Ким, телбаки бор эди навосиз,
Чун бўлди атосизу аносиз.

Ўртаб эди они ёр доғи,
Зам бўлди бу икки зор доғи.

Ҳижрон бериб эрди заҳри қотил,
Ўлгунча бу сўги қилди бисмил.

Фурқат ушотурға тошин отти,
Синғонни бу сўт ҳам ушотти.

Дард устига дарди чун узолди,
Ул гўристон ичида қолди.

Бор эрди мақоми ул ҳазира,
Олам анга мисли гўр тийра.

Ҳар кун иши шайну нола қилмоқ,
Юз ғамға ўзин ҳавола қилмоқ.

Уз жониға айламоқ жафолар,
Тутмоқ ўзи-ўзига азолар.

Ато-ано фурқати ики доғ
Ҳижрон қуюб икки ўт уза ёғ.

Гарчи ики доғ эди ниҳонсўз,
Ҳижрон ўти эрди барқи жонсўз.

Чун мунча ғаму бало йиғилди,
Ул ғамкашу мубтало пиқилди.

Заъф ўлди таниға ўйла ғолиб
Ким, ётти ҳамул даманда қолиб.

Боши уза дому дад солиб шўр,
Кийиклар эдию ул қолип гўр.

Бўлди анга иш чу бўйла мушқил,
Бу навъ ривоят этти ноқил

Ким, андаки гулрухи паризод,
Бўлди Мажнуни васлидин шод.

Ул васлни чархи бемуҳассал,
Қилди яна ҳажр ила мубаддал.

Марҳам ярасиға ёққач-ўқ бот,
Ўт ёқти талашиб они, ҳайҳот.

Ўртар эди бу ўт ул санамни,
Дўзахқа солиб гули Ирамни².

Маҳзун эди жони зори асру,
Бетоб тани низори асру.

Чун ёриға етти бўйла мотам
Ким, ўлди анга ато-апо ҳам.

Бу дард ғамин фузунроқ этти,
Андухи йўлин узунроқ этти.

Ул воқеаларки даст берди,
Билмиш эдиким сабаб ул эрди.

Мажнун анинг эрди дардноки,
Мажнуннинг ато-ано ҳалоки.

Бу ишгаки чарх қилди ҳодис,
Бир восита бирла эрди боис.

Бу меҳнат ани нажанд қилди,
Андух ўтиға сипанд қилди.

Йиғлар эди бу фасонани деб,

Навха била бу таронани деб

Ким, «эй кажрав сипехри худрой,
Зулмунгдин войу юз туман вой!..

Жонимға неча ситам қилурсен?
Қўнглумга насиб алам қилурсен?

Бир гулга неча тапонча урмоқ,
Япроғларинн узуб совурмоқ?

Ҳар баргки бўйла бўлди ҳоли,
Қилмоқ бор халқ поймоли.

Ул барг ғам элга бермас эрди,
Бир кавкаби наҳсинг эрмас эрди.

Бир сарвға зарби даст бермак,
Ҳар шохиға юз шикаст бермак.

Уртаб ўтунини бетааммул,
Шохин ўту, ўтин айламак кул.

Ул сарв эмас эрди зузанобинг,
Наҳсиятидин жаҳон харобинг?³

Бир лаълға печа хора отмоқ,
Икки тош аросида ушотмоқ?

Ҳам бўлмайин иктифо бу поя,
Тошлар аро айламак салоя.

Баҳроминга⁴ эрмас эрди ҳамсанг,
Қони била тутмамиш эди ранг.

Чун кўрмак бир ғазоли мушкин,
Чекмак қатлиға ханжари кин.

Бисмилдин ҳам канора қилмоқ,
Ҳар узвини бошқа пора қилмоқ.

Бу бор эди бир ғазоли хушбў,
Худ шум асадинг эмас эди бу.

Бир турфа тазарв учун кўюб дом
Тутқоч қатлида тутмай ором.

Юлмоққа парин шитоб қилмоқ,
Ут узра ани кабоб қилмоқ.

Не бўлса бу эрди бир тазарв-ўқ
Сайд этгучи насри тойиринг йўқ.

Лайлийи заифу бепавони,
Юз дарду балога мубталони

Ўлтурмак ила ҳам этмайин бас,
Ҳажр ўтиға солмоқ ўйлаким хас.

Бу Лайли эди недур хаёлинг.
Эрмас эди ҳийла пеша золинг?!

Соврулғасиз, эй раванда афлок!
Кўзғолғасиз, эй нужуми бебок!

Жисмимни қатил қилдингизло!
Жонимни залил қилдингизло!

Буғдой киби неча қоврулойин,
Сомон киби неча соврулойин?

Ҳам ҳужраи хилқатим бузўлди,
Ҳам риштаи тоқатим узулди.

Жисмим гардин учурди оҳим,
Эй чарх, аримадиму гуноҳим?!

Бузди кўнглим уйин шиканжинг,
Эй даҳр, туганмадиму ранжинг?

Бу дарду шиканж ҳам мангадур,
Еримдағи ранж ҳам мангадур.

Онингки ато-аноиси ўлмиш,
Гўёки манга бу сўг бўлмиш.

Ул гар бўлуб эрса дардпарвард,
Лекин манга икки ончадур дард,

Анга ато-анонинг ғамидур,
Ҳам бу манга, ҳам анинг ғамидур.

Лайлики балойифурқати бор,
Ики Мажнунча меҳнати бор.

Умр анга ғалат ҳавасдур охир,
Жон тарки ажаб эмасдур охир!»

Чун навҳаси ўти ҳаддин ошти,
Жисмиға ҳарорати тутошти.

Ул ўтдин иситти меҳри гулчеҳр,

Андоқки завол чоғида меҳр.

Гул баргики тердин ўлди сероб,
Ҳам топти иситма ўтидин тоб.

Тер суйи била арақ нишин гул,
Ҳуммо ўти бирла оташин гул⁵.

Бор эрди ано ишидин огаҳ,
Чун қизни бу навъ кўрди ногаҳ

Кўнгли иши изтироб бўлди,
Гўё жигари кабоб бўлди.

Багри куяридин ул жигархор,
Қилди атосин дағи хабардор.

Юзланди анга дағи малолат
Ким, кўрди қизида саъб ҳолат.

Йиғлаб ато-ано, бал аҳиббо,
Бошиға кетурдилар атиббо.

Кўп бўлди қуёшнинг изтироби,
Юзда сориғи танида тоби.

Сихҳатқа табиб хаста толиб,
Хаста баданида заъф ғолиб.

Саъй этти ҳаками Исавий дам,
Бўлмоди қўёш ҳарорати кам.

йўқ эрди муолажатда беҳбуд,
Чун етти ажал илож несуд?

Ҳар кун тани заъфи ортар эрди,
Андухи узоққа тортар эрди.

Афзун эди дам-бадам судои
Ким, тушти бу сўз ҳам истимои

Ким, «Дарддин ул асири мотам,
Ўлгудек ўлубтурур дамодам.

Гўристон ичра зору маҳжур,
Ўлгон кншидек ҳаётдин дур.

Гоҳ ўзида, гоҳ йўқ ўзида,
Маййит⁶ киби нур йўқ кўзида.

Ўз мотамн бирла жисми ранжон
Дардинг худ олур бу жисмидин жон.

Бўлмиш анга юз гам узра мотам,
Сенсиз иши мотам узра мотам.

Жони ғаму дард поймоли,
Ҳаддин тош эрур хароб ҳоли».

Маҳваш чу зшитти бу фасона,
Ўти бир эди минг ўлди ёна.

Умри кемаси ваҳалға ботди,
Кўнглипи ўлумга қўйди, ётти.

Қилмон яна, эй табиб, парҳез,
Дардим ўти дам-бадам бўлур тез.

Шарбатдин эрур ичимда тоби,
Бергил илигимга шарбат оби!

XXXV

*Хазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъин ўчурганда Лайли ҳаёти
баҳорининг гулларини ажсал хазони тундбоди қўкка совуруб,
Мажнуннинг доғи булбули руҳи бадан кафасин гулбун узра ташлаб,
ул ҳаволанғон гул барги сўнгинча ҳаво туткони¹*

Чун етти хазон елининг оҳи,
Бўстон чиройини қилди коҳи.

Япроқ юзи бўлди барча сориг,
Ойин магар ўлди сориг оғриғ.

Ҳар баргки хаставор ётти,
Ер бистарида оёғ узотти.

Гўё тубида узун сабоғи,
Бўлди узун айлаган оёғи.

Ел ўйла етишти маҳражондин
Ким, барг кўтарди меҳр жондин².

Титратмага қўйди юз шажар ҳам,
Уй кунжигача чекти юк самар ҳам.

Сарсар солибон чаманға торож,
Бўстон элин айлади яланғоч.

Ул ўтки чинор ичига тушти,
Гардунға шарораси ёвушти.

Бўстон тифли топиб бу ҳийла,
Ул ўт била куйдуруб фатила.

Ел баргин учурса боғ сори,
Гулрез тўкуб бори чинори.

Гард айлади боғни шабистон,
Яфроғ ани қилди кавкабистон.

Бу ттурфаки юз туман кавокиб,
Туфроқ сори бўлди барча ғориб.

Бир кўзгу ҳар ахтари хужаста,
Зоҳир қилибон сабоғи даста.

Юз кўргузмай не келса ўтру,
Ул навъки олтун ўлса кўзгу.

Сориғ варақ ол обкашдин,
Ошиқ юзи ашки лаълвашдин.

Ул ашк чекиб бу юзда хатлар,
Қатра киби ҳар сори нуқатлар.

Ҳар барги шажарға номаи марг
Нуқталари янглиғ айрилиб барг.

Ел сув уза барги асфарафшон,
Мови варақи ясаб зарафшон³.

Йўқ, йўқки, оқар сув тиғи софи,
Олтундин ўлуб онинг ғилофи.

Алвон била ток барги раъно,

Раъно каф аро нигору ҳинно.

Ул фасл кетибки гулда сунбул,
Очқай гулгун юз узра кокул.

Лола кафига хизоб бергай,
Зулфиға бинафша тоб бергай.

Бир вақт етибки тунд сарсар
Впқай сув ҳарири узра мрамар.

Гул сўгини боғ тоза этгай,
Гардун уза ел хуруши етгай.

Булбул тоимай ўзин азосиз,
Бўлғай пари бўйниға қаро кийз

Чун етти бу навъ рўзгори,
Учради хазонға навбаҳори.

Гулшанға хазон бўлуб ситезон,
Ашжориға солди барг резон.

Гулбаргини қилди ер уза паст,
Нахлин қора ерга қилди ҳамдаст.

Ҳам лоласин этти заъфарони,
Ҳам қилди баҳорини хазони,

Чун солди хазон совурди ҳарён,
Гул баргларин учурди ҳарён.

Лайлиғаким эрди ҳусн боғи,
Жаннат гули бошидин аёғи.

Ул заъф насими тез бўлди,
Бўстониға баргрез бўлди.

Очилди каманд зулфидин тоб,
Жонлар бўйинидин олди қуллоб.

Хусни шаҳин этти заъф ношод,
Тутқунларин очиб этти озод.

Озодлар ўлди тез рафтор,
Тек қолди ҳамонда бир гирифтор.

Қошлари икки қулочин очиб,
"Зўлди кўзи уйларига ҳожиб.

Яъники ҳам анда кирмасун ноз,
Ҳам бўлмасун ул улусқа танноз,

Қон ёш этти гулини тоза,
Машшотаи марг урди ғоза.

Яъни «чу ишқ айирса жондин,
Чиққунгдур сурхрў жаҳондин».

Хай сайлидинул рухи арақнок,
Юб ғозау нилу вусмадин пок.

Яъни итуруб хазонда боғи,
Гул бирла бинафша, сабза доғи.

Шаҳди лаби тобдин қурушти,
Йўқ, йўқ бири-бирига ёпушти.

Яъни лабин этти нуктадин банд,
Бўлди учуғ анда мухр монанд.

Чоҳи зақан оғзин очти дилхоҳ,
Нилин холи кабутари чоҳ⁴.

Яъни бу кабутар ўлгусидур,
Туфроғ ила чу кўмулгусидур.

Ёпти чу етишти бўйла банди,
Гул узра бинафшагун паранди.

Яъни уёқурда меҳри дилкаш,
Юзида бинафш абр эрур хуш.

Бу ҳолда нозанин мусофир,
Қилди сакароти мавт⁵ зоҳир.

Жазм эттики кетмаги керақдур.
Жон таркини этмаги керақдур.

Хилват талаб айлабон замоне,
Эл касратидин топиб амоне.

Ўз олиға истабон аносин,
Арз этти нуҳуфта можаросин:

«Кей жонинг ўлуб менинг маконим
Ким, жонинга садқа хаста жоним.

Ранжимни ўзунгга олдинг асру,
Дарду аламимға қолдинг асру.

Минг йил ҳам агар тирик бўлойин,

Узрунгни не тил била қўлойип?

Хоссаки гулум хазонға тушти,
Дай ели бу гулистонға тушти,

Бедод сипеҳр қилди ноёб.
Боғимда гулу гулум аро об.

Сарвимға ажиб сурат ўлди
Ким, тарки чаман зарурат ўлди.

Ҳар ҳол ила кетмагим етибдур,
Бу боғда бўлмоғим кетибдур.

Бу дамки эрур маҳалли падруд,
Қиссамни яшурмоғимда йўқ суд.

Сен билдингу айладинг мадоро,
Мен эмди қилурмен ошкоро:

Бу лаҳзки топшуруб вадиат,
Туфроғ сори айлагум азимат.

Десамки азоға қилма кўп майл,
Ҳар сори оқизма ашқдин сайл.

Юз қилма тапонча бирла мажруҳ,
Бедод ила ранжа айлама руҳ.

Ер тутмағуси бу сўз билурмен,
Бир ўзга васиятинг қилурмен

Ким, тутма бу сўг аро азо кўп,
Кийдурма узоринга қаро кўп.

То мумкин ўзунгга сабр ёр эт,
Таскину шикёб ихтиёр эт.

Тенгри санга сабр ёр қилсун,
Хайлинг уза пойдор қилсун.

Гул борса чаманга бўлмасун дард,
Кун ботса фалакка етмасун гард»⁶.

Кўп бўйла дуолар айлаб они,
Фош айлади нуктаи ниҳони

Қим, «Бўлса, бу мотам ошкоро,
Фаҳм этгуси аҳли кўху саҳро.

Шак йўқки менинг ғариби зорим,
Ғам шомида тийра рўзгорим,

Жисмида ҳаёт ёдим ўлғон,
Улмаклиги хайрбодим ўлғон,

Гар дашт уза сайр этар сабодек,
Гар тоғ аро чирманур садодек;

Бу сўз қулоғиға етгусидур,
Бу ҳодисани эшитгусидир.

Юмкинки қачон бу зор эшитгач,
Бу қиссаи жонгудоз эшитгач,

Рухум сори руҳи истабон йўл
Ўз қолибин айлағай тиҳи ул⁷.

Ё улки буён азимат этгай,
Умрум кунидек бошимга етгай.

Ўздин кеториб фироқ жаврин,
Кўргузгай улусга ишқ таврин.

Туфроғима туфроғини қотгай,
Руҳини менинг сори узотгай.

Жонсиз бўлубон тани низори,
Туфроғ уза ётса жисми зори.

Зинҳорки айлаб эҳтиромин,
Ёнимда ясоғасен мақомин.

Ул жисми шариф худ эрур пок,
Ёшинг била ҳам юсанг эмас бок,

Кўй кинау лутфу меҳр фан қил,
Жон пардасидин анга кафан қил.

Чирма мени доғи ул кафанга,
Бир жинс кафан ики баданга.

Фарзанддек айлаб анга асбоб,
Фарзандинг ила қил они ҳамхоб.

Чун руҳ ила руҳ топти пайванд.
Бир маҳд аро ётқур икки фарзанд».

Юмди тугатиб аносиға сўз,
Ҳам сўздину ҳам аносидин кўз.

Жонин Мажиун сўзида берди

Ҳаргиз Лайли дегил йўқ эрди.

Чун кўрди аноси бу қаро кун,
Чекти бу қаро гаун ичра бир ун

Ким, бағри сипехрнинг тешилди,
Ул нола ўқи гузора қилди.

Эврулди бошиға дилрабонинг,
Андоқки ажал бошиға онинг.

Кўз қўйди тобони узра йиғлаб,
Уйғотғали кирпичи қичиғлаб.

Яъни: «Эмас уйқу вақти кўз оч,
Хандон чскибон аёғни сўз оч».

Гаҳ қўйниға тортибоп қўлин чуст,
Титраб йиғлаб кучар эди руст.

Яъни анга уйқу ҳаддин ортиб,
Уйғотмоқ учун қўлини тортиб,

Ошuftа сочин гаҳи қилиб жамъ,
Ул тийра тун ичра кўргузуб шамъ.

Яъни: «Кеча қолмади қаронғу,
Кўз очки лцуносиб эрмас уйқу».

Гаҳ оразиға юзин тегурди,
Рухсориға ашкдин су урди.

Яъни су тегиб юзига ногоҳ,
Сескангай ўз уйқусидин ул моҳ.

Кўп урди бу навъ печ ила тоб,
Кўз очмади маҳваши гаронхоб.

Уйғонмоғидин чу бўлди навмед,
Тушти қуёшиға шоми жовид.

Оқ сочини ёйди навҳа тузди,
Ҳар нсчаки урди борин узди.

Оҳидин этиб жаҳоппи маҳрур.
Таскинига сепар эрди кофур.

Кўксини яқодек этти пора
Ким, кўнглидин урди ўт шарора.

Андоқки яқони субҳ этиб чок,
Чеккай шарарини меҳри афлок.

Тирноғларин чу юзга қўйди,
Тирноғ, тирноғча ерлар ўйди.

Уйғонлар ичиндаким сизиб қон,
Кўз чашмаларидек оқизиб қон.

Деб наҳва била бу тортибон вой
Ким, «Не оғир уйқудур бўтам ҳой?»

Кўз очки эрур ҳавойи равшан,
Қизларга эрур ҳавойи гулшан.

Бориға тавофи бог майли,
Мавқуфки майл этарму Лайли.

Юз зевару дур тоқибдурурлар
Йўлунгға сенинг боқибдурурлар.

Марғулаи сунбулунг очойин⁸,
Оламға абиридин сочойин.

Зоҳир қилаин юғонда они,
Зулмат аро оби зиндағони.

Очқонда ани тарарда қўллар,
Зулматда қилай падида йўллар.

Урмак очилурнинг ўлса дафъи,
Ганжинг уза ташлай икки афъи⁹.

Афъи неки анбарин таноби,
Боғларға қўнгуллар анда тоби,

Вусмадин этай қошингни ранггин,
Кўз туки қиличиға яшил қин.

Кўзунгга савод сурма тортай,
Эл кўзига даҳрни қарортай.

Гулгуна чекарга қилсам оҳанг,
Зам айлай анга бу чехрадин ранг.

Ҳар сори узоринга чекиб нил,
Ёмон кўз учун ани қилай мил.

Шаҳди лабинг остида қўяй хол,
Ул нуқта кибики ёзсалар «бол»

Холи қўяйин юзунгга ёна,

Бўстон афрўзи ичра дона¹⁰.

Сочинг қидай ўйла миъжар" оро,
Ҳам анда ниҳон, ҳам ошкоро.

Эгнингга солай либоси гулранг
Ким, рангги хирадни айлагай данг

Ясаб сени офати замона,
Гулшан сори айлайн равона.

Қизлар била ул тараф хиром эт,
Дин аҳлиға зуҳдни ҳаром эт.

Мажнун дағи интизор тортар,
Боғ ичра фиғони зор тортар.

Сен кеч бориб ул батанг келса,
Истаб сени бедаранг келса.

Сўз айтса не қилай хитобин?
Сўрса сени не берай жавобин?

Ҳам меии, ҳам они зор қилма,
Андин мени шармсор қилма».

Ул бўйла қилиб жаҳонни тийра,
Оҳи била осмонни тийра.

Ташқори ато яланг қилиб бош,
Йиртиб яқо, кўксига уруб тош.

Ялғуз ато йўқки қавму хайли,
Тортиб бу азода войи-вайли.

Лайлиға солиб бу ҳол тақдир,
Мажнун сўзин айлай эмди тақрир:

Етмиш эди ул қубур ичинда,
Урён аҳли нушур ичинда.

Гўристон ичра жопи поки,
Гўр аҳли киби вужуди хоки.

Лайлиға чу бўлди нотавонлиғ,
Йиқти ани доғи хаста жонлиғ.

Маъшуқ чу дарднок бўлди,
Ошиқни не де ҳалок бўлди.

Онинг била барча ҳол бирла,
Гаҳ туш била, гаҳ хаёл бирла.

Гаҳ пок замиру, гоҳ хотиф,
Дилдоридин айлаб они воқиф.

Ул кунга дегинчаким париваш
Бўлди ажал илгидин қадаҳқаш.

Девонада эрди печ ила тоб.
Титраб кўнгли нечукки сиймоб

Ким, етти қулоғиға хуруше,
Айтур эди бу хабар сурушс:

«Кей дарду бало сипоҳига шоҳ!
Ишқ аҳли қошингда хоки даргоҳ!

Ҳам кишвари дард қаҳрамони,
Ҳам зумраи ишқ ҳукмрони.

Ишқ аҳлиға қуллуғунг ҳавасдур,
Қўпқилки ётурға вақт эмасдур

Ким, тушти хазонға тоза боғинг,
Тонг елига учради чароғинг.

Булбуллуғунг ўлса айла парвоз,
Парвоналиғингни қилғил оғоз¹

Ёр ўлди сафар ишига машъуф,
Ҳамраҳгадурур валеқ мавқуф

Ҳамраҳлиғинг айлагунгму зоҳир,
Ё бўлсунму ул ой мусофир?»

Девона чу билдиким недур ҳол,
Гарчи тани эрди заъфдин нол.

Қоплон киби секриди ётоғдин,
Ё ўйлаки кўк ғазоли тоғдин.

Юз урди қабила сори ҳоли,
Оғзида тараннуми висоли.

Жон қўлға тутуб нисорлиққа,
Секриб ўзи жонсипорлиққа.

Ҳам ашки нишот анга ёғиндек,
Ҳам пўяда секриди чоқиндек.

Меҳри ўти ёритуб жаҳонни,

Бал меҳр киби тутуб жаҳонни.

Не кўнглида қатлдин ҳароси,
Не душманидин ичинда поси.

Эл ваҳм қилиб салобатидин,
Баъзи даду дом офатидин.

Урди Лайли эшигига гом,
Дадлар тутубон йироқроқ ором.

Хайл ичра шукуҳидин таваҳҳум,
Андоқки қилиб илик-аёғ гум.

Чун етти ул остонға боши,
Кирди уй ичига бетоҳоши.

Лайли қилибон сафарға ният,
Айларда аносиға васият.

Ҳар нуктаки айлабон гузориш,
Мажнунни қил)ур эди сипориш

Ким, кирди уй ичра ёри жони,
Йўқ, йўқки рафиқи жовндони,

Бир-бирга назар кушод топти.
Ҳам бу ва ҳам ул мурод топти.

Жонониға ул фидо қилиб жон,
Бу жоп берибон нечукки жонон.

Ул азм зтти чу топти йўлдош,
Бу олмади йўлидин аиинг бош.

Эл кирди уй ичра бешумора,
Мажнун сори қилдилар назора.

Жисми ётиб эрди ерга мақрун,
Лайли била бормиш эрди Мажнун

Ҳайрат қилиб ул қабилани лол
Ким, топти вуқуъ бўлмоғон ҳол.

Айлаб бори элни ишқ поки,
Ишқ ичра бу ўлмаги ҳалоки.

Чун таъзият ўтин эттилар паст,
Бу турфа ҳадис ўтти пайваст

Ким, дафн иши бордурур зарурат,
Ул тутқусидур не навъ сурат.

Бори дедилар: «Бу икки ғамнок,
Ҳар шойибаи фасоддин пок

Ким, умрларида ишқи қотил,
Қилмай нафасе аларни хушдил.

Ҳажр ичра тўюб рамида жондин,
Армон била бордилар жаҳондин

Чун руҳлариғадур ниҳони,
Жаннатда висоли жовидоии.

Нетгай қўшулуб ики бадан ҳам,
Гўр ўлса аларға бир кафан ҳам.

Васл ўлди чу руҳларға ҳосил,
Туфроққа туфроқ ўлса восил».

Ҳам шўҳ васиятин қилиб ёд,
Барча бу фасорадин бўлуб шод.

Айлаб не кераклик ўлса мавжуд,
Маййитни ясаб нечукки маъхуд¹².

Бир наъшқа солдилар иковни,
Жонсиз келину, ўлук куёвни.

Кирди ики жисм бир кафанға,
Йўқ, йўқ, ики руҳ бир баданға.

Бир наъш ила ул ики дилором,
Андоқ эдиким ду дона бодом.

Йўқ, йўқ, дема они икки дона,
Ул дона эмас эди дугона.

Дугоиғааким ики бадандур,
Ҳар бириға бошқа бир кафандур.

Бир дона эди вале ики жузв,
Бир-бирига уйла муттасил узв

Ким, шиддати ваҳдати висоли,
Бермай анга иккилик мажоли.

Донадек ўлуб ики бадан бир,
Дона қобуғи киби кафан бир.

Алқисса ул икки ёри жони,

Топқоч бу висоли жовидони.

Наъш узра ёпиб ҳариру дебо,
Ранги хушу, нақши доғи зебо.

Бош устига элтмак қилиб фан,
Ул ергачаким бор эрди мадфан.

Тобут ила икки дилрабони,
Мадфан ичига кириб ниҳони.

Еткурдилар ўз нишонасиға,
Туфроқ ғарибхонасиға.

Туфроққа қўюб аларни ҳайҳот,
Чун тийра уй эрди чиқтилар бот.

Ёшурди чу ою кун юзин абр,
Чун гўр бир эрди, бўлди бир қабр.

Ишқ аҳлиға ўчти шамъи уммед
Ким, ер қуйи ботти ою хуршед.

Не ишқ элига шоҳ қолди,
Не ҳусн авжида моҳ қолди.

Лайли атоси аноси бирла,
Хайли дағи ақрабоси бирла

Ҳар кун ики вақт эди йиғилмоқ,
Ул қабр бошида навҳа қилмоқ.

Бир-бир берди мурури айём¹³,
Туфроққа аларға доғи ором.

Эй навҳагар, айла навҳа бунёд
Ким, умр биноти келди барбод.

Гар бўлди ул икки ёр озим,
Не мен қолғуму, не дилнавозим!

XXXVI

*Ишқ таърифидаким, айнининг нурлиғ тоби туфроғни «айн» қилур
ва шинининг шароралиғ шуъласи кўнгуллар хайлиға шайн солур ва
қофининг гаронсанг тоғи ҳар кимга юкланса нобуд этар ва
нуқталарининг тоза доғи ҳар чок кўнгулга тушса лоланинг беш
баргидек қонға бўяр¹*

Э ишқ, ғариб кимиёсен,
Бал ойинаи жаҳоннамосен.

Ҳам зотинга дарж кимиёлиқ .
Ҳам ойинаи жаҳоннамолиқ.

Буким сангадур бу иккидин зот,
Бир-бир қилайин икисин исбот.

Қилдим эса кимиё хитобинг,
Андин ҳам эрур бийик жанобинг.

Берди анга бу натижа гардун,
Ким мисга етишса қилғай олтун.

Инсонники халқ қилди халлоқ,
Йўқ тийнат анга бағайри туфроқ.

Сенким анга ошнолик эттинг,

Туфроққа кимиёлиғ эттинг.

Олтун қилдинг узорин онинг
Балким тани токсорин онинг.

Бу навъ ила доғи қилмадинг бас,
Ҳажр ўтиға солдинг ўйлаким хас.

Ул ўтда чу ихтизоз топти
Андоқки керак гудоз топти².

Ҳар ғашлиғдинки эрди ноқис,
Бўлди бу гудоз бирла холис.

Ҳам олтун ўлуб бу пайкари хок,
Ҳам ўлди бу навъ холису пок.

Чун холису поку беғаш ўлди,
Олтун неки кимиёваш ўлди.

Гарчи ситаму жафо қилурсен,
Туфроғни кимиё қилурсен.

Иккинчи дедим ёруғсен асру,
Андоқки жаҳоннамой кўзгу.

Мунда доғи топилур тафовут,
Ким очса назар билур тафовут.

Ул ойинаким Скандар³ этти,
Пўлоддин ўйла пайкар этти,

Ким, Рум аро чекиб манори,
Боқтурди ани Фаранг⁴ сори.

Чун берди жамолига кушойиш
Кўргузди Фарангдин намойиш.

Топқоч ани бу сифат зиёлиқ,
Тоқти отиға жаҳоннамолиқ.

Бу навъки ул демиш эмасдур,
Менким не дедим ҳамону басдур.

Хуршеди жаҳонкушой сен-сен.
Миръоти жаҳоннамой сен-сен,

Ким қилди санга назарни равшан,
Кўрди еру кўкдагин муайян.

Чун боққали ихтиёр топти,
Ҳар сорики боқти ёр топти.

Ҳам нақши вужудин этти фони
Ҳам топти бақойи жовидони

Бу ишқки бахти комрондин
Холи бўлмаи замони ондин.

Гарчи ики навъ ўтти рози,
Аввалғини англағил мажози⁵

Ким, дарду гудозу сўз бирла,
Юз шуълаи жонфурўз бирла.

Чун айлади пок;,,лка мавсуф,
Ул навъ қилур бировга машъуф,

Ким ишқ аро фироқ ила дард,
Узлукдин этар тамом ани фард.

Бил сўнграғи ишқни ҳақиқий
Ким, давлат эрур анинг рафиқи.

Аввалғи вужудин этса зойил,
Чун бўлса икинчисига мойил.

Йўқ-йўқки икинчи они чекса,
Кўнглига висол тухмин экса,

Ул навъ кетурса турктози⁶
Ким, қолмаса сурати мажози,

Мазҳардин кўрмайин нишони,
Мазҳарда ўзини топса фони,

Мақсуд будур, ҳаётдин бу,
Бал хилқати коинотдин бу.

Мажнунға бири бўлуб мусаллам,
Баҳра топти икинчидин ҳам.

Эрмас эди ўзидии бу ишлар
Бал ишқдин эрди ул кашишлар.

Ҳаркимгаки ишқ юз кетурса,
Ё машғали шавқ шуъла урса,

Тоғ эрсаки сув қилур вужудин,
Нобуд этар набуду будин

Тур узра тажалли айлагач фош,

Чайқалди сув янглиғ ул қатиғ тош

Бу шуъла кўнгулга тушса кори,
Куймакда анинг не ихтиёри.

Бу ўт не кишига бўлса рўзи,
Куйдурса не тонг жаҳонни сўзи.

Ишқ ичраки жисми тўлғонур бил,
Ул навъдурурки ўт уза қил.

Тонг йўқ бу ўт этса ашк аро ғарқ,
Ёмғур ёғар андаким тушар барқ.

Гар ашк бу ўтни айламас кам,
Ёмғур сувидин чоқинға не ғам?

Ким зарқу риёву шўр бирла,
Ошиқ этар ўзни зўр бирла,

Ишқи ўти бўлмас элга жозиб,
Андоқки, зиёда субҳи козиб⁷.

Рангин кўпалак эрур дилафрўз
Парвона киби эмас жигарсўз.

Ошиқ дема кимни кўрсанг асфар
Ким бўлмади заъфарон муасфар,

Бежазб сариғ эрур риёлиқ,
Самғ айлай олурму қаҳраблиқ.

Сафратда нечаки қилса тавбих,
Олтун била тенг бўлурму зирних⁸.

Ҳар оҳки шайдға ёвуқдур,
Не иссиғ ул оҳу, не совуғдур,

Ошиқ совуғ оҳ чекса ногоҳ,
Оламға солур ўт ул совуқ оҳ.

Чун урди хазон ели совуқ дам,
Ёпроқни қурутди, чўркади ҳам.

Бедард кишики ашк тўккай,
Ул қатрадурурки мушк тўккай.

Сўз аҳли эрур тўкар замон ёш,
Бир шамъки ашкин этса дурпош.

Ишқ ўлди кишига боиси дард,
Қилмоқ ики кавн фикридин фард

Парвонани ишқ этмаса маст,
Урғайму ўзини ўтқа пайваст?

Улдамки куярда кечти жондин,
Не фикри анинг ики жаҳондин?

Телба ўзин ўтқа солса ногоҳ,
Кавнайн ишидин қачондур огоҳ.

Ут секриси тифл эмас хабардор,
Ким ҳирқатида не навъ асар бор?

Кўрган киши ўт кўрар забона,
Куйган киши кўргузур нишона,

Ким ишқ насибидур азалдин,
Ул ишқ эрур барий⁹ халалдин.

Парвонада холлиқ қаноти,
Ишқ ўтидин ўлди доғ зоти.

Бу доғдин ибтидойи аҳвол,
Ишқ этмади они фориғулбол¹⁰.

Бу ишқ ўтиға давому бўлғай?
Ҳар ким тиласа равому бўлғай?

Ёраб, мени дардманди маҳжур,
Ким ишқ ўти жоним этти маҳрур.

Бу ўтдин кўнглум этма маҳзун,
Бал шавқини қил дамодам афзун.

Ҳам ахгаридин таним қурутқил,
Ҳам шуъласидин кўзум ёрутқил.

Оҳимники дудидин нишон эт,
Ул дуд ила кўз ёшим равон эт.

Кўнглум қушиким самандар ойин,
Оташқадасида топти таскин,

Сочқил шараридин анга дона,
Бер ҳемаси узра ошёна.

Ул дона била тўқ айла они,
Бу шуъла аро йўқ айла они.

Ёқ муғбача шуълаи мажуси

Ким, дуди ғамимдур обнуси¹¹.

Яъники муғона соғаринг ол,
Бир соғар ила ичимга ўт сол!

XXXVII

*Шаҳзодаи сипеҳр жаноб ва сипеҳри хуршед интисоб, яъни Султон
Увайс Баҳодир мадҳида сўз интиҳоси ва насойиҳ бисотида кўп лаъл
ва дурри макнун ва мавоиз хонида фавоқиҳ ва ниами гуно-гун ул
ҳазратқа қулоққа олмоқ ва оғзига солмоқнинг салоси¹*

Эй соқийи давр! Бир қадаҳ тут,
Ҳузн аҳлиға соғари фараҳ тут.

Аввал қадаҳингни айла гардун,
Қуйғил анга бодаи шафақгун.

Чун бўлди лаболаб ул пиёла,
Қил они менинг сори ҳавола.

Кўргач ани ҳушдин боройин,
Бир дам била они сипқоройин

Ким, тоимасун ул сипеҳри соғар,
Атрофида қатрадин бир ахтар.

То сўзда фалак нишонлиғ айлай,
Ахтар киби дурфишоилиғ айлай.

Топқач дури баҳру лаъли кони,
Шаҳзода нисори айлай они.

Шаҳзодаи маъдалатшиор ул,

Етти ато шоҳу шаҳриёр ул².

Султони замон, Увайс ул шоҳ³
Ким, чарх анга келди хоки даргоҳ.

Зотиға сиришта иззу тамкин,
Ҳам лутф ишида чуст ҳам кин.

Кин андаки, бўлса разм чоғи,
Лутф андаки, ичса базм аёғи.

Базм ичра демайки барча авқот,
Махлуқ анга лутфи маҳздин зот.

Зотида ҳаё била адаб ҳам
Ул навъки амму холу аб ҳам⁴.

Табъида сахо била шужоат
Даҳр этса не тонг анга итоат.

Васфида неча дейилса маъни,
Гардунни бийик демак, не яъни.

Ҳам ақд ила будурур мувофиқ
Ким, улки сўз ичра бўлса содиқ,

Сафҳа уза килк этиб равона,
Ёзғай неча панди мушфиқона.

Эй гулшани мулк сарви нози!
Қай нозки, сарви сарфарози!

Чу бир неча сўз қулоққа олғил,
Балким неча дур қулоққа солғил.

Билким не жаҳондадур вафое
Не умр биносиға бақое.

Ҳам сув узадур жаҳон қарори,
Ҳам ел била умрнинг мадори

Ким, тупроғу сувға шод бўлғай,
Елга қачон эътимод бўлғай?

Юз йил киши гар жаҳонда шаҳдур,
Йўқ эрса гадойи хопақадур.

Марг аждари чун оғиз очар кенг,
Ютмоққа шаҳу гадо эрур тенг.

Гар айш аро сен ва гар ғаму дард,
Ҳақ ёдидин ўлма бир замон фард.

Ҳам қаҳриға боқу тарсгор ўл,
Ҳам раҳматидин умедвор ўл!

Шаҳлар десангўлғай олинга паст,
Паст ўл дарвешларға пайваст.

Топсанг неча шаҳлар узра шаҳлиқ
Фақр аҳлиға айла хокираҳлиқ!

Бўл банда ато-аноға яксон
Ким, ҳақ деди волидайн эҳсон⁵.

Қуллуқларип айла расму одат,
Кавнайн аро бил муни саодат.

Давлат талаб айласанг худодин,
Бош тортма шаръи Мустафодин⁶.

Жаннатқа борурға истасанг йўл,
Бу жода бирла мустақим ўл.

Нафс айласа фисқ ила табаҳқор,
Ҳақ оллида ўзни бил гунаҳқор.

Чекса гунаҳ ўти шуъла пайваст,
Қил они надомат ашкидин паст.

Тоат қилу кўзга илма они,
Кўрмак била ҳеч қилма они.

Тоатқа риёни айласанг зам,
Соғинмағил они фисқдин кам.

Журмеки ёнидадур надомат,
Ул келди нажотдин аломат.

Ким чекса қадаҳ ниёз бирла,
Хушроқки риё намоз бирла.

Чун тенгрига зоҳир ўлди тоат,
Ҳам шаръ тариқиға итоат,

Андин сўнг шоҳ хизматин қил,
Ул зилли илоҳ⁴ хизматин қил.

Топсанг қаю ишта муддаосин,
Саъй айлаю ҳосил эт ризосин.

Шоҳики атонг анга ағодур,

Ул санга ағодуру атодур.

Бу икки атоға қил ўғуллуқ
Йўқ-йўқки, бу икки шаҳға қуллуқ.

Бу навъ ики жаҳон худованд
Ким, сен бўлдунг аларға фарзанд.

Уздин икисинп айла хушнуд
Ким, дуняю охиратдадур суд.

Қул бўлсанг аларға шоҳсен-сен,
Доройи жаҳонпаноҳсен-сен.

Бўлса биридин ризо бағоят
Этса яна биридин иноят

Ким, бир кишварға ҳукм сурсанг,
Иқболу шукуҳ кўсин урсанг,

Зинҳорки зулм риштасин уз,
Инсоф ила адл қасрини туз.

Мулк аҳлиға меҳрибонлиқ айла,
Андоқ рамаға шубонлиқ айла.

Ким бўрилиқ этса қовла оии,
Ул ер ити бирла овла они.

Бедоди етар замонда асра
Қўйни бўридин амонда асра!

Мазлумға золим этса бедод,
Додин бериб айла хотирин шод.

Мақсудини айлай олмаса арз,
Такрор ила сўрамоғини бил фарз.

Лутф айла ани сўрарда ойин,
Ким топқай изтироби таскин.

Таскин била англа ҳалотини,
Адл айлабон ол малолатини.

Не зулм қилурға элни қотқил,
Не зулм қўлин ўзунг узотқил.

Қассобдин ўйға гар хўришдур,
Ултургали они парваришдур.

Уйға не асиғ қилур бу парвор,
Ким, ўлсау биҳи келса харвор⁸.

Эл молин ўзунгга мол билгил,
Хайлин ўзунга аёл билгил.

Яъни нечук асралур аёлинг,
Маҳфуз нечукки турса молинг.

Андоқ бори эл аёлии асра,
Ўғридин амонда молин асра.

Бедодға борса халқ моли,
Маҳшар куни шаҳғадур саволи.

Гар шаҳрда истасанг раёсат,
Саҳрода анингдек эт сиёсат,

Ким дағдаға тоимағай муҳожир,
Хоҳи гузарию, хоҳ тожир.

Тожирғаки даст топти раҳзан
Ногаҳдур анинг ёнида қаҳзан.

Бу турфаки ҳар не қолса андин
Чун шаҳрға етти бийм жондин,

Тамғочи этиб бошиға жавлон,
Ҳардам тилағай закоти ҳавлон⁹.

Мундоқ нималардин эҳтиёт эт,
Чун нафъипа топтинг инбисот эт.

Ҳар фисқ хаёли қилса хотир,
Тенгрини бошингда англа ҳозир.

Нафсингға не зулм бўлса мақсуд
Шаҳпи илайингда англа мавжуд.

То барча ишинг дегандек ўлғай,
Кўнглунг нечук истагандек ўлғай,

Дунёда ишинг бутуб камоҳи,
Уқбода ҳам ўлмағай табоҳи.

Дин жонибидин етиб кушодинг,
Етгай ики даҳр аро видодинг.

Соқий, қадаҳики шаҳзода,
Тутқай манга ул қадахда бода.

Ложуръа¹⁰ бурун ўзи сумургай,

Ул навъ маага дағи ичургай.

XXXVIII

*Бу дард навҳаси итмомининг тараннуми ва бу ҳасрат номаси
ихтитомининг такаллуми ва тартиби авзоининг фасонасин
тузмоқ ва тақсими атворининг таронасин қўргузмоқ ва савҳу
хато арқомиға эътироф варзши этиб ҳақдин ул бобда талаби
омирзиш қилмоқ¹*

Юз шукрки бу фасонаи дард,
Ҳар лафзида юз нишонаи дард.

Жон пардаларидин анда авроқ,
Жондин бериб ул варақни ушшоқ.

Ёзғонда мидоди кўз қароси,
Ёзғон қора қайғу можароси.

Ҳар ёзғон алиф келиб нишонда,
Бир кесган алиф нишони онда.

Нуқта асари ниҳон тикоидин
Йўқким, қора солмоғон тугондин.

Ҳар доли анинг қади хамида,
Дард икки ёнида орамида.

Айни нечаким назарга кслган,
Ул наълки ҳажр аро кесилган.

Сўз бошлари ичра ҳарф бар ҳарф,
Бу қондин ўлуб ёзарда шингарф.

Сафҳа юзи дард жилвагоҳи,
Мистар хатн ҳажр шохроҳи².

Андух сипоҳига тушуб шўр,
Жон мулкин олурға келтуруб зўр.

Ҳар сатр келиб ясоли анда,
Пархош элидин мисоли анда.

Йўқким, бори меҳнату ғам аҳли,
Ғам дашти ичинда мотам аҳли.

Мажнун ғамидин бори азолиқ,
Лайли ўлуми учун қаролиқ.

Яъни бу сифат фироқнома,
Бўлди манга қатрарез хома.

Сўгин нечаким узоттим охир,
Йиглай-йшлай тугаттим охир,

Эй боди сабо, қарор тутма,
Тинмоқни мизожинга ёвутма.

Кез кишвару, тоғу, дашту, води,
Етмай қўйма жаҳон саводи.

Ишқ аҳлиға даҳр аро нидо қил,
Бу қисса туганганин адо қил!

Ҳар қайдаки бўлса беқароре
Оворау тийра рўзгоре,

Барча бу тараф азимат этсун,

Тинмай нафасе қошимға етсун.

Кирсун бу саводи аъзам ичра,
Кезсун бу билоди мотам ичра.

Бу хиттаки ишқ кишваридур,
Саргаштаи меҳри ховарийдур.

Ишқ аҳли учун мадорис онда.
Дард аҳли тутуб мажолис онда.

Ҳар кимдаки бор эса хаёле
Касб этмак ишқ аро камоле,

Бу мадрасада ясай висоқин
Ҳужра аро соз этай яроқин.

Аввал сабақин нигориш айлай,
Ул мадрасада сипориш айлай

Ким, олиға қўюб ул варақни
Десун биров анга ул сабақни

Ҳар кимсага улча қобилият,
Кўрсун сабақи ғаму балият.

Бор анда ғизо ғами жигартоб,
Сув ўрнида қатра-қатра хуноб.

Кундуз ўкумоқ бало ҳадисии,
Ишқ ичра юз ибтило ҳадисин.

Шом ўлса емак чароғ дуди,
Андух ўти бирла доғ дуди.

То ҳар ким иши қилиб баромад,
Ишқ аҳли аро бўлуб саромад.

Мағзи аро тушса ишқ жўши,
Чиқса унидин бало хурўши.

Меҳр ўтиға ўртаниб вужуди,
Ёшурса қуёш юзини дуди.

Оҳи ели туфроғин учурса,
Ашки суви ўтини ўчурса.

Ҳам жисмидин ўлмаса асар ҳеч,
Ҳам кўнглидин ўлмаса хабар ҳеч.

Бу хиттаниким қилиб иморат
Эл кирмагин айладим ишорат.

Ул икки ягонаи замона
Ким, ншқда келдилар ягона.

Чун чиқтилар ушбу хокдондин
Жаннат сари бордилар жаҳондин.

Мунда берибон қарор аларға,
Олий ясадим мазор аларға.

Айвон била тоқ бешумора,
Ул навъки гунбазу манора.

Ул чарх киби рафиъ гуибад
Ким, бўлди алар икковга машҳад.

Қандили ичинда шамъ мастур
Кеча анга баски тўкулуб нур.

Лутф ичра кабутари паридек,
йўқ-йўқки, ҳарам кабутаридек.

Ожиз бўлуб ул дағи бир ишта,
Азбаски қанот уруб фаришта.

Беишққа анда бор бўлмай
Завқу тараб ошкор бўлмай.

Беишқ кўрунмай анда кўзга
Ҳарён зойир малакдин ўзга.

Бу хайлки тортибон ғаму дард,
Ҳарким ғами ишқ аро чиқиб фард

Ким, барча тутуб мусаллам они
Ул пардада йўл топиб ниҳони.

Чун бу ҳарам ичра бўлди маҳрам,
Юз файз етиб юзига ҳар дам.

Ёраб ангаким мурод эрур ишқ,
Сармояи эътиқод эрур ишқ.

Бу равза сори кетургил они,
Бу мартабаға етургил они.

Ҳар дам яна завқу ҳол бергил,
Ишқ ичра анга камол бергил.

Ҳам ишқини жовидони айла,

Ҳам ишқда они фони айла.

Ногюкки бўлса ишқдин ёт,
Ошиқ қўюб эрса ўзига от.

Қон ёш тўқуб ўйлаким суроҳи³,
Тўфони фасод ичинда роҳи.

Кўргузмак нши йилон киби печ,
Йўқ захрдин ўзга кўнглида ҳеч.

Ишқ ичра тутуб ўзини номи.
Мақсуд анга бўлса нафс коми.

Ул ком ила кўнглини овутма,
Бу равза сори ани ёвутма.

Мен хастаки бу рақамни чектим,
Таҳрири учун қаламни чектим.

Ёзмоқта бу ишқи жовидона,
Мақсудум эмас эди фасона.

Мазмуниға бўлди руҳ майли,
Афсона эди анинг туфайли.

Лекин чу рақамға келди мазмун,
Афсона анга либоси мавзун.

Бу эрди ғаразким ул гуруҳе
Ким, сўзда аён қилнб шукуҳе,

Бу нома учун бўлуб рақамкаш,
Сафҳа гозин эттилар мунаққаш.

Гар нукталари жаҳонни тутти,
Гавғолари инсу-жонни тутти,

Чун форси эрди нукта шавқи,
Озроқ эди анда турк завқи,

Ул тил била назм бўлди малфуз.
Ким, форси англар ўлди маҳзуз⁴.

Мен туркча бошлабон ривоят,
Қилдим бу фасонани ҳикоят

Ким, шуҳрати чун жаҳонға тўлғай,
Турк элига доғи баҳра бўлғай.

Невчунки букун жаҳонда атроқ⁵.
Кўптур хуштабъу софи идрок.

Гар модда камрак эрса не ғам
Чун завқдур асл ул эмас кам⁶.

Инсонға эрур камол матлуб,
Андии дағи дарду ҳол матлуб,

Ҳар кимга улум бўлса восил,
Гар дардию ҳоли йўқ не ҳосил?

Ўт солса жаҳон элига Мажнун,
Бир куйгучи бўлғуси Филотун⁷.

Анқони киши қачон қилур ёд,
Ул лаҳзаки булбул этса фарёд?

Сомиъ неча бўлса дардпарвард.
Афсонада ҳам керакдурур дард.

Эшитгучи бўлса дардпайванд,
Бордур ичи онинг ўтқа монанд.

Қил ўтқа назораким куяр чоғ,
Сув ўчурур они, ёндурур ёғ.

Мен доғи бу майниким сузубмен,
Туркона суруд анга тузубмен.

Эл кўнглига андин ўлғуси жуб
Ким, келди бу навҳанинг мунги кўл.

Мунглуғ мену мунг била паёмим,
Мунглуғ кишилар сўзи каломим.

Шак йўқки қачонки бу ўкулғай,
Ким ўқуса хоотири бузулғай.

Кўздин чу оқизса ашк сайли,
Мажнун киби ёд этарда Лайли.

Номамки юзин қаро қилибмен,
Исёну гунаҳ аро қолибмен.

Ул сув етибон юғай қаросин,
Ёзгон бори журм можаросин.

Ёраб, бу рақамки бўлди марқум
Ҳар ким ўқумоқдин этса маълум.

Ҳарнеки ўқур таамул этса,

Деган ғаразим тахайюл этса,

Айб истамак ўлмаса муроди,
Бер борча хунар сори кушоди!

Боғла оёғиға ишқ домин,
Қуй бўғзиға дарду шавқ жомин.

Занжири жуқунға баста айла,
Бу бандин анга хужаста айла.

Қилсанг ғами ишқ ила ани шод,
Бергил мени доғи кўнглига ёд!

Шояд бу маҳал бир оҳ урғай
Ким, гарди жаройимим учурғай.

Ул ел учуруб тани низорим,
Раҳмат уйида бериб қарорим.

Исёнима афв бўлғай омин.
Ёрабки, б»у навъ бўлғай омин.

I

«Лайли ва Мажнун» ҳақидаги қисса араб халқлари орасида кенг тарқалгани ва ғоят машҳур бўлгани ҳақида академик И. Ю. Крачковский шундай ёзган эди: «Шарқда Лайли ва Мажнун Ғарбдаги Ромео ва Жульеттага нисбатан машҳурроқдир».

Ибн Қутайба, Ал-Жоҳиз, Абу Бакр ал-Волибий ва бошқа араб олимларининг асарларида Лайли ва Мажнун ҳақидаги турлиғтуман ривоятлар берилади. Бадиий адабиётга келганда Низомий Ганжавий, Хусрав Деҳлавий, Ашраф, Жомий, Амир Шайхим Суҳайлий қаламига мансуб дostonлар яратилди. Туркий тилда эса Гулшаҳрий, Ошиқ Пошо, Шаҳидий каби шоирлар Лайли ва Мажнун орасидаги ишқ саргузаштлари ҳақида ўз дostonларида айрим парчалар бердиларки, «бу парчалар Лайли ва Мажнун афсонасининг туркий тилдаги дастлабки куртаклари сифатида аҳамиятлидир» (Т. Аҳмедов. Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» дostonи. Т, «Фан», 1970, 29-6).

«Лайли ва Мажнун» Алишер Навоий «Хамса»сининг учинчи дostonи бўлиб, 1484 йилда ёзилган. Дostonнинг кириш бобларидан бирида Навоий анъанани давом эттириб, бу мавзуда асар ёзган салафларини чуқур ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олади. Улардан фарқли ўлароқ асарини туркийда ёзганини алоҳида таъкидлайди.

Навоий Низомийнинг дostonини «қалъа»га, Деҳлавийникини яхши безакли «қаср»га ўхшатиб, ўзининг дostonини эса «қалъа» ва «қаср» атрофидаги шаҳар ва боғларга қиёс этади. Шоир ўз асарини «Фироқнома», «Номаи дард» деб ҳам атайти¹.

«Бу дostonнинг асосий ғояси ҳам, қаҳрамонлари ҳам, сюжети ҳам Низомийда қандай бўлса, Хусрав Деҳлавий, Жомий, Навоий,

¹ Изоҳларни тузишда «Лайли ва Мажнун» дostonи юзасидан яратилган тадқиқотлардан, Алишер Навоий «Асарлар»и ўн беш жилдигининг саккизинчи жилдига Порсо Шамсиев тузган изоҳлардан, дostonнинг насрий баёнидан (Амин Умарий ва Ҳусайнодалар тузган насрий баёни тузатиш ва тўлдиришлар билан қайта нашрга тайёрловчилар Ваҳоб Раҳмонов ва Наим Норқулов. Т., 1976) ва шоирнинг ўз асарларидан фойдаланилди.

Фузулий ва бошқаларда ҳам шундайдир. Шунга қарамай, бу авторларнинг ҳаммаси оригинал асар ёзган. Чунки бу қиссани ҳар қайси санъаткор ўзи яшаган тарихий шароитдан келиб чиқиб, ўз индивидуал стили ва шоирлик темпераменти билан куйлаган» (*Қаранг: А. Ҳайитметов. Навоийнинг ижодий методи масалалари, Т., 1963, 117-6.*).

«Лайли ва Мажнун»нинг бошлапиш қисми бир неча анъанавий боблар билан бошланади.

1. Шарқ мумтоз адабиётида аниқ анъана мавжуддир. Унга кўра ҳар қандай асар Худонинг мадҳи — ҳамд, ундан илтижо — муножот, Муҳаммад лайғамбар таърифи — наът каби махсус боблар билан бошланади.

Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достонининг I боби ҳам худди шу анъанага мувофиқ Худо мадҳига бағишлангандир. Унда шоир даврнинг буюк сўз устаси ва файласуф олими сифатида оламнинг яратилиши, тун, кун, ой, қуёш, юлдузларнинг, баҳор, куз, қиш фасллари ва улардаги табиатнинг ўзига хос жилолари, инсоннинг табиат ичида яратилиши, йўқдан бор, бордан йўқ бўлиши — булар ҳаммаси Худонинг беқиёс қудрати ва улуғлигининг ифодаси экапини таъкидлаб, унга ҳамду санолар ўқийди. У ўзининг тажаллис билан ҳамманинг дилига завқ бағишлайди. Навоий яратувчининг «ҳар ссридаги тажаллиси жаҳонда Лайли бўлиб кўринади, жилва қилади, унинг бу хусусияти эса яратилганларни Мажнун қилмоқдир»,— деб ёзади:

Эй ҳар сориким, қилиб тажалли,
Ул мазҳар ўлуб жаҳонда Лайли.
Эй оники Лайли айлаб отин,
Мажнун қилмоқ қилиб сифотин.

Навоий ўз даврининг мукаммал билимли фарзанди. Уни илоҳ илмидан четлаб тасаввур қилпш мумкин эмас, албатта. Ҳозирги янгича фикрлаш жараёнида шоир асарларини унинг илоҳга, тасаввуфга оид қарашлари билан боғлиқ ҳолда ўрганишга

эътибор берилмоқда. (*Қаранг*: Н. Комилов ва Б. Эралиев. «Ишқ оташининг самапдари», Шарқ юлдузи. 1991, 11). Жумладан, «Лайли ва Мажнун» достони соф илоҳий севги асари сифатида таҳлил этилади. Ваҳоланки, Навоийнинг буюклиги ва мутафаккирлиги шундаки, «Лайли ва Мажнун»да гарчи тасаввуфга оид талқинлар бўлса-да, воқеалар замирида киши қалбини ларзага солувчи фожиавий-мажозий ишқ қисмати, ижтимоий адолатсизлик тасвири шу қадар ҳаётий тасвирланганки, бундан шоирнинг ўзи ҳам қаттиқ изтиробга тушади ва «Йиғлай-йиғлай тугатдим охир» деб қиссага яқун ясайди. «Лайли ва Мажнун» достони дунёвий адабиётнинг энг гўзал намуналаридан бири саналади.

Мажнун — телба, девона, жинни демақдир. «Шарқдаги энг машҳур қаҳрамонлардан. Қадимий араб манбаларининг шаҳодат беришича, Мажнун тарихий шахс бўлиб, Арабистондаги Бани Омир қабиласига мансуб бўлган. Мажнуннинг ошиқлик қисмати ҳақида Шарқда жуда кўп ривоятлар тўқилган. У Низомий, Деҳлавий, Навоий каби улуғ санъаткорларнинг ижодида фожиавий қаҳрамон сифатида ўрин эгаллаган». (Алишер Навоий, мукаммал асарлар тўплами. VII том, 359-6). Худди шу фикрлар Лайлига ҳам тааллуқлидир. Лайли араб манбаларида кичик эпизод образ — кўринишга эга бўлган. Ибн Қутайба ўзининг «Китоб уш-шеър ваш-шуаро» номли асарида Лайли ҳақида сўзлаш Мажнунни гапиртириш учун асосий калит эди, деган муҳим фикр билдиради. Низомийдан бошлаб, бу фикр маҳорат билан ривожлантирилди ва Лайли дostonда мукаммал, етук, баркамол аёл образига — севги ва вафо рамзига айлантирилди. Айни вақтда дostonда Навоий Лайли ва Мажнунлар образи орқали мажозни ошиқ-маъшуқлар тимсолини гавдалантирган.

2. Ушбу байт «Хамсанинг 1960 йил нашрида тушиб қолган. Биз уни «Лайли ва Мажнун»нинг танқидий матни асосида тикладик.

3. *Жаллат алоуху еа шаънуҳ*—арабча: унинг эзгуликлари ва шаъни улуғ демақдир.

II

1. Мазкур бобда шоир худога муножот қилиб. уни борлиқни яратган ягона ва олий зот деб қарайди ва ўз гуноҳларини, хатоларини кечиришни илтижо қилади. Шоир дostonни ёзишга киришар экан, худодан ўзига мадад ва кўмак сўрайди. Бунда Навоийнинг илоҳга ишончи, юксак эътиқоди, диний қарашлари ўз ифодасини топгандир.

Навоийнинг умри охирларида ёзилган ва шоир таваллудининг 550 йиллиги муносабати билан турли (ўзбек, рус, инглиз, немис, форс) тилларида чоп этилган «Муножот» асарида эса унинг дostonлари таркибидаги аввалги бобларидаги муножот яхлит, кенг кўламда ёритилиб, адибнинг бу хусусдаги ғоявий нияти баён этилади. (*Қаранг:* Алишер Навоий. Муножот. Т., 1991. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи С. Ғаниева).

Муножотларда руҳий, маънавий поклик, имон ва эътиқод софлиги инсон камолоти учун ҳаётий зарурат экани таъкидланади.

Навоий Оллоҳдан илтижо қилиб ёзади:

Ҳар неча эмас манга бу осон,
Лекин санга бордур асру осон.

Боқ дарду малолатимға, ёраб,
Раҳм айла бу ҳолатимға, ёраб,

Лутф айла ўзум сори нўлум чек,
Чектинг чу йўлум тутуб қўлум чек...

Чун олима кўймадинг ёвуз йўл.
Сайр ичра насибим айла туз йўл.

Шукрунгға тилимни қойил айла,
Саждангға бошимни мойил айла.

Ўксутма ҳидоятингни мендин,
Кам қилма иноятингни мендин...

Ҳар қиссада шукр сол тилимға,
Ҳар ғуссада сабр бер илимға...

2. *Шайанлиллоҳ* — арабча: худо йўлида бирор нарса (бер!) демакдир.

3. *Моарафнок* — арабча: сени етарли танимадик, маъносини билдиради.

4. *Ана афсаҳ*— арабча: мен сўзга чечанман, демакдир.

5. *Лоухси*—арабча: сон-саноқсиз, санай олмайман, деган мазмунни англатади.

III

1. Ушбу бобда Навоий Муҳаммад пайғамбар мадҳига ўтади. Шоир Муҳаммад пайғамбар ислом динининг асосчиси, худонинг ердаги расули ҳамда анбиёларнинг охиргиси, унинг барча яхши хислатлари, каломи эл учун ўрнатилган ва табарруқ экаплигини таърифлайди.

Муҳаммад пайғамбарнинг ҳар бир сўзи мусулмонларга ҳам қарз, ҳам фарз деб таъкидланади:

Буйруғларинг элга қарз янглиғ,
Суннатларинг элга фарз янглиғ...

Рухсорик келди қурси хуршед,
Ул меҳр қамарваш ўлди жовид.

2. *Кашшамси нисфуннаҳр*— арабча: кун ўртасидаги (жазирама) қуёшга ўхшайди, деган маънони англатади.

3. *Кунту набийян* — арабча: «Мен пайғамбарман», деб бошланадиган ҳадисга ишора.

4. *Жибрил*— Жабраил сўзининг қисқарган шакли. Худо билан

пайғамбар ўртасида воситачи, ваҳий келтирувчи фаришта номи.
5. *Сулаймон* — исломда пайғамбар ва шан — шавкатли подшоҳ ҳамдир. Ривоятларга кўра, унга еру осмон, шамол, деву пари, барча ҳайвонот олами бўйсунган. Униш тахтини девлар кўтариб шамол учириб, қушлар эса бошига соябон бўлпшар экан. Бир Кун Худхуд Сулаимонга Сабо шаҳри ва унинг маликаси Билқис ҳақида хабар келтиради. Бу икки байтда шунга ишора қилиб талмеҳ орқали Жабраилнинг Муҳаммад пайғамбарга пайк — хабар етказиб туришини Худхуднинг Сулаймонга хабар етказишига қиёс этилмоқда.

IV

1. Диний манбаларга кўра, Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Қуддусга бориши ва у ердан Буруқ отига миниб кўкка чиқиши ва худо билан мулоқотда бўлиб қайтган туни — Меърож туни деб аталади. Мазкур бобда Навоий анъанани давом эттириб, шу воқеани зўр маҳорат билан тасвирлайди. Бунда Муҳаммад пайғамбарнинг сайёралар, юлдузлар, ўн икки бурж аро кўкка кўтарилиши тасвири ажойиб манзара касб этади. Навоий илми нужумдан яхши маълумотга эга бўлганлиги сабабли сайёра, юлдузларнинг номларинигина амас, уларнинг хусусиятларини ҳам кўзда тутуди на ташхис санъатидан фойдаланиб, коинотдаги жонсиз нарсаларни инсоний сифатларда жонлантиради ва Меърож тунининг мўъжизавий ҳолатини тасвирлайди:
«Гардун кўзини унинг- пайғамбарнинг юзига очади, анжум эса дирамин юзига сочади»; ҳаммаёқда уни хуррамлик билан кутиб оладилар:

...Баҳром кўриб бийик жанобин,
Ташлаб қиличин, ўпуб рикобин.

Биржисқа чун етиб рикоби,
Иш анға саодат иктисоби.

Сойислиғига Зуҳал уруб фол.
Газ дастаси била қўлида гирбол.

Савру Ҳамал айлабон фиғонлар,
Қурбони анинг қилурга жонлар...

Баҳромни Миррих ҳам дейдилар; Форсларда Баҳром, юнонларда Марс сайёраси. Уни уруш ҳомийси ҳисоблаганлар. Қадимги илми нужумга кўра Баҳром бешинчи фалак сайёраси бўлиб, ердан кичик, тўртинчи ўринда туради. Бу байтда шоир Муҳаммад пайғамбар Меърожга кўтарилганда, уни кўрган Баҳром қўлидан қиличини ташлаб, отининг рикоби - узангисини ўпади, дея таърифлайди. Шоир бу воқеанинг мушоҳидлари сайёралар эди, демоқчи бўлади.

Биржис — Муштарий (Юпитер) сайёрасининг форсча номи. Илми нужумда бу сайёрани «Саъди акбар» ва «Фалак қозиси» ҳам деб юритилади, жойи бешинчи фалакда дейдилар. Шоир бу байтда Муҳаммад пайғамбар отининг узангисини Баҳром ўпди, кейин Биржисга рикоби етишти ва бундан у ғоят саодатманд бўлди, дейди.

Зуҳал — Сатурннинг арабча номи, Кайвон ҳам дейилади. Жойи олтинчи фалакда экан. Шоир бу байтда Зуҳал сайёраси Муҳаммад пайғамбарга отбоқар бўлишни орзу қилганини таърифлайди.

Савр — эски астрологияда осмондаги ўн икки буржнинг иккинчиси. Қуёш йили ҳисобида апрель ойига тўғри келади.

Ҳамал — ўн икки буржнинг биринчиси, унга қуёш март ойида киради. Қуёш йили ҳисобида биринчи ой номи март ойига тўғри келади

2. *Вал-Лайли изо яғшо* — арабча: тун қоронғуси билан қасам ичаман.

3. *Мозоғ* — арабча: Муҳаммад пайғамбар ўзи ва кўзи мадҳ этилган оятдаги сўз.

4. *Ва мотаға* — арабча: Муҳаммад пайғамбар мадҳ этилган

оятдаги сўз.

V

1. «Олдида гавҳар бир қатра сувдек туюладиган сўз гавҳари васфида бир неча сўз демоқ. «Беш хазина»си олдида Қорун хазинаси вайронадек кўринадиган Ганжа ҳақими таърифида ганж сочмоқ; Кашмир жодулари унинг олдида ип эшолмайдиган Ҳинд сеҳргарини унинг гавҳари шодасига тизмоқ ва ўз назмининг чурук ипини ва узук торини ҳам уларга уламоқ».

Бу бобда Навоий ўзидан аввалги салафларининг «сўздан қандай фойдаланганлари ҳақида, сўзнинг қиммати, уни ҳеч қандай дурру жавоҳирлар билан тенглаштириб бўлмаслигини, сўз бир денгиз бўлиб унинг тубида чексиз маъно олами яшириниб ётганини таъкидланди. (*Қаранг*: Лайли ва Мажнун, Ўзбек адабиёти тарихи, 2-жилд, 1977, 259-б.).

2. *Қорун* — беҳисоб бойликка эга бўлган диний афсонавий шахс. Навоий ўзининг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида Қорунни Мусо пайғамбар қариндошларидан экани, илму фазилатда ўткир, айниқса, кимё фанида моҳир, қобилиятли киши бўлганини ёзади. Кейинча, у кўп олтин тўплаб, катта бойликка эга бўлади. Хазинаси билан бирга унинг хасислиги, имонсизлиги оша боради. У худони ҳам тан олмай қўяди. Мусонинг уни динга, эътиқодга чақиришига ҳам парво қилмайди. Натижада Мусонинг дуобадига учрайди, тамоми хазинаси, бойлиги билан уни ер ютади. (*Қаранг*: Навоий, Асарлар, XV жилд, Т., 1968, 215-б.)

3. «*Панж ганж*» («Беш хазина») — Низомий Ганжавий (1141—1204)нинг яратган дostonларн кўзда тутилмоқда. Улар «Махзан-ул-асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал») ва «Искандарнома»дан иборат. Маълумки, Низомий биринчи бўлиб, беш дostonни яратган, бу билан хамсачиликни бошлаб берди. Навоий ўзининг «Хамса»си таркибидаги ҳар бир дostonнинг кириш қисмида Низомий ва унинг «Панж ганж»ини катта ҳурмат ва самимият

билан тилга олади.

4. «*Ҳинд сохири*» — хамсачилик анъанасига асос солган Амир Хусрав Деҳлавий кўзда тутилади. Хусрав Деҳлавий (1253—1325) Шарқ шеърятининг улкан санъаткорларидан. У ўзининг оташин шеърий ғазаллари ва «Хамса»си билан машҳур. Хусрав Низомий «Панж ганж»ига биринчи бўлиб назира битган шоир, бинобарин, хамсачилик анъанасини бошлаб берди. Низомий достони «Лайли ва Мажнун» деб номланган бўлса, у ўз асарини «Мажнун ва Лайли» деб атаган.

5. *Қоналлоҳу ламакун мааҳ шай* — арабча: Оллоҳ таоло билан бирга ҳеч ким йўқ, яъни у ёлғиз, демакдир.

6. «Сени дур дейдилар. Бу — маъқул гап эмас. Сен руҳ жавҳарисан, дур қуруқ сувнинг ўзи-ку!»

7. «Демак сени дурга ўхшатиш, худди дурни шудрингга ўхшатишдир».

8. «Тил сенинг зикринг билан юксаклик эгаси, тишлар эса унга инжу тасбеҳи бўлди».

9. «Ганжада маскан тутган зар сочувчи нишидан ўзга бир киши — бу тил билан мақсадга эришолмади». Бу байтда Низомий Ганжавий ва унинг «Лайли ва Мажнун» достони назарда тутилади.

10. «Унинг яширин хазинаси шараф айвони, хазиначиси эса лутф мезонидир», демакдир.

11. «Маънонинг хосхонасини эгаллаган ҳам, сўз қизини турли тақинчоқларга ғарқ этган ҳам у».

12. *Тур* — Арабистондаги тоғ. Афсоналарга кўра, Тур тоғида Мусо пайғамбар худонинг жамолини кўришга чиқади. *Қоф* — бутун ер юзини ўраб олган деб хаёл қилинган афсонавий тоғ. *Анқо* — афсонавий қуш. Гўё қушларнинг подшоҳи бўлиб, унинг ошиёни шу тоғда экан.

13. *Афсаҳ ул-каломи* — Энг фасиҳ нутқлиси, равшан баён этгувчиси.

14. «У Ганжада хазинадек яширингану, лекин беш хазинага белги қўйиб кетган». — Бу ерда гап Низомий ва унинг беш достони

устида бормоқда.

15. «Бу хазинада маъни инжулари бўлиб, сўз ва иборалари эса унинг тилсимидир, лекин бу тилсим шундай мустаҳкамки, буни ҳар бир темир қўрғонни эгалловчи ҳам очишдан ожизлик қилади».

16. *Кашмир* — Осиёда, Ҳималай ва Тибетнинг ўртасида жойлашган тарихий диёр. Кашмир тўғрисидаги дастлабки маълумотлар милoddан аввалги 6 асрга оид манбаларда учрайди.

17. «Ундаги ёзувлар Бобил мамлакатининг катта йўлидай, қамиш қаламининг ичи эса Бобил чоҳидир». Бобил — Чоҳи Бобил — афсонага кўра Бобил аталган шаҳарда бир қудуқ (чоҳ) бўлиб, кўкдан ерга тушиб гуноҳ ишлар қилган икки фаришта чоҳда ётар экан, бу чоҳни сеҳр манбаи ҳам дейдилар. Бу ерда Хусрав Деҳлавий ижодини Бобилнинг катта йўлига, қаламининг қавагини мазкур чоҳга ўхшатилади.

18. «Беш маҳфий хазинани ўз бағрига олган тошдан яратилган қалъа рўпарасида беш қаср тикланди». «Беш қалъа»дан мақсад Хусрав Деҳлавийнинг «Хамса»сини қайд этмоқ.

19. «Мўъжиза билан сеҳр орасидаги тафовут Каъба олдидаги бутчалик каттадир».

20. *Ашраф* — XIV асрнинг II ярми ва XV асрнинг бошларида яшаб, ижод қилган хамсанавис шоир. Унинг тўлиқ исми Ашраф ибн Шайх ул-ислом Абу ал-Ҳусайн ибн ал-Ҳасан ал-Мароғий ат-Табризийдир. Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида Ашраф ҳақида шундан маълумотлар берилган: «Мавлоно Ашраф — дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийиз бўрк устига қурчуқ чирмар эрди. Ва эл билан доғи омизиши оз эрди. Кўпрак авқот «Хамса» татаббуъиға сарф қилур эрди, то ул китобни туготур тавфиқи топти, воқеан ўз хурди холиға кўра ямон бормайдур. Афв фазилатида «Хамса»сидан бу байт яхши воқеъ бўлибтурким:

Ба назди касе к-ў ба донеш меҳ аст,
Зи мучрнм куши чурм бахши беҳ аст...

Мазмуни: Билимда илғор бўлган киши қошида гуноҳкорни ўлдиришдан гуноҳини кечиш яхшидир. (Алишер Навоий, Асарлар, 12-том, Т., 1960, 14-бет).

21. Бу ерда «учинчи номаи дард» «Лайли ва Мажнун» достонидир. Бироқ яқин вақтларгача рус шарқшунослигида «Лайли ва Мажнун» Навоий «Хамса»сининг иккинчи достони деган фикр олга сурилган. Ҳатто Е. Э. Бертелс, А. Климович, Е. М. Мелетинскийлар ҳам шундан талқин қиладилар. Навоийшунос олим Т. Аҳмедов эса ўзининг «Лайли ва Мажнун» ҳақидаги монографиясида мазкур байт мазмуни ва умуман Навоийнинг дostonларининг қўлёзмаларидаги тартиби ва бошқа маълумотларга таяниб юқоридаги қарашнинг хато эканлигини асослаган. (Т. Аҳмедов, Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» дostonн. Т., 1970, 35—36-бетлар).

VI

1. «Валийлик осмонининг жаҳонга нур таратувчи юлдузи тўғри йўл кўрсатиш конининг соф гавҳари, шеърият авжи фалагининг ҳашамли қуёши ва маънолар жомининг тоза май ичувчи ринди, яъни мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий мадҳида нукта сурмоқ ва унинг жомидаги дурдани синдирмоқ».

2. *Абдураҳмон Жомий* — (1414 йил Жом вилоятининг Харгарда даҳасида туғилиб 1492 йили Ҳиротда вафот этган) форс-тожик адабиётининг йирик намояндаси гениал шоир мутафаккир олим, Навоийнинг яқин дўсти ва устозидир. У яратган турли мавзудаги асарлар саноғини 99 га етказадилар. Бунга фалсафа, тарих, адабиёт, тил, музика, муаммо, аруз, шеърият ва бошқа соҳалардаги ишлари мансубдир. Жомий салафлари Низомий, Хусрав Деҳлавинларга татаббуъ қилиб етти дostonни ўз ичига олган «Ҳафт авранг» асарини яратди. Ундаги дostonлар «Тухфат ул-аҳрор» («Ҳимматлилар тухфаси»), «Силсилат уз-зиҳаб» («Олтин занжирлар»), «Соломон ва Абсол», «Сабҳат ул-аброр»

(«Яхши кишилар тасбеҳи»), «Юсуф ва Зулайҳо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномайи Искандар» («Искандарнинг донишмандлик китоби»).

Навоийнинг илмий-ижтимоий фаолиятида Жомий унга маслаҳатгўй ва раҳнамоё қилган. «1476—1477 йиллар орасида Навоий Жомийни ўзига пир сифатида танлаган эди. Бу уларнинг дунёқарашидаги яқинликни кўрсатувчи энг характерли ҳолдир». (А. Ҳайитметов, М. Мирзааҳмедова. Алишер Навоийнинг ҳаёт йўли. Қаранг: Ўзбек адабиёти тарихи. 2-жилд. 63-бет).

Навоий «Хамса»га кирган ҳар бир дoston муқаддимасида, «Мажолис ун-нафоис»да Жомийга махсус ўрин ажратади. Навоий Жомийга бағишлаб «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарини ёзади. Жомий ва Навоий ўзларининг «Лайли ва Мажнун» dostonларини бир йилда (1484) тугаллаганлар. Шу сабабли Навоий устозининг мазкур асаридан баҳраманд бўла олмаган.

3. «Бош оғриғига сандал ёғочини майдалаб пешонага суркалгани каби, фаришта Жомий кавшлари гардини юзига суртади».

4. «Букилишдан хассаси бошида пайдо бўлган тоб, икки жаҳонни тортмоқ учун илмоқдир».

5. «Учидаги найзаси ғазабга кирса, дев билан шайтонларни кўр қилади».

6. Бу икки байт мазмуни: «Тасбеҳига банд қилинган юз дона юз файз қушларини овланди. Доналар белидаги торни жаҳон халқи учун маҳкам ип деб бил».

7. «Унинг ювинадиган идиши фалак денгизидир. Ундан томган ҳар қатра сув энг ноёб дур бўлади».

8. *Каъб* — оёқнинг тўпиғи демакдир. Шоир бу ерда азизларнинг товони теккан ер—муридлар йиғиладиган даврани назарда тутади.

9. «Лақаби ҳам жаҳонга нур таратади. Зоти билан ҳам нуран ало нурдир». Бу ерда шоир «Нуриддин» сўзига ишора қилиб «нур устига нур» иборасини қўлламоқда.

10. Бу беш байтда сўз Жомий томонидан яратилган асарлар («Тухфат ул-аҳрор», «Силсилат уз-зиҳаб», «Сабҳат ул-аброр»,

«Юсуф ва Зулайҳо», «Девон»и) устида бормоқда.

VII

Бу боб Султоп Ҳусайн Бойқаро мадҳидадир.

1. Султон Ҳусайн Бойқаро Темур кўрагон наслидан бўлиб Мирзо Манмур бинни Мирзо Бойқаронинг ўғлидир. У 1438 йили туғилган, 1469 йили Ҳирот тахтига ўтириб, 37 йил ҳукмронлик қилган. Навоийнинг болаликдаги дўсти бўлган. У Ҳусайний тахаллуси билан шеърлар ёзган. Бизгача унинг дсвони етиб келган. Унинг қаламига насрий «Рисола» ҳам мансуб. У 1506 йилда Ҳиротда вафот этди. Ҳусайн Бойқаро имкон борича мамлакатда илм-маърифатни, маданиятни тараққий эттиришга интилди. Хондамир Султон Ҳусайн Бойқаронинг вилоятларини обод қилиш, бинокорлик ва деҳқончилик ишларини ривожлантириш юзасидан тузган режалари ҳақида сўзлайди. (Қаранг: Хондамир, «Макорим ул-ахлоқ», Т. 1948. 61-б.) Бобур Ҳусайн Бойқаронинг замони ҳақида ёзади: «Султон Ҳусайн Мирзонинг замони ажиб замона эди, аҳли фазл ва беназир элдин Хуросон, батахсис Ҳирот шаҳри мамлу эди. Ҳар кишинингким, бир ишга машғуллуғи бор эди, ҳиммати ва ғарази ул эрдиким, ул ишни камолга тегургай».

Навоий Ҳусайн Бойқаро ҳақида деярли ҳамма асарларида ёзади, «Мажолис ун-нафоис» тазкирасининг саккизинчи мажлисини Ҳусайний шеърятни таҳлилига бағишлайди. Унинг насрий рисоласига жавобан (1485 й.) ўзининг «Назм ул-жавоҳир» асарини ёзади ва асар муқаддимасида буни эътироф этади ва Ҳусайн Бойқаро шаънига мадҳиялар ўқийди. Ҳусайн Бойқаро Навоийнинг давлат арбоби сифатидаги фаолиятини, ижодини қўллаб-қувватлаган. Улар самимий дўст бўлганлар.

2. *Жунайд* — Саййид ут-тоифа Жунайд Бағдодий. У ҳақда Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» асарида шупдай маълумотлар беради: «Иккинчи табақадиндур ва кунияти Абулқосимдур ва лақаби Қаворирий ва Зажжож ва Харроз Қаворирий ва Зажжож

андин дебтурларки, отаси шиша сотар эрмиш ва Харроз анинг учунки, харз санъатин билур эрмиш. Асли Ниҳованддиндур. Таваллуд ва маншаи Бағдоддин ва Абу-Савр мазҳабида бўлур эрмишки, Имом Шофийнинг улуғроқ шогирдидур ва баъзи дебтурларки, Суфён Сурий мазҳабида эрмиш... Жунайд икки юз тўқсон еттида (909 й.) дунёдин ўтубтур. «Табақот» китобида Қаширий рисоласида бу навъ битибтур ва Имом Ефий тарихида тўқсон саккизда дебтур ва баъзи тўқсон тўққизда дебтур». Ҳижрий икки юз тўқсон етти деганда — ҳозирги йил ҳисобимизда тўққиз юз тўққизинчи йил англашилади, деб изоҳлайди Р. Комилов. (Алишер Навоий, Асарлар, 15-том, 1968. 79—80-бетлар).

Мазкур байтдагн «Жунайд Сони» яъни иккинчи Жунайд дейилганида Хусайн Бойқаро кўзда тугилади.

3. *Ғозий* — Хусайн Бойқаропинг унвони бўлиб «Шоҳи Ғозий» деб ҳам юритилади.

4. Бу байтда шоир Хусайн Бойқаро шаънида муқаддас оятлардагидек сўзларни айтиш мумкин, унинг одиллиги эса шариатни ҳимоя қила олади, демоқчи бўлади.

5. Бу байтлар умуман шу бобнинг ўзи ўта мадҳии мазмукда бўлиб Навоий Хусайн Бойқарони кўкларга кўтаради. Айни чоқда, Навоий Хусанн Бойқаронинг ўткир зеҳн эгаси эканини таъкидлайди. Унинг давлат иши билан банд бўлиб илм билан шуғуллана олмаса-да, лекин иқтидори ҳар қандай масалани пайғамбар каби ҳал қилишга қодир эди, деб қайд этади.

6. *Набийи мурсал* — юборилган, пайғамбар.

7. *Фиқҳ* — (арабча билиш, тушуниш демакдир) — мусулмон динининг йўл-йўриқлари, қоидалари тўғрисидаги ҳуқуқ илми, яъни ҳуқуқшунослик.

Фиқҳ — диний ҳуқуқшунослик сифатида икки соҳадан: шариат манбаларини ишлаб чиқиш ва шариатни аниқ соҳаларга татбиқ қилишдан иборат бўлган.

8. *Абу Ҳанифа* — Имом Аъзам Нуъмон ибн Собит (699—767) — машҳур имом, Ҳанафия мазҳабининг асосчиси. Абу Ҳанифа

Куфада туғилган. Ҳаммод Ибн Абу Сулаймондан ҳадис илмини ўрганган. У биринчи бўлиб фикҳ илмини фарз, суннат ва шарт каби бобларга ажратган.

9. *Жамшид* — Эроннинг қадимги подшоҳларидан бири. *Жамшид жоми* — Жамшид ясаттирган тилсимли жом. (Навоийнинг таърифича, Жамшид ҳақимларга буюриб, иккита жом ясаттирган, бирининг оти Жоми ишратфизой — бу жомдаги май ичган билан тугамас, тўлиқ тураверар ва қийшайтирилса ҳам тўкилмас экан. Иккинчисининг оти Жоми гитийнамой — бу жомда дунёда юз берган ҳодисалар кўриниб турар экан. Бу жомни — Жоми жаҳонбин ҳам дейдилар).

VIII

1. Бу боб Султон Бадиуззамон мадҳида ёзилган.

2. *Султон Бадиуззамон Мирзо* — Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли. Астробод внолятининг ҳоқими, отаси вафотидан сўнг укаси Музаффар Мирзо билан бирга мамлакатни бошқаради. Навоий «Мажолис ун-нафоис»да у ҳақда шундай дейди: «Ҳусни сурат ва ҳусни сифат била ораста ва жамоли зоҳирий ва камоли ботиний била пиқроста йигитдур. Разм атворидин отар-тутарда дилписанд ва базм асбобидан ичмак ва бағишламоқда бемонанд. Табъи ҳач назм услубида мулойимдур». (Навоий, Асарлар, 12-том, 174-бет).

Балхни талашиб, Бадиуззамоннинг Ҳусайн Бойқарога қарши чиқиши мағлубиятга учрайди. Шу низо оқибатида Бадиуззамоннинг ўғли Мўмин Мирзо қатл этилади. 1497 йил охирларида юз берган бу даҳшатли воқеадан сўнг Ҳусайн Бойқаро ва Бадиуззамон муносабатлари янада кескинлашади. Лекин 1506 йилда Шайбонийнинг Балхга юриши уларни бир қадар бирлаштиради. Улар Мурғоб томон отланадилар. Аммо йўлда 1506 йил 5 майда Ҳусайн Бойқаро вафот этади. Шайбоний Ҳиротни забт қилгач, Бадиуззамон Эронга Исмоил Сафавий ҳузурига қочади. «Мажолис уи-нафонс»нинг форсча таржимони

Муҳаммад Қазвиний маълумотига кўра, турк султони Салимхон Табризни эгаллагандан сўнг Бадиуззамонни иззат-икром билан Истанбулга олиб кетади. Бадиуззамон тез орада тоуп (вабо) касалидан вафот этади.

Навоий Бадиуззамон сиймосида давлатни идора этиш сиёсатини пухта билган, илмлардан хабардор, адолатга таянган валиаҳдни кўрар, ундан доно панд-ўғитларини дариф тутмас эди. «Муншаот» таркибида Бадиуззамонга ёзилган мактублар ана шулардан далолат беради. (*Қаранг*: С. Ғаниева «Муншаот». Ўзбек адабиёти тарихи. 11 том. Т., «Фан» 1977, шу муаллиф «Навоий қомуси» саҳифаларида. Бадиуззамон. Санъат. 1990. 10-сон).

Шоир достонининг бу боби ҳам бошқа аксар асарларидаги каби Бадиуззамон Мирзо мадҳига бағишлангандир.

3. *Бадиуззамон* — замон аҳлининг ажойиб гўзали, нодири, демакдир.

4. Чавгон — «Гўй ва чавгон» ўйинида от устида туриб гўй — тўпни тутиб, тўхтатиб олинадиган учи эгри узун таёқ.

5. *Савлажон* — чавгон.

IX

1. «У тун дағдагаси таърифидаки, савдойи ишқ аждаҳосининг дами ўтининг тутуви ва юлдузлари оламин ўртайдиган ўша оловнинг ёлқинлари эди: шундай тунда хаёл сайёҳи кўргиликлар отига миниб ҳар томон йўл олмоғи ва ишқнинг юз офатлик даштига етмоғи; офат ёғинларидан бало довулига қолмоғи ва бало яшинлари унинг жонига шавқ ва муҳаббат ҳароратини солмоғи; ишқ дури шамчироғини ўша кеча топмоқ ва у йўлчи юлдуз билан сўз майдони жавлонига чопмоқ; Лайлн хаёли билан кўришмоқ ва Мажнун дардига тушмоқ».

2. «Вужудим шу зулматга асир бўлиб, кўнглимга фалак зулмати қўйган эди».

3. «Ишқнинг ҳидинн сезган ҳамоно у от чопишдан ҳам қолди».

4. *Ясриб*— Мадина шаҳри шундай деб ҳам юритилган.

5. *Расули Ҳошимийкеш*— Муҳаммад пайгамбар кўзда тутилади.
6. *Ҳалил* — Иброҳим пайгамбарнинг лақаби.
7. *Намруд* — Бобил подшоҳларидан бирининг номи. Рпвоятларга кўра, худодик даъвосини қилганда Иброҳим (Ҳалил) пайгамбар унга қарши чиққан. Намруд уни ўтга ташлаган, лекин Иброҳим гуноҳсиз бўлгани сабабли ёнмаган экан.
8. «Шу яшин ҳар лаҳзада Яман томондан кўриниб, ўзининг ўтлик сиртмоғини ташлар, у — Суҳайл юлдузи балқиб, Яман тунини ярқиратганидек эди. Йўқ-йўқ, балки Увайс қалби ёлқини қора тунни ойдинлаштирмоқда».
9. *Суҳайл юлдузи* — бир ёруғ юлдуз. Ямандан равшанроқ кўрингани учун Суҳайли Яманий, Суҳайли Яман деб ҳам атаганлар.
10. *Увайс* — Шайх Увайс Қараний, Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» асарида Увайс Қараний тўғрисида, жумладан шуларни ёзади: «Гоҳ-гоҳ Хожаи олам муборак юзин Яман сори қилиб дер эдиким, мен худонинг тахтини Яман томонидан топдим». Юқоридаги талмиҳ орқали ана шу ҳақиқатга ишорат қилинган.
11. *Абуқубайс* — Қубайс тоғининг номи.
12. «Айман анори ўз шохини ёритганидек, гоҳо Изам водийнсига шуъла сочарди».
- Изам* — Арабистондаги тоғнинг номи.
13. *Нори айман* — Мусо пайгамбарга кўринган нурли бир дарахт.
14. *Нажд* — Ироқ ва Ҳижоз ўртасидаги жой номи.
15. *Шом* — Сурия ва Дамашқнинг шарқ қўлёзмаларида учрайдиган номи.
16. *Ҳай* — Араб қабиласи. Лайли шу қабилага мансуб, қабила бошлиғининг қизи.
17. «Бу суяклар чўлдаги қуриган ўт каби тўда-тўда бўлиб ётарди».
18. «У буни ҳали англаб етмай, ғойибдан нидо келди».
19. «Бу ишқ даштида ғавғо солаётган йиртқич ҳайвонлар шу даштининг ҳар томонидаги қурт-қумурсқалардан».
20. «Мозий дунё бир кишидан бошқа ҳеч кимнинг бу водийга қадам қўпганини билмайди».

21. «Жисмини ташкил этган унсурлар ҳам унинг тузилишини мураккаб қилган».

22. *Ажам* — Араб халқлари ва мамлакатларидан бошқаси (кўпинча Эрон мамлакати ва халқига айтилади).

23. *Суҳайлий* — Шайх Аҳмад Суҳайлий—XV асрнинг II ярмида яшаб ижод этган форсигўй шоир. 1465—1469 йилларда Навоий Самарқанддалик вақтларида Шайхимбек Суҳайлий ҳам у билан бирга бўлган. 1469 йилда Навоий билан Ҳиротга келган ва Султон Ҳусайн Бойқаро хизматига кирган. Навоий уни ардоқлаб ёри азиз дер эди. 1470—1472 йилларда Навоий тавсияси билан Суҳайлий муҳрдорлик лавозимига тайинланган. «Суҳайлий» тахаллуси қилур учун, Шайхим Суҳайлий дерлар эрди»,— деб ёзади Бобир.

Суҳайлий бадий ижод билан қизгин шуғулланган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис»да ёзади: «Хуросон мулкининг мутайин элидиндур. Кичик ёшидан табъ осори ва зиҳн намудори андин кўп зоҳир ва ҳамида ахлоқ ва писандида маош атворидин боҳир эрди... Аввалдин охиргача фақир била илтифот ва иттиҳоди кўп учун мундин ортуқ таърифин қилинса, ўзумни таъриф қилғондек бўлурдин кўрқиб ихтисор қилилди».

(Алишер Навоий, Асарлар, «Мажолис ун-нафоис» 12-том, 70-бет).

Суҳайлийнинг «Лайли па Мажнун» достони ўз даврида машҳур бўлган.

Х

1. Қайснинг йўқлик мажлисидан қутулиб, вужуд бешигига тутилгани: қон ютмоқдан емиш ва ишқ доясидан парвариш топгани; ишқ зоти баҳрасидан эл кўзига ширин ва азалий дард ҳароратидан халойиқ назарига иссиқ кўрингани».

Қайс — Мажнуннинг асл номи.

2. «Ҳаёт ускунаси эскириб, умри дарахти йиқилишга майл этганда ёнида гўзаллиги санавбар гули каби янги кўкорган ниҳоли (фарзанди) бўлиши керак».

3. «Билмайдики, гулистон қуриса, булбул сайрашидан тўхтади».

4. Бу Икки байтнинг мазмуни: «Ишқ мулкининг шоҳи кўкдан ергача ҳукм қилдиким, шодмонлик билан осмон гумбазигача зийнат бериб байрам қилсунлар».
5. Гул япроғи асалга тушгандек, уни бешикка боғлайдилар».
6. «Бодомнинг ичида мағиз сақлаганидек, бу бола ҳам кўз бешигида фароғатда яшарди».
7. Байтнинг мазмуни: «Юзида малоҳат шуълалари, нутқида фасоҳат нашълалари бор. Бу байтда тарсеъ санъати қўлланилган.
8. «Уни жон йўргагига ўраб, кўз қорачиқларини исириқ қилардилар».

XI

1. «Қайснинг донолик мактабида илмлар варақларини ўгиргани: ишқ изғирини етиб, у варақларни совургани, яъни Лайли ҳусни гулшанидан хасталик хазони четлашиб, саломатлик баҳори елидан латофат гуллари очилиб, мактабга йўл олгани ва у гуллардан Қайс кўнгли оёғига ошиқлик тиканлари санчилгани».
2. «Унинг карам дастурхони олдида кўёш қора кулчадек қадрсиз».
3. Бу байтда шоир ружу (мусалсал) санъатидан моҳирлик билан фойдаланади. Бу санъатга кўра предмет, воқеа-ҳодиса ёки шахсга нисбатан ўхшатишли муболаға ишлатилади. Лекин бу камлик қилиб янада кучли муболага ишлатиб, тасвирни кучайтирилади, бўрттирилади.
4. Бу байтларда тазод санъати қўлланилган. Унга кўра тасвирни бўрттириш учун бир-бирига зид тушунчалар қўлланилади.
5. «Буларни ҳинд лашкари дема, балки Чин даштининг кийикларига қўйилган қатор тузоқлардир».
6. Бу байтда Навоий талмеҳ санъатидан фойдалашиб, «ул дона» деганда, Одам Атонинг жаннатда еган буғдой донасига, «бу дона»да эса Лайли холига ишора қилмоқда. «Ул дона» бир одамни сайд этган бўлса, «бу дона» эса олам аҳлини ўзига тортади.
7. «Икки қизил лаби жон бўлса, ияк остидаги бақбақалари «жон» сўзининг «нун» ҳарфидир».

8. Унинг пок гавҳари ҳали ипга тизилмагап, лаъли эса заргар кўлидан зарар кўрмаган».

9. Бу икки байтнинг мазмуни: «Икки қора сочининг узунлиги интиҳосиз икки қоронғу кеча. Шунинг учун унинг исми барот (ҳижрий йил ҳисобида саккизинчи ой бўлган шаъбоннинг ўртаси, байрам куни) ва қадр (рамазон ойининг «Лайлат ул-қадр» (қадр кечаси) деб аталадиган 27-қутлуғ туни) кечасидаги тўлин ойдек жилвалапарди».

10. «Бу хилдаги покиза гавҳарни (Қайсни) топгач, дарс (муаллим) бу завқдин шодланди».

11. *Ориза* — касаллик.

12. «Табъидаги қуёшдек ҳарорат аччиқ азоб солган эди.

13. «Чироғи ўча ёзган бечора чироғига ёғ қуйилса, яна ёнаверади.

14. «Асал, май ва ўз иссиқ табиати ҳамда ҳавонинг ҳарорати — тўртталаси шуълаланиб унга ўт солдилар».

15. *Аҳиббо*— арабча: муҳиб сўзининг кўплиги — дўстлар, *атиббо*—арабча: табиб сўзининг кўплиги—табиблар.

16. «Унинг мизожидан хасталик кетишига ёрдам бўлмаса, Исонинг элга жон беришидан нима фойда?»

Исо — Масиҳ лақаби билан машҳур пайғамбар. Диний ривоятларга кўра Исо пайғамбар ўликларга жон ато қила олган, тирилтира олган экан. Бадий асарда кўпинча Масиҳ нафаси — жонбахш этувчи куч тимсоли сифатида келади. Бу ерда шунга ишора қилинапти.

17. Бу байтда китобат санъатидан фойдаланган ҳолда Лайли зулфининг юзи ёноғига тегиб туриши «ҳад» сўзидаги долнинг туришига, «фам» сўзидаги нуқтани эса лаби устидаги холга ўхшатилади.

18. «Унинг сочлари устидаги дурраси васл шомидаги ойдинликка ўхшарди».

ХII

1. «Баҳор фарроши ҳар нафас эсган шабадаларни пуфламоғи

билан лола чироғини ёритганда ва булут найрангбози лаҳза-лаҳза тушган чақин чучкурмоғидан тоғ димоғини қуритганда, ўша кўзини ҳусн чироғи ёритган ва димоғини ишқ савдоси қуритган одамнинг гулюзликлар билан боғ сайрига боргани ва Лайли ҳусни гулининг шабадаси димоғига етиб, бир йўла ўзидан кетгани».

2. *Қавси қузаҳ* — баҳор чоғида осмонда кўринадиган камалак.

3. «Агар фалак тўти бўлишни орзу қилмас экан, нега ерни кўк рангга бўяди?»

4. Яшил фалак тўти бўлиб, ер куррасини жўжа қилиб очганда «ер юзини тутган майсалар унинг аъзосидаги янги патларга ўхшар эди».

5. *Ярақон* — сариқ касаллиги.

6. «Ер юзи себарглардан совут кияркан, савсан бошига гурзи кўтарди».

7. «Гунча» бошида жез қалпоқ кўрган чоғ муз тиғи чаманни тарк этади».

8. *Фарҳод* — Шарқ халқлари оғзаки ижоди на ёзма адабиётида кенг тарқалган образ, Навоийнинг «Фарҳод ва Шнрин» достонида асосий қаҳрамон. Байтда Навоий Фарҳод қисматидаги ҳижронга ишора қилмоқда.

9. *Парвез* — Хусрав Парвез — Шарқ халқлари оғзаки ижоди ва ёзма адабиётида кенг тарқалган образ. Унинг тарихий илдизи сосоний подшоҳларидан Хусрав Парвез (VI аср охири) фаолиятига бориб тақалади. Бадиий адабиётда, чунончи, Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Низомийнинг «Хусрав ва Ширин»ида идеал шоҳ, Навоийда эса Хусрав мутлақо салбий қаҳрамон сифатида талқин этилади.

Навоий «Тарихи мулуки Ажам» асарида у ҳақда ёзади: «Парвез Мадойин тахтига ўлтуруб, кўп мамоликни ҳийтаи тасарруфига кўпорди. Ва маинат ва шавкати бир ерга еттиким, андин бурунги салотинга муяссар бўлмайдур эрди. Ва баъзи муаррихлар анга муяссар бўлгон нималарни (тожи, тахти, кулоҳи ҳам шу жумладан) ҳайрат тариқи била теъдод қилибтурлар». (Алишер

Навоий. «Тарихи мулуки Ажам». (14-том, 229-бет).

Навоий бу ерда талмеҳ санъатидан моҳирона фойдаланган. Унга кўра тасвирда. тарихий шахслар, воқеалар, географик номлар, афсона ва айрим асарларга ишора қилинади. Байтда «сахродаги лола япроқларининг учиши Парвез кулоҳини эслатади», дегани унинг кулоҳи рангига ҳамда унинг шаҳид қонига — ўғли томонидан ўлдирилганига ишорадир.

10. «Лола ғунчаси лаъл қутичасига ўхшайди, очилганлари эса алвон лаълдур».

11. «Май шишаларига (балбала) тушган гул барглари турна кўзига, ёхуд тустовуқ қонига ўхшайди».

12. «Насрий барги тўкилгач кўва ёғини эслатар, занбақ (хушбўй) гулининг баргига тўкилган мушкнинг ҳиди унинг димоғини қуритарди».

13. «Чаманга ёғилган шудрнинг кўкнор гули япроғига кўкнор доналаридек доғлар сепарди».

14. *Ул икки*— яъни Лайли ва Мажнун.

15. «Боғ кенг эди-ю халқ сайр этарди, дарахтлар зичлиги элга парда эди. Чаман гул буталарнинг бир-бирига ёпишганлиги ишқ аҳли учун висол пардаси эди».

16. *Наъли бозғуна урмоқ*— асли маъноси тескари нағал қоқмоқ бўлиб, ўзини билиб-билмасликка солиш, ўзини ахтарувчиларни чалғитиш маъноларида ишлатилади.

17. *Ўзни аъжамий айламоқ*— жўрттага ўзини билмасликка солмоқ, муғомбирлик кўрсатмоқ.

ХIII

1. «Қайснинг айрилиқ тунида шабнам гулоби юзига сочилганидан кўзи очилгани; уйқусиз булбул билан ишқ дostonлари ифодасида нола қилгани ва булбул соясидек тупроққа йиқилгани; отаси унинг булбулдек фиғонларини эшитиб, бошига етгани ва маҳофа қафасига солиб олиб кетгани».

2. *Суг* — ғам, мусибат, мотам аза, ўлим қайғуси.

3. *Духонин бўтратмоқ*— тутунни бурқиратмоқ.
4. Бу байтнинг мазмуни: «Йўқ-йўқ, бу тутунлар унинг оҳи эди, сомон каби заиф жисми ёнарди».
5. *Кахдуд* — сомон тутатишидан ҳосил бўладиган аччиқ тутун.
6. «У сарғайган юзини шунчалик шапатиладики, бундан юзлари кўкариб кетди».
7. Бу байтда тажнисдан фойдаланилган. Бу санъатга кўра шаклан бир хил, мазмунан бошқа-бошқа сўз (омоним)лар шеър қофияларида ишлатилади. Биринчи—«алам»—ғам, қайғу, иккинчи — «алам»—ранг, шуъла маъносини англатади.
8. Кўк гулшанининг гуллари тўкилиши — юлдузларнинг сўниши; ғунчанинг кулиши — тонг отиши демакдир.
9. Бу икки байт мазмуни: «Гоҳ бир лаҳза ҳам бошини кўтармасдан бинафшага меҳрини билдирар ва бу бинафшанинг атридан Лайлининг хушбўй зулфини искагандек муроди ҳосил бўларди».
10. «Хушхабар даракчининг хабаридан сўнг, ҳаммаларининг ҳам кўнгиллари жойига тушди».
11. *Юсуф* — Шарқ халқлари адабиётида машҳур бўлган «Юсуф ва Зулайхо» афсонасининг бош қаҳрамони. Яъқуб пайғамбарнинг ўғли, акалари томонидап кўп азият чеккан — чунончи, чўлда адаштирилиб, қудуққа ташланган, қул қилиб сотилган ва ҳоказо. Бу ерда Қайснинг йўқолиши Юсуф билан боғлиқ ўша воқеаларга ўхшатишмоқда. Шарқ адабиётида Юсуф образи гўзаллик ва поклик рамзига айланиб кетган.
12. «*Амора, маҳмил*»—одам тушадиган кажава. У туя ёки филга ортилган бўлади.

XIV

1. «Қайснинг ҳажр шомида андуҳ гуруҳи уйдан чиқиб висол қабиласи томон юргани; у қабила ўти билан тилдошлик ва иш билан ҳамдостонлик қилиб, қабила яқинига етгани; Лайли унинг товушидан уйдан чиқиб, бир-бирларини кўргач у ҳам, бу ҳам ҳушидан кеггани».

2. *Инфиол* — хижолат, уят.
3. «Халқ уни дев урган дейди, билмайдик, унга пари тегиб ўтган».
4. Байт мазмуни: қоронғуликдаги учкунлар гўёки ҳаракатдаги юлдузлар эди.
5. «Ҳар томонни қоплаб олгап тун зулматида шуъла бахт йўлини кўрсатади».
6. «*Ранги норий* (анордай қип-қизил), *табъи ҳам норий* (ўтли), бу лаъл буткул анор ранг бўлган».
7. «Ой билан кун иккиси сеп ёпиб турадиган, ўчо— манқал; уд, сандал ёғочлари сенга тутантириқ бўлсин».
8. «Эй мунгли ноланг жонимга хушхабарчи, эн ғамгин овозинг руҳимга озиқ берувчи!»
9. «Ў гоҳ ҳушда, гоҳ беҳуш ҳап қабиласи кўрғони атрофида айланар эди».
10. *Талоя* — кўшин илғорн, олд сафлардаги.
11. «Бу хилдаги ишқ ўтида қизиган икки шахс (*Лайли ва Қайс*)нинг ноладан оғизлари садафдек очик эди».
12. «Ўша кўтаришда қадди букик кампир фалакдай қаддини ҳам хам қилди».

XV

1. «Қайсинг ғойиб бўлганидан қабила аҳли хабардор бўлиб, елдек тоғ ва водийга етиб, унинг бир қум ичида беҳуш ётганини кўриб, ел хашакни учирганидек унга келтирганлари; Қайсинг у пари ишқида ақлу ҳушини йўқотиб, Мажнунлик билан шуҳрат топгани.
2. «У из Ҳай қабиласи чегарасига етгач қабиладан яна икки из чиқиб кўшилганлигини кўрдилар».
3. Байт мазмуни: ҳар томондан унга қилинаётган панд-пасиҳатлар қон тўкувчи ханжар каби эди.
4. «На унинг руҳига қийналиш малол келар, на табиатига хурсандчилик ёқарди».

5. «Ҳар кеча унинг шиори шу зайлда қочиш, ота-оналарининг иши уни қидириш бўлиб қолди».
6. «Девонага эсли кишининг панд-насиҳат қилишидан кўра Мажнуннинг сўзи ақллироқдир».
7. 1960 йилги «Хамса» нашрида бу байтлар ўрни алмашилиб тушган.
8. Шоир бу байт мазмунида халқ орасида касални даволашда фусунчилар (дуохонлар)нинг «куф-суф»лаб дам солишларни назарда тутиб: «эл унга чора кўриш учун қанча фусун қилса, дам солса, унинг у «пуф»лари билан шунча тутатиб кетар эди», деган. Бунда ўрни қанча пуфласа, шунча авж олиши кўзда тутилади.

XVI

1. Мажнуннинг беҳабар ошиқлигидан Лайлининг отаси хабардор бўлиб, Мажнуннинг отасига тил найзаси, балки найза тили билан захми забон (тилдан (гапдан) етган озор)лар юборгани; бу ҳалокатли заҳарни ичиб, сингдириб Мажнуннинг отаси ўғлини кишанга солгани.
2. «Ҳаммадан воз кечибди дейдилар, унинг миясига футур етибди, дейдилар».
3. *Сомий*— Лайлининг отаси назарда тутилади.
4. «Бу қабила унга иффат гўшангаси эди, бупга иффат насимидан бўлак нарса аралашмас эди».
5. «Унинг (яъни гўшанганинг атрофига пардалар тортилган бўлиб, унинг ўриш ва арқоғи поклик ва зуҳддан эди».
6. «Назмида ҳар вақт бир исмни зикр қилади (Лайлига ишора), у исми айтмоқлик бизга мумкин эмас».
7. *Нол*— қамиш ичидаги ингичка томир, қилтириқ.
8. *Наузу биллоҳ* — арабча: худо сақласин, демакдир.
9. «Унинг бутун вужуди занжирбанд этилган, занжир халқалари ҳам ўралган ва эгилган эдилар».
10. «Жиннилик занжирида банд бўлган, бу занжирлар ичида хурсанд бўл! Кимки бу кишан билан шод бўлса, юз кушодликка

эришади».

XVII

1. «Мажнуннинг фироқ чоҳида тандир ичидаги ўтдек ўртаниши; айрилиқ бандида тузоққа тушган қушдек изтироби; табиб афсунидан телбалигининг туғёни ва табиб парҳезидан иситмасининг ғалаёни; ўз бахтсизлигига тўккан аччиқ кўз ёшларн ва бу ёшлардан комида аччиқ-аччиқ хунобаси; кўнгил ўтидан темир банди сув бўлгани ва сувдек саҳро томон юриб кўз ёшларидан водийлар тўлгани».

2. Беш байт мазмуни: «Мажнуннинг Лайли ишқи савдоси ўтида чароғи ёниб, дуди эса димоғи (миясига) ўрнашди. Бу дуд у уй ичида ортган сари тақво билан ақл юзини қорайтирди. Бу икки (тақво билан ақл) у уйдан кўчгач, у ерда жунун шоҳи ўз тахтини кўрди. У дуд савдо кўшини бўлиб, у кўшни ҳар дам ғавғо солди. Мана бу хилда димоғи ичида тўполон юз бериб, кўнглини жунун оёғ ости қилди».

3. «Мажнунга баҳра олсин учун берилган овқатлар унга зарарли луқмалардай бўларди».

4. Бу 4 байт мазмуни: «Мажнун танини ишқ найзаларидан халос этаман, деб табиб унинг жнсмани яна чок-чок этарди. Бу чокларни тикадиган меҳрибонлар, игна билан эмас, балки найза билан тикардилар. Ўқ учларни топаман деб табиб бемор баданини ёрган бўлса бу кишилар уни тикмоқ учун ўқ келтирардилар. Булар ўқ ахтариб овора бўлардилар, ҳолбуки ғам ўтида ўқ эриб сув бўлган эди».

5. *Бухор уди* — қопқора буғи — тутуни.

6. «Энг яхшиси, мени ғавғо бошлаб ўтга ташлаб куйдириш эди».

7. *Магок* — чоҳ, чуқур.

8. *Ибтило* — балога қолиш, гирифтор бўлиш.

9. Бу ерда нкки кўз назарда тутилади.

10. *Ламъа* — ёлқин, порлоқлик, равшанлик.

11. «У ўт ичида қуёш бир патирдек, ойни айтиб ҳам ўтирманман,

чунки у куйган кулчадек бўлиб қоларди».

12. *Равзан тутулса* — туппук бекитилса.

13. «Жисмини ҳар хил гумонлар тинчитган бўлса-да», унинг иши толпинмоқ эди». Бобнинг сўнгги;

Узлукдин ўзунгни айла озод,

То дашти фанэга киргасен шод —

байтини тасаввуф тариқатининг сўнгги босқичи фанога Мажнун интилишининг мазмуни эди, дея талқин қиладилар дostonдаги тасаввуфий йўналишни кузатган тадқиқотчилар Н. Комилов ва Б. Эралиевлар. (Қаранг: Шарқ юлдузи, 1991, 11-сон).

XVIII

1. «Лайлининг хиромон сарвн гулшанидан уйи сарига юрганда Ибн Салом кўнгли қуши у сарв томон парвоз қилгани, у парвозда баҳор шабадаси гул япроғин тўккандек танга сочиб, умид ниҳolidан мақсад гули очилгани ва ўша шабада титрашидан гул юзлари сарв соядек шикаст тупроғига йиқилгани».

2. *Ибн Салом* — арабларнинг Бани Асад қабиласи бошлиғи, катта бойлик эгаси.

3. *Хай* — тер демақдир.

4. Бу икки байтнинг мазмуни: «Араб элидаги бир бадавлат навқирон йигит уни — Лайлини йўлда кўриб қолди. Зотида ҳеч қандай нуқсонни йўқ бу соғлом кишини бахт Ибн Салом деб атаган эди».

5. *Бани Асад* — араб қабиласининг номи.

6. *Посух тиламоқ* — жавоб кутмоқ.

7. «Лекин унинг бир оз сабр қилиши ҳам керак. Чунки гулимнинг (Лайлининг) шохи синиқроқ. Ҳали бу умид ниҳоли ёш, яъни куёшим ҳали ҳилолдир».

8. *Ҳажр турктози* — ҳижрон босқинчиси, талончиси.

9. «Бу можаро уни ҳам ҳамиша машғул қилар, сайр ва томошада экан, ҳар қадамда малоли ошиб кетар эди».

10. «Ёсуман ақли паст, бемаъни, лақма бир кампир кўнгилсиз

Лайлининг кўнглини хуш қиламан деб сўзга тушди».

XIX

1. «У мушкни оху овига бани Асад аҳлининг қасди маълум бўлиб қуёшнинг олтин жайрони ғарб авлоқ гўшасида сарғайиб, титраб) шафақ тўккандек у охунинг хилват уйда тупроқ ва қон изтироб чеккани фалак золидек онаси у ишдан воқиф бўлиб, унинг ҳолига дод-фарёд солгани».
2. «Сўз булоғини қазиган киши, бу чашмадан чиққан сувни шундай таради».
3. «Олий мартабали сарв — Лайли дард зўридан соядек ётар эди».
4. «Чунки кўнглум ғамдан бениҳоя ўксиган, ғавғолардан ҳам жуда безган».
5. *Меҳнат қайғу* — дард, азоб-уқубат.
6. «Кўксини уриб жароҳатлаб, тирноқлари билан моматалоқ қилиб ташлади».
7. Кўз ёш қатраларини сочавериб, танининг тупроғига ғам уруғларини экди».
8. *Жайхун* — Амударёнинг қадимги номи.
9. Бу ва кейинги байтларда шоир тўла изчиллик билан таносуб санъатини ишлатади. Унга кўра ўзаро мутаносиб яъни ўзаро муносабатда бўлган икки тушунча бир-бирига уйғун, боғланган ҳолда келади.

XX

1. «Мажнуннинг отаси уни ишқ биёбонидан келтириб, Каъба зиёратига олиб боргани ва у муножот баҳонаси билан кўнглидаги яраларни ёргани ва дуо қилмоқ оҳанги билан кўпглидаги маҳфий мақсадини тилидан чиқаргани ва Арофат ақлидан аросат кўтарилгани».
2. *Арофат* — Макка шаҳри атрофидаги тоғ номи, зиёратгоҳ.
3. *Аросат* — ғавғо, тўполон. қиёмат.

4. *Хуш, худ, бехуд, дархурд, сархуш, нохуш* каби «вов» ёкн «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»пи «вови маъдула», яъни «ўзгартирилган вов» дейилади. Шу сўзлардаги бу ҳарфни «алиф»га айлантириб, хаш, хад, беҳад, дархард, сархаш, нохаш қабилда талаффуз қилиш мумкин. Лекин ёзувда «вов» сақланади. Асосан бу ҳодиса қофия тақозоси билан содир бўлади.

5. *Каъба* — мусулмонларнинг Макка шаҳридаги зиёратгоҳи. Каъба мусулмонлар учун қибла ҳисобланади ва у томонга қараб намоз ўқилади.

6. *Арши аъзам* — осмоннинг энг юксак арши. Каъбага шундай баҳо берилмоқда.

7. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: «Ер юзининг барча улуғ ва кичик одамлари бу манзилга келиб зиёрат қилдилар. Ёки у Каъба кўринишда, кўнглида тангридан бошқа ҳеч кими бўлмаган сўфига ўхшарди. Ёки ўша сўфининг чопон кийиб, ерга чўккалаб ўтирганига ўхшарди. Ўрнида қимирламай туриши қутб юлдузи, атрофидаги майда тошлар майда юлдузлардир. Бу қутб юлдузи эмас, билки зўр авлиёдирки, кўп авлиёлар киприклари билан унинг эшигини супурганлар».

8. *Хайли хуффош* — кўршапалаклар тўдаси.

9. «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида бу байт сатрлари алмашилиб тушган.

10. Бу уч байт ишқ — сўзидаги ҳарфлар: «айн» — «шин» — «қоф» — ва нуқталарига асосланган сўз ўйини ишлатилган. Шоир «ишқ» сўзидаги «айн» ҳарфини ёзувдаги шаклини назарда тутиб уни бўйнимга тавқ — боғич халқа қилгин, «шин»ни эса шуълаи шавқ айла, «қоф» (бу ерда ҳарф номи назарда тугилади)ни эса менга ғам тоғига, уч нуқтасини учқунларга ва қолган иккисини тошларга айлантир, дейди.

11, 12. Бу байтларда тарсеъ санъати қўлланилган, яъни биринчи мисра сўзлари билан иккинчи мисра сўзлари бир-бирига оҳангдош, вазндош ва қофиядошдир.

XXI

1. «Мажнуннинг ваҳшатли элдан улфатлик ипини узгани ва биёбон ваҳший ҳайвонлари билан дўстлик йўлини тутгани, кийиклар билан Навфал ови оралиғида қолгани; Навфалнинг восил ваъдаси сиртмоғини унинг бўйнига солгани ва кийикларни озод қилиб, уни тутгани ва кўнглини овлагани».

2. *Навфал* — Араб қабилаларидан бирининг бошлиғи, дostonда Мажнуннинг ҳолатини тушунган, унинг халоскори сифатида баён этилган. И. Ю. Крачковскийнинг фикрига кўра Навфал ҳам тарихий шахсдир.

Навфал гарчи давлатманд бўлса-да, инсон қадри-қимматини, унинг ички кечинмаларини чин юракдан тушуниб, юқори баҳоланди. Навфал Мажнуннинг ишқини тушуниб, ёрдамлашса ҳам, лекин унинг одамлардан узоқлашиб, тоғ-даштларда, ёввойи ҳайвонлар орасида юришини қоралайди. (*Қаранг*: Т. Аҳмедов. Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони, Т., 1970, 88-б.)

3. Бу байтларда ғоятда моҳирлик билан тарсеъ санъати қўлланилган.

4. Байтларнинг мазмуни; «оловли назми димоғидан тутун чиқарар эди».

5. «Мажнун бир пайт овчилар қуршовида қолди».

6. «Юзида сафо (софлик) қуёши намоён бўлади; эгнида вафо нури барқ уради».

7. Сўнги уч байт мазмуни: «Инсон ақл чароғи, қолаверса бутун коинот кўзининг нуридир. Одамлардан қочиб, ҳайвонлар билан улфат бўлишинг ақл олдида сабабсиз кўринди; бу ҳолат менга жуда қизиқ туюлди».

8. *Юракка хорхор солиши* — юракка орзу, севги солиш.

9. *Ашҳабнинг тувоғи* — бўз отнинг туёғи.

XXII

1. «Навфалнинг Лайли гавҳарини Мажнун шодаси тизимига тизиш учун гавҳардек сўзларни назм ипига тизиб, Лайли отасига

юборгани; унинг сўз гавҳарини синдириб, алоқа ипини узгани; Навфал лашкар тортиб, у ҳам адоват қўшинини тузгани ва ўч майдонига от суриб дов тилашганлари; фалак тадбири билан бир-бирига баравар келмоқлари ва хилват жойларни истеҳком қилиб турганлари».

2. *Футувват* — саховатлик, жувонмардлик, олижаноблик маъноларини англатади. Ижтимоий-сиёсий, ахлоқий ва диний мафкурага оид фалсафий таълимот бўлиб, хунармандлар манфаатини ифода қилган.

3. *Асру мағмум* — кўп ғамгин.

4. *Сипоқи жаррор* — катта қўрқмас жангчилар тўдаси. Навфал шундай жангчилар билан Лайлининг отасига қарши курашга отланади.

5. «Отлар шамоли жанг майдонини супуриб, шафқат ва марҳамат гиёҳларини совурди». Бу байтда ғулув санъати ишлатилган. Унга кўра ақлга сиғмайдиган, имкониятдан ташқари кучли муболаға ишлатилган.

6. «Найзаларнинг дастаси офтоб доирасидек эгилиб кетди. Учи бўлса, тол баргидек эди».

7. *Ҳарир парниён* — юпқа ва позик ипак кийим.

8. *Пархош куни* — жанг куни.

9. *Ҳизму озарм* — фикр, андиша, келишиш.

10. Бу икки байтнинг мазмуни: «Қоронғулик қўшини соя солгач юлдузлар унга қузатувчилик қилди, Хитой шоҳи— қуёш ўз тахтини тарк этиб, ер юзини эса қоронғулик босди».

XXIII

1. «Лайлининг отаси ўз кишиларини Навфал лашкари қошида кучсиз кўриб, душманга тортган тиғини ўз жигарига урмоқчи бўлгани; яъни Лайли қонини оқизай дегани; у қуёшни Мажнун тушида кўриб, ботишдан сақлагани ва мотамзада тундек Навфал олдида кўз ёшлари (юлдузлари)ни оқизгани ва Навфалнинг ўти пасайиб қайтгани».

2. «Худо кўрсатмасин, одамларимиз қочиб».

3. Бу беш байт ружуъ санъати асосида йиғилган. Бу санъатга кўра нарс ва ҳодиса дастлаб маълум образли ифода орқали тасвирланиб, айнаи замонда янада кучлироқ таъсир ўтказиш мақсадида ундан воз кечиб, бошқа кучли сўз — образ ишлатилади.

4. «Навфал англадики, бу воқеа чиндир: Мажнуннинг туши шубҳасиз тўғридир».

5. Бу икки байт тун чекиниб, тонг ёрий бошлади, деган мазмунни англатади. Шоир бу ерда ғоят гўзал ташбеҳлар ишлатган: тун — араб мусофирларига, тонг — оқ уйга, осмон эса кўк майсазорга ўхшатилади.

XXIV

1. «Мажнуннинг Навфалдан айрилгани ва елоёқ отини шамолдек сўриб, биёбонга йўл олгани; Зайдга йўлиқиб, аҳволини маълум қилгани ва унга етган бедодликдан бунинг ҳам кўпглига алам етгани; унга таскин бермоқ учун ўзининг ҳамма нарсасини топшириб, Лайли қабиласи кўчган ерга кетгани».

2. *Зайд* — Лайлининг қабиладоши. У икки ошиқ-маъшуққа ҳамдард» уларга хат етказиб туради. Зайд Е. Э. Бертелс фикрига кўра, Низомий асарининг дастлабки нусхасида бўлмаган, дostonга номаълум муҳаррирлар томонидан кейинча киритилган. Зайд Низомийда кичик бир образ бўлиб, асардаги диний руҳни кучайтиришга хизмат этади, Навоийда эса Лайли ва Мажнун севгисини, улар характерини тўлақонли чиқишида воситачи образ сифатида ўрни муҳимлигини қайд этади (Т. Аҳмедов» Ўша китоб).

3. 1960 йилги «Хамса» нашрида бу байт ўрнида 403 саҳифа, 1-устундаги:

Маннун мени тийра рўзмен бил,

Тиғ ол, неки хотиринг тилар бил. — байти ёзилган.

4. «Улардан бирор пана ерга қочиб қутулмоқ менга қийин эди.

Халтамда сўлган озиқ-овқатларимни олдилар».

5. *Тозиёна* — қамчиламоқ.

6. Бу байтда Наноий уч санъатдан моҳирона фойдаланган, яъни бу. ерда ҳам таносуб, ҳам тазод, ҳам тарсеъ санъатлари ишлатилган: жон бадан, бош билан оёқ бир-бирларига муносабатда бўлганлари каби буларнинг орасида зиддият ҳам бор. Бунда таносуб ҳам тазод санъати келиб чиқади. Жоним — бошим, баданинг — қадаминг, шифоси — фидоси сўзлари ҳам, вазн, ҳам қофия жиҳатидан бир-бирларига баробар ва мос тушганлари сабабли тарсеъ санъати юзага келган.

7. «Бу ишдан кўрқма: мен хижолатдаман, ҳар нарса қилсанг ҳам розиман».

8. Бу тўрт байтнинг мазмуни: «Деди: Эй ишқ оятига сингиб кетган замонанинг ягонаси! У ҳажр гулининг умид тонгги йўқ, балки абдий қуёши, жамоли саодат осмонидан чиқадиган покизалик; пардалари юзига ниқоб бўлган Лайли, сенинг ғамингда шундай нотавонки, сўзи элга дostonдир».

9. *Нажми соқиб* — ёруғ юлдуз. Бу ерда Зайднинг Мажнундаги номани олиб Лайли қабиласи томон тез оёқ суриши фалакнинг ёруғ юлдузига қиёс этилмоқда.

XXV

1. «Қуёш чашмаси саратон буржида макон топиб, ҳарорат зўрлигидан ҳаво ҳубоб сардобаларида ва ўт тош мусоматида яширинганида Мажнуннинг ўтдек изтироб ва шамолдек шитоб билан Лайли ҳашами ўрнига келиб қўтир итн кўргани ва ит ўз ошнасига ялинганидек, у итга ялингани; элдан ҳайратангиз хитоб эшитиб, ваҳшатомуз жавоб бергани; ўша ит қошидаги кийиклар суҳбатига етгани; унинг мушкин охусидан мушк сочувчи хабар етказгани».

2. *Ҳубоб* — сув пуфаги, фалак гумбази.

3. *Сардоба*—карвон ўтадиган йўлларда сув сақлайдиган чуқур устига қурилган иншоат.

4. *Мусомот* — баданда тер чиқарадиган майда тешикчалар.
5. *Сўз соҳатида* — сўз майдонида.
6. «Ёз фаслининг туш чоғи бўлиб, жавзо ойининг энг жазирама вақти келган эди».
7. Ушбу байтлар Навоийнинг «Муншоат» асарида ҳам саратон ҳароратини тасвирлашда келтирилади. (Навоий. Асарлар, 13-том, 89-бет).
8. «Ҳароратли табиат сабза мўйловни оқартирганидек, қуёш чизиғи экинларни ковжиратиб-оқартириб юборган эди».
9. *Кишта айламоқ* — мевани қурутмоқ.
10. Бунда Мажнун назарда тутилмоқда.
11. «Эс-ҳушидан айрилган Мажнун Лайли қабиласи кўчиб кетган манзилни — даманни айланди».
12. *Нийрон* — ўтлар, оловлар. Бу ерда Мажнун кўнглига ўт туташди маъносида келган.
13. Бу икки байтнинг мазмуни: «Хусусан, кўнгил уйини безагувчи ишқ унинг кўнглига бу даман ер мақомидир, тупроғи эса жонга ватандир, деган бир роз солди».
14. Қадимги табобатда ярага кийиз куйдириб босиш қўлланилган. Бу байтдаги фикр мана шу ҳақида.
15. Табъинг кўршапалак мижозини топган хушёрлиғинг қўйчибонларни кўкнори бергандай роҳатлаитирган».
16. «Йўлбарс олдингда худди чала туғилган боладай».
17. «Кафтларинг тушган ерни каркасга ўхшаш икки юлдуз ва изларингни парвин—олтита кичик юлдуз деб англардилар».
18. *Гавзи жайран* — буғу, кийик демек.
19. *Қилода солмоқ* — бўнинбоғ, тасма солмоқ.
20. *Самандар* — афсонага кўра, гўё ўтдан пайдо бўлиб, ўт ичида яшайдиган қуш. Бу ерда Зайд Мажнунни самандарга қиёс этган.
21. Байтнинг мазмуни: «Итнинг оёқ-қўлин ўпиб, Мажнун дашт ҳайвони томонига кетди».
22. *Маънус* — ўргатилган, ўрганган, улфат.
23. *Суруш* — хушхабар етказувчи фаришта. Байтда Лайлидан хабар келтирган Зайдни Мажнун фариштага қиёс этади.

24. «Тез бўл, дўст кутмоқда, бу ишда тўхтаб туриш зарарлидир».

XXVI

1. «Мажнун Лайлининг кеча тўлин ойдек оппоқ саҳифада лайлатул қадрдек номасини ўқиб, оғзи висол шаҳдидан ширин бўлганда комига занбур ниши санчилгани; қалам нўгини ари нишидек тезлаб, жавобида когаз табақини шира қилгани».
2. «Айрилиқ балосига гирифтор бўлганларга васл шифосини ҳам ато қилди».
3. «Эй жунун занжири қўлингда бўлган, йиртқич ҳайвон қўйруғидан белингда арқон бўлган одам».
4. «Қошки, наҳс юлдузли осмон менга ҳам у неъматларни берса эди».
5. Бу байтларда: «Лайли ўзининг висол орзуларини билдириб, жаҳон ҳам, бутун борлиқ ҳам нобуд бўлиб, ёлғиз иккимиз қолсагу кўнгил истаганча, хавф-хатарсиз висол кунларини кечирсак»,— дейди.

XXVII

1. «Лайли Мажнуннинг кўз қорачиғи ва киприги қалами билан жон саҳифасида ёзган кўнгли заҳарли шарҳини ўқигани ишқ ҳамдardлиги тақозоси билан Мажнун кўнглининг жароҳатидан мунинг ҳам кўнглини оғритгани; унинг ҳам қайғулашиб, еган-ичгани заҳарга айлангани».
2. *Машшота*— соч ўрувчи ва келинларга пардоз берувчи.
3. *Вонас* — пастарин, тубан.
4. «Ваҳший ҳайвонлар ваҳшатимдан ҳайратга тушадилар, қушлар ҳам кулфатимдан ранжу алам топадилар».
5. «Воқеа шундай эди: у лашкарбоши (Навфал) мени кўрганда йиртқичлар менинг қўшимим эди».
6. *Қаранг*, XX боб 4-изоҳ.
7. «Навфал масаласини ёзган эдинг, лекин у жиннилик мендан

воқеъ бўлмаган эди».

8. «Унинг маънодор, ўлчовли хатини Мажнун тумор қилиб, тақиб олгандек, бу ҳам унинг хатини тумор қилиб тақди».

XXVIII

1. «Мажнуннинг отаси дашт атрофини қуюндек кезиб, ўз девона ниҳолини саргашталиқда топмоғи; жунун дашти қароқчилари ҳар дамда унинг ҳуши карвони одамларини савдойидин асир этганидан ажиб ҳолатга тушиб қолгани; насиҳатлар хуш доруси билан уни бир лаҳза ўзига келтиргани ва ўзи билан уйига олиб боргани».

2. «Дод-фиғонига панд-насиҳатни ҳам қўшди, шоядки уни тийилтирса».

3. «Кўнглини яхши умидлар билан тинчитиб, ҳар томонга туясини сурарди».

4. «Гоҳо шошилиб кесак ташиш билан машғул бўлар ва у кесаклардан минора яшашга уринар эди».

5. Бу 6 байтда такрор ва тарсеъ санъати ишлатилади.

6. Бу байтнинг мазмуни: «Бирин-бирин барча кетганига ўхшаган, бевафо фалақдан ота-онамга етишган иш менга ҳам етиб қолса».

7. Бу байтда ирсоли масал санъати ишлатилган. Унга кўра шоир ўз фикрини тасдиқлаш учун ҳаётдан, табиатдан ёки халқ мақоллари, ҳикматли сўзларидан фойдаланади.

8. «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида бу байтдаги мисралар ўрни алмашган.

9. «Жавобда бундай сўзларни гапирди».

10. «Йиртқич ҳайвон қай томон кетса, унинг орқасидан кетиш ярамайди, одам ёввойисини одам қилиб бўлмайди».

11. Бу икки байтнинг мазмуни: «Узрини батамом айтиб бўлгач, туя томонга тез қадам ташлади, юкдаги арқонин чаққон ечиб олиб, уни ўз бўйнига боғлади».

XXIX

1. «Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлигидан қайтгач, Мажнун отасига мезбонлик қилгани; пайвандлик ипи ораларида маҳкам бўлиб, меҳмон уйига келмасдан Мажнун биёбонга азм қилиб, Лайли чўпонига йўлиққани; у чўпон итидек ялиниб, чўпон уни қўйлар орасига яширгани; Лайлини кўргач, қурбон қўйи (Мажнун) билан хўтон жайрони (Лайлининг йиқилмоғи, ҳар қайсини бир васила билан ўз қабилаларига элтганлари».
2. «Сўз карвонининг карвонбошиси».
3. «Қуёш Навфали ўзини яширганда, осмон Мажнуннинг кўз ёшини кўпайтирди».
4. «Юлдузлар йўл кулчаларини ёйиб юбордилар. Навфал отлиниб йўлга тушди».
5. «Мажнун учун қайғурганда, уни ўзига куёв қилиш масаласини ҳам айтган».
6. *Подош* — эваз, бадал, мукофот.
7. «*Сур иши*» — тўй иши.
8. Бу сатр «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида «Оху ҳавола қилиб таку дев» тарзида берилган. У «Лайли ва Мажнун»нинг танқидий матнида «Ойини ҳаволаниб таку дав» шаклидадур. Биз ҳам сатрни танқидий матндаги ҳолда тикладик.
9. Бу тўрт байтнинг мазмунн: «Мажнуннинг оҳи, осмонкезар қуёшдек ҳавода елиб-югурар, уни ёри меҳри осмон меҳри (қуёши) бош ургунга қадар элтмоқда эди. Фалак кампири эчкисипи сотиб олгач, тездан сут қатраларини артиб олди (яъни шарқдан оқариб тонг отди). Кампир хунар ишлатиб, у сут билан дарҳол юмалоқ пишлоқни намоён қилди (яъни қуёш чиқди).
10. *Хизр* — Афсонага кўра «оби ҳайвон» (тнриклик суви)ни излаб топган ва ундан ичиб доим тирик юрган — бир пайғамбарнинг номи. Кишиларга ҳамроҳлик қилиши билан машҳур. Байтда шунга ишора қилинади.
11. *Ганам* — қўй.
12. *Ганжу далол* — ноз-карашма.
13. «Шу пайтда икки тевалик, теваларини жадаллатиб етиб

келишди».

14. *Ноқа* — урғочн туя.

15. *Водийи Айман* — Арабистондаги жойнинг номи.

XXX

1. «Мажнуннинг отаси кўп насиҳатлар билан Навфал ҳашамига олиб боргани; Навфал сур асбобини сурур билан чиқаргани; никоҳ ипи ақди тузилиб, у маҳкам бўлмасдан бурун узилгани; ббр ошиқ маъшуқи васлидан ком топгани; яна бир ошиқ маъшуқи васлини тилаб етиб келгани».

2. *Талофи*—эваз, бадал маъносида.

3. Бу байтда тўй олдидан Мажнунни ясантирнб, унга тун ва кунга ўхшаш, яъни қора ва оқ юнгли пўстин кийдиришгапи ҳақида гап боради.

4. *Жашн анжумани*—тўй мажлиси.

5. *Ийси иъжоз*—Исонома мўъжиза кўрсатувчи. Бу ерда никоҳ қилиш пайтидаги имом ва у томонидан ўқиладиган дуоларга ишора.

6. «У атрофда кўпчилик ёки бирор айғоқчи, хулласки, бирор махлуқ йўқ эди».

7. *Ғаромат*—пушаймон, қайғу-ҳасрат.

8. «Эл ичида мени ёмон отлиқ қилмай».

9. «Мен эл ичида мазамматга (гап-сўзга) қолмасам, сен шундан маломатларга ўзингни тутасан».

10. *Дашна* — ханжар.

11. Бу икки байтнинг мазмуни: «Тонг субҳ келинининг юзида ёруғлик кўргузгач, фалак пардозчиси у келин рўпарасига қуёш чашмасидан кўзгу тутди».

12. Бу байтда ирсоли масал санъати асосида «Тақдирини тадбир этиб бўлмас» мақоли мазмунида фойдаланган.

13. «Дард-машаққатлар берган бу сир, унинг жисмини касаллантириб кўрпага ётқизди».

XXXI

1. «Фалак золи найрангининг ўзгариб туриши Мажнунни Навфал қизи висолига еткурмай туриб айиргандек, Лайлини ҳам Ибни Салом маломатидан саломат айириб, ҳажрнинг қаро тунида икки номуродни муродга еткургани ва бадансиз руҳни руҳсиз баданга киюргани; руҳ билан бадан васли муяссар бўлгач, фироқ тигини суриб, ўша сув билан висол ўтини ўчиргани».

2. Бу икки байтнинг мазмуни: «Иши кўпроқ ҳийла ва алдовдан иборат бўлган фалак, бир неча кун Мажнун билан ҳазиллашиб, йўқ балки, беҳаёлик билан уни уйланишга буюрди».

3. «Никоҳ тузиш соати келиб, бу тўй тантанасини яна ривожлантирар эди».

4. «Бу кеча фалак икки юзламалиги билан кўп қизиқ ҳодисалар юз берди. Бириси шуки, жонлари дардга тўла у икки шахсни фалак дарёси мавж уриб, ҳар иккаласини айрим-айрим қовуштирмоқчи бўлиб, буларнинг ҳар бирини бошқа биров билан жуфт қилдию, лекин ҳар икки гавҳарни ҳам бежирим (пок) сақлади».

5. Бу икки байтнинг мазмуни: «Гўёки пазар солувчи мунажжими эдию, ҳар икки ишга бир вақтни белгилаган эди, лекин агар бу ишда мунажжим ожиз қолган бўлса, аслда «мунажжим ёлғончидир», яъни ҳақиқатни олдиндан белгилай олмайди».

6. Бу икки байтнинг мазмуни: «Алқисса куёв ҳолдан кетиб, кучсизлик унинг танини поймол қилганда, ўша кеча бугун эл ва аёл, кампир, қизлар унинг бошига тўпланган эдилар».

7. Бу байтдан бошлаб, ошиқ-маъшуқларнинг висол айёмида жаҳондаги барча мавжудотларнинг уларга хайрихоҳлигини ғоят гўзал ва ёниқ таърифини беради: «Жаҳондаги барча махлуқотлар, шу пайтда ҳар иккаласининг васлини тилар эдилар. Ўргамчи ҳам шувоққа ўралиб, иплари билан ўз тумшуғини боғлаб олган эди. Кўршапалак ҳам қаноти билан оламга парда солган эди. Бўрининг эса қулоқлари юзига тушиб, кўзининг чироғи ёпилган эди. Укки бўлса, ногоҳ овоз чиқариб юбормаслик учун,

тумшуғини парлари ичига олган эди. Қўйчи итини уйқу деви ҳар бир жунига кириб олгандек, босиб олган эди. Бу анбар олул қоронғу кеча, макр билан тулкининг уясига тутун солган эди. Ҳайвонот ва қушлар тинчланиб, газанда ва йиртқнчлар уйқуга чўмган эдилар.

Бундай васлнинг зое кетмаслиги учун, табиат ҳам мадад кўрсатарди. Не гард учиб, не ел эсар эди, сувлар ҳам жимгина оқиб, ҳеч қандай ўтнинг ёлқини кўринмас эди. Ҳаво мизожи ўт кўрасининг юзини тўсиб олишга мойил эди. Совуқлик сипоҳи тушмасин учун, ўгнинг пардаси тўсқинлик қиларди.

Тўққиз фалак бир-бирининг юзини тўсгани сингарн шу совуқлик фалак юзини пок сақлар эди. Ҳаракатсиз юлдузлар эса бахтсизлик келтирувчи ниятларидан воз кечиб, саодат бағишловчи юлдузлар орасидан ўрин олдилар. Ойнинг кулчасида нур ҳам кўринмас эди, ер уни қуёш кўмачдонига кўмган эди. Аторуд (Меркурий) тонг отгунча ҳеч кўзини юммасдан, «кўз тегмасин» оятини ёзар эди. Зухра юлдузи ашула қилмай, чанг чалолмай, парда ичига яширинаётган эди. Қуёш шамъи ер тагига ботиб, кеча хилвати ўз шамъини чиқарган эди. Баҳром (Миррих) юлдузи ғазаб билан пайза ўқталиб, ҳар ким ёмон кўз билан қараса кўр қилмоқчи бўлиб турар эди. Биржис (Муштарий—Юпитер) эса шу икки дилрабога фурсат тилаб, қўл очиб дуо қилар эди. Зухал юлдузн эса, бахтсизлик ёғдиришдан номус қилиб, шунга ўз юзидан қора ранг берар эди. Тун ҳам қўлларини қорага булғаб, сахар йўлини тўсар эди. Тонг шабадасини урмас ва тун кулларини ҳам совутмас эди. Чин тонг нафас олишга ҳам ҳавас қилмас, ёлғон тонгга эса, бу кечадан ўрин ҳам йўқ эди. Фалак гардишини тун дудлари тутиб, тонгнинг дамини қайтарган эди. Элдаги ақл чароғида ёруғ ҳам йўқ, бутун махлуқот чуқур уйқуга толган эди. Улар иккиси бахти уйғоқ кишилардай, бир-бирларнинг дийдоридан маст бўлган эдилар. Фалакнинг йиллар бўйи давом қилган хилоф одати, ҳаракатлари бир кечада йўқ бўлган эди».

8. *Нофай татор*—Тоза ва энг хушбўй мушк (қора тусли ва энг

хуш исли нарса).

9. «Ёлғон кулишларга роғиб бўлиб, ёлғон тонг ҳам ота бошлади».

XXXII

1. «Фироқ тоши кўксига урилавериб, Мажнуннинг Нажд тоғини оромгоҳ қилгани; кўзидан тўккан бағир қонидан у тоғда лозазор очилгани; мушк бўйли оҳуси ёди била сўзга кириб, мушк сочувчи насим билан наво кўргизгани».

2. Мажнун Лайлидан айрилиб шу Нажд тоғ чўққисида ваҳший ҳайвонлар орасида кун ўтказади. Бу ердан Лайли қабиласининг манзили кўриниб турарди.

3. «Ой (Лайли)нинг чодирни бўш қолган эди, бу чодирнинг ойи қайтиб ўз чодирига кирди».

4. «Субҳ куёвдек берилиб, жилва билан намоён бўлгач, ундаги диққинафас садбарг гули ранги билан уни сарғайтирди», яъни тонг отиб, сўнгра куёш чиқди.

5. «Нажддаги қоплондан осмон асадига кулфат етарди, эчкиси эса осмоннинг жадди (кўкдаги 12 бурждан бири — у кийик шаклида тасаввур этилган) билан баравар югурар эди».

6. «Унинг сурати лутф қалами билан чизилган эдн, жони эса нофа мушкнинг хушбўй ҳидидан эди».

7. Бу икки байтнинг мазмун: «Силлиқ танангга ипакли либос кийгайсан, остингга ипак ўрнида қоқум териси тўшалган. Сағринингда эса, тоза ўртик, юзинг ҳам, пешонанг ҳам ажойиб гўзал».

8. Шоир маъшуқа тишларини лола устига тушган шудрингларга ўхшатади.

9. *Позаҳр* — заҳарни қайтарувчи, заҳарга қарши.

10. *Қаламинг шақи* — қамиш қаламнинг ёриқ қисми.

11. Достоннинг бошқа боблари охирида Навоий ўз шахси номидан (ман, мани, манга) лирик хотима ясайди. Танқидий матнда ҳам, манга» ёзилган. 1960 йил нашрида эса «санга» деб хато берилган.

XXXIII

1. «Мажнуннинг ота-онаси унинг муҳлик фироқидан ҳалок бўлиб, у бу ҳолни кўргани; тупроқларига елдек етиб, ота гўри бошида етимлик дарди билан, она қабри тошида асирлик мунги билан фиғон тортгани».
2. «Кофурин (ғоятда оқ ва хушбўй модда) шарбат каби ичган сари, баданидаги ҳарорат баттар кўтарилар эди».
3. «Агар табиб касалга тухмиёна (доривор ўсимлик уруғи, ҳаб дори) берса, унинг доналаридан заҳарли гиёҳлар ўсади».
4. «Табибнинг таранжабин (ични юшатадиган) дориси касалнинг ичини қабзият қилар, исканжабин (сафро моддасини йўқотадиган) дориси бўлса, сафрони кўпайтирар эди».
5. Бу уч байтнинг мазмуни: «Касал учун қилингап бутун тумор, жодугарлик ва дуохонликлар касалнинг азобини яна ҳам оширишга сабаб бўлар, касаллигининг азоби кўрқинчли бўлганидан бу азобларни тўхтатишга илож топилмас эди. Кўкдан «Омонатни бер!» деган товуш келганидан сўнг, ўзидаги жон омонатини топширди».
6. *Зол* — кекса кампир; бу ерда Мажнуннинг онаси кўзда тутилади.
7. *Абушқа* — ёши улуғ киши, қари одам. Бу ерда Мажнуннинг отаси кўзда тутилади.
8. *Жавона чиқармоқ* — бола очиш.
9. *Жўйи мақом бўлмаслик* — ўз жойига қайтмаслик, ўз ерини қидирмаслик.
10. *Ҳамомани қут қилмоқ*— кабутарни емоқ, демақдир.
11. *Қубур* — арабча: қабрнинг кўплиги,— қабрлар, гўрлар.
12. *Мунхасиф*— тутилган, нури тўсилган, хираланган.
13. «Лекин қум устида чеккан оҳининг алангаси ўз жисмини қовурган балиқдай қилди».
14. «Бу ҳолат ўтгач, хаёли яна ота-онасига кетди».

XXXIV

1. «Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидан куйған танига ота-она ҳасрати яна икки ўлдирувчи доғ қўйганидан машаққати қаттиқ бўлганини Лайли эшитиб, у куйганни куйдирган ўтлар тобидан иситиб, дудидан ўзининг ҳаёт рўзгори қаро бўлгани».
2. *Ирам, Боғи Ирам*— Афсонавий жаннатсимои гўзал ва хушҳаво боғ. Бу байтда Лайли Ирам боғидаги гулга ўхшатилади.
3. «У сарв сенинг наҳс, жаҳонни хароб қиладиған зузанобинг (қуйруқли юлдуз, наҳс юлдуз) эмас эди-ку!»
4. Бу икки байт мазмуни: «Буларга қаноатланмай тошлар орасида талқон қилмоқчисан. Баҳроминг билан бараварлашиб қонидан ранг олган эмас эдим». Бу ерда илми нужумдаги Баҳром сайёрасининг ҳарбий ишлар — қон тўкишлар ҳомийси экани назарда тутилган.
5. «Терлари гул юзига томиб иситмаси билан юзи чўғдек қизарган эди».
6. «Гоҳ ҳушида гоҳи беҳуд эди, нур йўқ кўзларида, мурда каби эди».

XXXV

1. «Хазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъини ўчирганда Лайли ҳаёти баҳорининг гуллари ажал хазони совуқ шамоли кўкка созуриб, Мажнуннинг руҳи булбули бадан қафасини гулбун узра ташлаб, у яраланган гул барги сўлгунча учиб кетгани».
2. «Куз фаслининг шамоли шундай етишдики, барглар ҳам ўз жонидан кечиб юборди». Бу байтнинг биринчи мисрадаги «маҳражон» сўзи «меҳргон»нинг арабчалаштирилгани бўлиб, «мезон» буржи маъносидадир, иккинчи мисрадаги «меҳржон» икки сўз бўлиб, «меҳр» (муҳаббат)ни жондан кўтарди, демакдир», деб изоҳлайди С. Айний.
3. *Афшон* — наққошлиқда бир турли нақшнинг номидир. Бу нақшда наққош рангни қилқалам билан қоғоз устига сепеди,

бундай нақшни ўзбекчага айна таржимаси «сепма» бўлади. Навоий бу икки мисрада наққошликдаги мана шу санъатдан фойдаланиб, сувни мовий вараққа (қоғозга), хазон барглари унинг устидаги сепилган «сепма» нақшга ва ел (шамол)ни наққошга ўхшатади. (С. Айний. Алишер Навоий. Хамса. Лайли ва Мажнун. Т., 1947. 236-бет.)

4. «Оғиз юмилгач, ияк чуқурчаси очиқ намоён бўлиб қолган» (чуқурчани чоғга, унинг ёнидаги холни кабутарга ўхшатиш).

5. *Сакироту мавт* — жон талвасаси.

6. Бу байт мазмунини марҳумнинг ота-онасига айтилган тасалли сўзларни англатади.

7. Ўз қолибини тиҳи айламак — ўз танини руҳдан бўшатади, яъни жони бадандан чиқади.

8. Байт мазмуни: «Ўрилган сочларингни ёзиб, оламга хушбўй ҳидларни таратсам».

9. *Икки афъи* — икки илон, яъни икки ўрам соч. Лайлининг онаси қизи ўлгач, унинг сифатларини айтиб йиғлайди.

10. «Юзунгга гултожихўроз донаси каби қора хол қўяй».

11. *Миъжар* — бошга ўраладиган рўмол.

12. «Керак нарсаларни ҳозирлаб, ўликни одат бўйича яантирадидлар».

13. *Мурури айём* — кунлар ўтиши.

XXXVI

1. «Ишқ таърифидеки, айнининг нурли тобланиши тупроқни чашмадек оқизади; шинининг учқунлари шуъласи кўнгуллар қўшинига нуқсон етказур; қофининг вазмин тошли тоғи кимга юкланса, нобуд этар ва нуқталарининг тоза доғи ҳар чок кўпгилга тушса лоланинг беш баргидек қонга бўяйди».

2. «У ўтда агар хушҳол бўлса, шу билан бирга у ўша ўтда эриб ҳам кетди».

3. Ойнаи Искандар — Искандар ойнаси. Искандар томонидан темирга сайқал бериб яратилган ойна. Гўё унда Жамшиднинг

жомидагидек, шу аснода бўлаётган нарсаларни кўрса бўлар экан. Искандар (356—323) эрамиздан аввал яшаган македониялик Филиппнинг ўғли. Ёшлигидан ҳарбий салоҳият пайдо қилиб, Эрон, Арабистон, Ҳиндистон каби мамлакатларни ишғол қилган. Бадиий адабиётда Искандарга бағишланган асарлар жуда кўп. Низомий, Деҳлавий, Жомий ва Навоийларнинг махсус дostonлари шулар жумласидандир. Уларда Искандар қудратли ҳукмдор тимсолига айланган. (*Қаранг*: Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Т., 1991, 8-том, 500-бет).

4. *Фаранг* — Европани англатади.

5. *Ишқи мажозий* — Ҳақиқий бўлмаган зоҳирий ишқ.

6. «Бу тўрт байтнинг мазмуни: «Аввалгисида киши тозаланиб, иккинчисига ўтса, йўқ-йўқ, ўтиш эмас, балки ҳақиқий ишқни ўзига тортиб, кўнглига висолнинг уруғини экса, ҳам уни бутунлай торож этиб, унинг рамзий шаклидан асар қолмаса, кўринадиган жойдан кўринмасдан мақсадга сингиб кетса».

7. *Субҳи козиб* — ёлғон субҳ.

8. Бу уч байтнинг мазмуни: «Ҳар қандай ранги сариқ кишини ошиқ деб бўлмайди, чунки ҳар бир сариқ гул ҳам заъфарон бўлолмайди. Жазб этолмайдиган сариқ юз риёли бўлади, самғ (дарахт елими) қаҳрабо ўрнига ўтмайди. Сариқликда қанчалик машаққатлар кўрган билан зирних (олтингугурт билан маргумуш аралашмаси) олтин бўлолмайди.

9. *Барий* — пок, четда.

10. «Яратилишиданоқ унинг қанотида доғ бор, ишқ уни ҳеч бир тарк этган эмас».

11. «Эй косагул, оташпарастлар оловини ёққин! Менинг ғамим обнус (қора тусли қаттиқ ва хушбўй дарахт) ёғочига ўхшаган қора қайғудандир».

XXXVII

1. «Фалак эҳтиромли, қуёш нисбатли осмон бўлган шаҳзода, яъни Султон Увайс баҳодир мадҳида хотима: насиҳатлар бисотида кўп

лаъл ва яхши сақланган дур ва панду насиҳатлар дастурхонида мевалар ва гуногун нозу неъматларни ул ҳазратга қулоққа олмоқ ва оғизга солмоқнинг чақириғи».

2. Бу уч байтнинг мазмуни: «Дарёнинг дурри ва коннинг лаъли каби сўзларни топгач, уларни шаҳзодага бағишлайин. У адолатли шаҳзодадир, унинг етти отасигача шоҳ бўлгандир. Бутун коинот, замона султони шаҳзода Увайс даргоҳининг тупроғи ҳисобланади».

3. *Шаҳзода Увайс* — Султон Ҳусайн Бойқаронинг акасининг ўғли.

4. «Зотидаги ҳаё ва одоб, худди аммаси, холаси, тоғаси ва отасига ўхшашдир».

5. Ога-онага баб-баравар қул бўл, чунки худо: «Ота-она эҳсондир» деган (яъни ғанимат ва улуғ неъматдир демак»).

6. *Мустафо* — Муҳаммад пайғамбарнинг сифати.

7. *Зилли илоҳ*— Худо сояси, подшоҳ.

8. Бу икки байтнинг мазмуни: «Қассобнинг қора молини парвариш билан семиртириши уни ўлдириш — сўйиш учундир. Парваришдан ҳўкиз нима баҳра оларди; у ботмонлаб семирса бўлди».

9. Бу икки байтнинг мазмуни: «Шуниси қизиқки, ўғридан қолган нарса билан жонни қутқариб, шаҳарга етганда тамғачи (савдогарлар молидан бож олувчи) ҳам унинг бошига келиб, дўқ билан закот сўрайди».

10. *Ложуръа сумурмоқ* — қултумламасдан, тўхтамай симирмоқ.

XXXVIII

1. «Бу дард йиғиси тугашининг тараннуми ва бу ҳасратномаси охирининг айтилиши ва тартиби авзойининг афсонасни тузмоқ, хато ва камчиликлари рақамларига эътироф айтиб, бу бобда ҳақдан авф сўрамоқ».

2. «Саҳифаларнинг юзида дард жилваланади, мистар (чизиқсиз) қоғозга чизиқ тушириш учун қалин қоғозга иплар тортиб ясалган чизгич; транспорант) чизиғи ҳажрнинг катта йўлидир».

3. *Суроҳи* — май идиш.

4. «Форсий тил билаи сўзлар назм этилганидан, фақат форсча биладиганларгина баҳра топдилар».

5. *Атрок* — турклар.

6. «Агар модда камроқ эрса, яъни мазмун унчалик чуқур бўлмаса, ғам емаймиз, чунки бунда асли мақсад завқдирки, бу кам эмас».

7. *Филотун (Афлотун)* — қадимги Юнон (грек) файласуфларидан бўлиб, Сукротнинг шогирди ва Арастунинг устозидир. Эрамиздан илгари 427 йилда туғилиб, 347 йилда вафот этган.